

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

„GÂTÉE PAR LE MONDE.“
LITERÁRNÍ DÍLO KNĚŽNY ALEXANDRY Z DIETRICHSTEINA

Vedoucí práce: PhDr. et Dr. phil. Ivo Cerman, Ph.D.

Autorka práce: Bc. Martina Musilová

Studijní obor: Učitelství dějepisu a francouzštiny pro střední školy

Ročník: 3.

2014

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Příbrami 5. srpna 2014.

Mé největší poděkování patří panu PhDr. et Dr. phil. Ivo Cermanovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky a za ochotu při vedení práce. Ráda bych také poděkovala své rodině a přátelům za podporu při jejím vytváření.

Anotace

Diplomová práce se zabývá rukopisnou literární tvorbou frankofonní šlechtičny Alexandry Dietrichsteinové, rozené Šuvalovové (1775-1847), která svým rozsahem představuje pro české země unikát. Na základě devíti vybraných, žánrově různorodých literárních textů (povídky, novely, romány a výchovné pojednání) jsou interpretovány politické, náboženské a společenské názory a literární pojetí citu a lásky kněžny Alexandry z Dietrichsteina. Její dílo je ukázáno v kontextu frankofonní šlechtické kultury doby romantismu. Pozornost je věnována především vývoji frankofonie v Rusku. Metodika kulturních dějin a literárněvědná analýza v optice dobových estetických norem umožňují ukázat na kněžnině literární tvorbě vývoj v estetické a názorové rovině pod vlivem politických a kulturních změn v období zvaném v českých zemích „mezi časy“.

Abstract

The thesis deals with a handwritten literary oeuvre by Francophone noblewoman Alexandra of Dietrichstein, née Shuvalov, which represents, by its extent, the unique case for the Bohemian lands. In what follows we interpret Princess Alexandra of Dietrichstein's political, religious, social and her literary opinions as well as her conception of sentiment and love on the basis of nine literary texts. Each of them represents a different genre – there are short stories, novellas, novels and an educational treatise. Furthermore, her work originated within Francophone aristocratic culture in the Romantic period. Primarily, we focus on the development of the Francophone culture in Russia. Thanks to methods of cultural history and literary analysis of aesthetic norms we were able to demonstrate how her literary work developed over time in terms of ethics and aesthetics and point at the influence of the political and cultural changes in the period called in the Bohemian lands „in between times“.

Obsah

1. Stav dosavadního bádání	5
1.1. Alexandra z Dietrichsteina a její literární tvorba v historiografii	5
1.2. Přístupy k frankofonní šlechtické literatuře doby romantismu	9
2. Frankofonie a ruská šlechta mezi osvícenstvím a romantismem	18
2.1. „Francouzská“ Evropa a Rusko	19
2.2. Vzdělání a kultura ruské šlechty	30
2.3. Frankofonní šlechtická literatura.....	38
2.4. Ruská šlechta a víra.....	44
3. Kněžna Alexandra z Dietrichsteina: život a cesta k literární tvorbě.....	48
3.1. Rod Šuvalovů	48
3.2. Starší sestra Praskovja Golicynová	53
3.3. Životní cesta Alexandry z Dietrichsteina	55
4. Literární tvorba Alexandry z Dietrichsteina	63
4.1. Obecná charakteristika	63
4.2. Příběhy romantické lásky	68
4.2.1. Čtyři novely	69
4.2.2. Romány v dopisech jako femininní žánr	76
4.2.3. Pojetí citu a lásky mezi tradicí a romantickou modernou	86
4.3. Obrana konzervativních hodnot a morálky	91
4.3.1. Paměti Velkého Kocoura.....	92
4.3.2. Lidová povídka	94
4.3.3. Alexandřin morální testament: Umění sebevýchovy	99
4.3.3.1. Okolnosti vzniku pojednání	99
4.3.3.2. Struktura a obsah pojednání.....	101
4.3.3.3. Přínos výchovného spisu	108

5. Závěr	110
6. Seznam použitých pramenů a literatury	113
6.1. Nevydané prameny.....	113
6.2. Dobové tisky, literatura a edice pramenů.....	113
6.3. Sekundární literatura	116
7. Seznam použitých zkratk	129
8. Přílohy	130
8.1. Výběrová edice.....	130
8.1.1. Rozbor pramene.....	130
8.1.2. Ediční poznámka	131
8.1.3. Mémoires de Romina Grobis.....	132
8.2. Obrazová příloha.....	139
8.2.1. Seznam vyobrazení.....	139
8.2.2. Vyobrazení	140

1. Stav dosavadního bádání

1.1. Alexandra z Dietrichsteina a její literární tvorba v historiografii

Jak už to v případě ženských osobností v historii bývá, tato kapitola nebude příliš obsáhlá. Poprvé na existenci „*pozoruhodných*“ literárních pokusů kněžny Alexandry z Dietrichsteina, rozené Šuvalovové¹ (1775-1847) upozornil Jiří Kroupa krátkou zmínkou v knize *Alchymie štěstí*.² Dílo kněžny Dietrichsteinové však do jeho rámce šlechtické kultury pozdního osvícenství zcela oprávněně nezapadalo a tvořilo spíše protipól k činnosti jejího manžela Františka Josefa Dietrichsteina (1767-1854). Také ve starších genealogických pracích je Alexandra zmíněna jen jako manželka významného moravského šlechtice.³

Daleko překvapivější je absence jakékoli zmínky o ní v rodinné biografii o Mensdorffech-Pouilly, dědicích rodu Dietrichsteinů, z pera Radmily Švaříčkové-Slabákové.⁴ Alexandra Dietrichsteinová by si zde zasloužila pozornost z mnoha důvodů. V první řadě byla babičkou Alexandry (Aliny) Mensdorff-Pouilly (1824-1906). Pokud se zde hovoří o roli Aliny jako zachovatelky rodinné paměti, jak je možné, že její babička, po níž dokonce dědička Dietrichsteinů zdědila své jméno, si nezasloužila být do této rodinné paměti zapsána? A to i přesto, že rodinná korespondence vypovídá o jejich osobních kontaktech.⁵ Navíc, Alexandře Mensdorff-Pouilly vděčíme nejen za

¹ V práci budou ruská vlastní jména psána v počestlé podobě a skloňovaná podle pravidel českého jazyka. U jmen zakončenými koncovkami *-ij* a *-aja* budou zachovány ruské tvary jmen v 1. pádě a v ostatních pádech budou užívány české koncovky, například Běloselskij (2. pád: Běloselského), Volkonskaja (2. pád: Volkonské).

² Jiří KOUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770- 1810*, Brno 2006, s. 266.

³ Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, III, Wien 1858, s. 300; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v zemích koruny české od Bílé hory po současnost I. (A- M)*, Praha 2008, p. 110; Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Rodové vztahy Valdštejnů, Nosticů a Dietrichsteinů s ruskou šlechtou*, Heraldika a genealogie 3-4, 1997, s. 199-228.

⁴ Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

⁵ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457 (korespondence se členy rodiny a přáteli).

zachování básní jejího manžela Alexandra (1813-1871),⁶ ale pravděpodobně i za sebrání literárních spisů Alexandry Dietrichsteinové, které jsou uloženy v Rodinném archivu Dietrichsteinů v Brně.⁷ A nakonec byla to právě Alina, kdo roku 1879 nechal vydat autobiografický spis své babičky o konverzi.⁸ Ona tedy jistě na svého předka nezapomněla, tak proč historikové rodu ano?

Zmíněný krátký, francouzsky psaný spis o konverzi nevypovídá jen o velké události v životě kněžny Alexandry z Dietrichsteina, ale také o fenoménu přestupu ke katolictví ruské šlechty v první polovině 19. století. Proto se tímto dílem zabývali zahraniční historikové Michel Niqueux a s naším přispěním také Elena Grečanaja.⁹

Rukopisnou literární tvorbu Alexandry z Dietrichsteina znovuobjevil Ivo Cerman a představil ji veřejnosti jako frankofonní šlechtičnu a spisovatelku v kontextu šlechtické kultury 18. století a první poloviny 19. století.¹⁰ Ačkoli se Ivo Cerman specializuje na česko-rakouskou šlechtu v období osvícenství, představuje i šlechtickou literární tvorbu inspirovanou romantismem, k níž dílo naší šlechtičny náleží.¹¹

Jako manželka Františka Josefa z Dietrichsteina, která prožila část svého života v habsburské monarchii v období „mezi časy“, je sice Alexandra Dietrichsteinová spjatá s českými zeměmi, ale zároveň svým životem a dílem přesahuje rámec národních dějin. Díky tomu si nevydaná literární tvorba této kosmopolitní šlechtičny zasloužila být

⁶ R. ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie*, s. 309.

⁷ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, sign. 1264, inv. č. 2455 (literární tvorba Alexandry z Dietrichsteina); TAMTÉŽ, kart. 585, sign. 1265, inv. č. 2456 (náboženské úvahy).

⁸ Alexandrine Princesse DE DIETRICHSTEIN MENSdorFF (ed.), *Conversion de S. A. Madame la princesse Alexandrine de Dietrichstein, née comtesse de Schouwaloff, racontée par elle-même. D'après le manuscrit de l'auteur, publié par Madame la princesse Alexandrine de Dietrichstein Mensdorff, sa petite fille*, Paris 1879.

⁹ Michel NIQUEUX, *Typologie des récits de conversion au catholicisme (première moitié du XIXe siècle)*, in: Týž (ed.), *Journée d'étude « Religion et Nation »: Des rapports du spirituel et du temporel dans la Russie des XIXe-XXIe siècles* [online], Lyon 2010. Dostupné z WWW :<<http://institut-est-ouest.ens-lyon.fr/spip.php?article287&lang=fr>>, poslední revize 5. 2. 2014; Elena GRETCHANAIA, „ Je vous parlerai la langue de l'Europe... “ *La Francophonie en Russie (XVIIIe-XIXe siècles)*, Bruxelles 2012, s. 160-162.

¹⁰ Ivo CERMAN, *La noblesse de Bohême dans l'Europe française. L'énigme du français nobilitaire*, in: Olivier Chaline – Jaroslav Dumanowski – Michel Figeac (edd.), *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*, Pessac 2009, s. 380; TÝŽ, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofie, literatura a politika v době osvícenství*, Praha 2011 (= Česká historie 27), s. 394- 397.

¹¹ TAMTÉŽ, s. 387-412.

představena na mezinárodním kolokviu v Paříži *La francophonie aux XVIIIe-XIXe siècles*.¹² Obraz šlechtičny-spisovatelky, její politické a náboženské názory a literární orientace byly v příspěvku ukázány alespoň v konturách.

V posledních letech se podařilo představit kněžnu Alexandru z Dietrichsteina jako frankofonní šlechtičnu, jejíž životní osudy jsou spjaty především s Ruskem, Rakouskem a Itálií, a jako ženu hledající útěchu z manželského rozchodu v duchovní sféře a v literární tvorbě.¹³ Velká většina kněžniny literární produkce však zatím čeká na odhalení. Otázkou je, v čem může být její analýza přínosná. Proč nás má zajímat, že Alexandra z Dietrichsteina si psala fiktivní příběhy o lásce, o kavalírské cestě urozeného kocoura nebo o venkovanech? Jaký význam má studium literatury volné fikce pro historii a naivních literárních pokusů téměř neznámé šlechtičny pro literaturu? Tento výzkum však vyžaduje interdisciplinární přístup. Pouze pak může být obohaceno pro oba obory, jejichž spolupráce je dodnes více diskutovaná než praktikovaná.¹⁴

Cílem předkládané práce bude interpretace literární tvorby Alexandry z Dietrichsteina na základě literárně-historické analýzy devíti vybraných prozaických děl: novel *Amour allemand (Láska německá)*, *Amour italien (Láska italská)*, *Amour russe (Láska ruská)*, *Amour suisse (Láska švýcarská)*, románů *Amour anglais (Láska anglická)*, *Amour autrichien (Láska rakouská)*, povídek *Mémoires de Romina Grobis (Paměti Velkého Kcoura)*, *Conte populaire (Lidová povídka)*¹⁵ a výchovného spisu *L'art de s'élever soi-même (Umění sebevýchovy)*.¹⁶ Kromě literárních textů budeme využívat také prameny osobní povahy: korespondenci kněžny z Dietrichsteina

¹² Příspěvek byl také publikován v kolektivní práci Martina MUSILOVÁ, *Contes, romans et journaux inédits de la princesse Alexandrine von Dietrichstein, née comtesse Chouvalova*, in: E. Gretchanaia – Alexandre Stroeve – Catherine Viollet (edd.), *La francophonie européenne aux XVIIIe-XIXe siècles. Perspectives littéraires, historiques et culturelles*, Bruxelles 2012, s. 158-171.

¹³ Z literárněvědné perspektivy jsem se pokusila o analýzu vybraných milostných próz Alexandry Dietrichsteinové ve své bakalářské práci. M. MUSILOVÁ, *Le cycle de l'amour écrit par la princesse Alexandrine de Dietrichstein, née comtesse de Schouwaloff: Amour allemand, Amour italien, Amour russe, Amour suisse*, České Budějovice 2011 (= bakalářská práce ÚR FF JU v Českých Budějovicích).

¹⁴ Christophe CHARLE, *Mémoires historiques et méthodes littéraires, pour un usage croisé, Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle* 143 (Histoire culturelle/Histoire littéraire), 2009, s. 13.

¹⁵ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, sign. 1264, inv. č. 2455 (literární tvorba Alexandry z Dietrichsteina). Kromě zmiňovaných próz se zde nacházejí divadelní hry a drobné spisy.

¹⁶ TAMTÉŽ, kart. 585, sign. 1265, inv. č. 2456, fol. 73 (spis *Umění sebevýchovy*).

s rodinnými příslušníky a přáteli;¹⁷ kněžnin deník z doby korunovace Pavla I. (jaro 1797); spis adresovaný knížeti Františkovi Josefovi z Dietrichsteina, který je jakousi obhajobou Alexandřina jednání z roku 1804; krátký genealogický a memoárový spis o rodině Šuvalovů *Mes souvenirs. Pour mes enfants et mes amis. Renseignements sur ma famille (Mé vzpomínky. Pro mé děti a mé přátele. Poučení o mé rodině)*; plán paměti dovedený do roku 1804 (*Plan de mes mémoires*);¹⁸ a samozřejmě autobiografický spis Alexandry o konverzi.¹⁹ V rodinném archivu Dietrichsteinů se nacházejí také účty, testament a jiné dokumenty z pozůstalosti kněžny z Dietrichsteina.²⁰

Zasazení života a díla Alexandry z Dietrichsteina do kontextu frankofonní kultury ruské aristokracie nám pomáhá pochopit inspirační zdroje a dobové etické a estetické tendence, které se v kněžnině literární činnosti odrážejí. Práce tak může přispět k pochopení šlechtické kultury doby romantismus, která se vyvíjela mimo národní kultury a zároveň v neustálém dialogu s nimi.

¹⁷ TAMTÉŽ, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457 (korespondence Alexandry z Dietrichsteina se členy rodiny a přáteli).

¹⁸ TAMTÉŽ, kart. 583, sing. 1263, inv. č. 2454 (autobiografické spisy Alexandry z Dietrichsteina).

¹⁹ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*.

²⁰ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 529-530, sing. 991, inv. č. 2104 (testament a pozůstalost kněžny z Dietrichsteina).

1.2. Přístupy k frankofonní šlechtické literatuře doby romantismu

Obečně se frankofonii jako specifickému fenoménu ve století osvícenství začali jako první věnovat francouzští historikové a lingvisté, dokazující tak vliv svého jazyka a kultury na celou Evropu.

Ferdinand Brunot studoval universalismus francouzského jazyka a kultury v osmém svazku svého monumentálního díla *Histoire de la langue française des origines à 1900*.²¹ Ačkoli se jako lingvista zaměřuje na přítomnost galicismů v jednotlivých jazycích (evropský, arabských a amerických zemí), podává také popis společenského a kulturního vývoje každé země ve vztahu k přijímání francouzského vlivu. Jeho práce se však omezuje na dobu 18. století.

Mezi klasické práce o frankofonní kultuře dnes patří také syntéza historika umění Louise Réau *L'Europe française au Siècle des Lumières*.²² V první části knihy autor dokazuje hegemonii francouzské kultury v jednotlivých zemích na základě přijímání francouzské literatury a evropských spisovatelů píšících francouzsky. Logicky usuzuje, že mezi přijímáním literatury a osvojováním si jazyka existuje reciproční vztah, kdy jedno napomáhá druhému.²³ Druhá část je věnována příčinám procesu pofrancouzštění Evropy. Poslední část sleduje antifrancouzskou reakci od počátku 18. století do jejího vrcholu pod vlivem vrůstajícího nacionálního cítění v době Napoleonova císařství.

I přes zřejmý galocentrický přístup obou autorů jejich díla odhalila široké panorama frankofonní literatury v Evropě a podnítila další bádání. Například ve studiu frankofonie pokračovali historikové René Pomeau, Marc Fumaroli a Pierre-Yves Beaurepaire.²⁴ Jejich výzkumy se však také orientují na dobu osvícenství a kromě posledně zmiňovaného se omezují na studium děl nejznámějších autorů.

²¹ Ferdinand BRUNOT, *Histoire de la langue française des origines à 1900* VIII. *Le français hors de France au XVIIIe siècle*, Paris 1943-1935.

²² Louis RÉAU, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris 1951 (1. vyd. 1938).

²³ TAMTÉŽ, s. 74.

²⁴ René POMEAU, *L'Europe des Lumières. Cosmopolitisme et unité européenne au XVIIIe siècle*, Paris 1966 (2. vyd. 1991); Marc FUMAROLI, *Quand l'Europe parlait français*, Paris 2001 (2. vyd. 2003); Pierre-Yves BEAUREPAIRE, *Le mythe de l'Europe française au XVIIIe siècle. Diplomatie, culture et sociabilité au temps des Lumières*, Paris 2007.

Podnětné výzkumy v posledních letech přinášejí sborníky z mezinárodních kolokvií. V rámci nich jsou čím dál více uplatňovány interdisciplinární přístupy. Mezi ně patří kolektivní práce: *Multilinguisme et multiculturalité dans l'Europe des Lumières*,²⁵ *Le Rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*²⁶ a již zmíněná *La francophonie européenne aux XVIIIe et XIXe siècles*.²⁷ Tato spolupráce historiků, literárních vědců aj. z různých zemí Evropy je jistou reminiscencí frankofonní společnosti, již se zabývají: různá badatelská témata, vědecké přístupy a ostatně také národní tradice obohacují jejich společné téma. Nicméně moderně pojatá syntéza pro frankofonní kulturu v Evropě, která by se zabývala také jejím vývojem v 19. století, zatím neexistuje.

Pro frankofonní kulturu v Rusku představovala nadlouho jedinou syntézu práce Émila Haumanta. Navíc svým častovým rozpětím jeho práce *La culture française en Russie (1700 – 1900)* dosud zůstala nepřekonána.²⁸ Haumant se pokusil o periodizaci francouzského působení v Rusku a rozdělil jej na pět období: první kontakty (středověk-1725), francouzská kulturní expanze (1725-1789), vrchol francouzského vlivu (1789-1815), střet vlivů (1815-1848), úpadek (1848-1900). V každém období sleduje francouzské působení v rovině politické, sociální, náboženské, kulturní, vědecké a pedagogické. Pro nás je důležité, že se věnuje šlechtě v období osvícenství a romantismu ve vztahu k přijímání vlivů z Francie. Nedostatkem práce je nacionální úhel pohledu autora. Ruská aristokracie je stavěna do role pasivního příjemce a jejímu aktivnímu působení v procesu utváření frankofonní kultury je věnována pozornost jen okrajově. Navíc Haumant čerpá pouze z pramenů vydaných tiskem.

V posledních letech vznikají četné práce o francouzsko-ruských kulturních vztazích. Inna Gorbatovová se zabývala vlivem osvícenské filozofie na Rusko ve dvou

²⁵ Ursula HASKINS-GONTHIER – Alain SANDRIER (edd.), *Multilinguisme et multiculturalité dans l'Europe des Lumières (Actes du Séminaire international des jeunes dix-huitiémistes 2004) / Multilinguism and Multiculturalism in Enlightenment Europe (Proceedings of The International Seminar for Young Eighteenth-Century Scholars 2004)*, Paris 2007.

²⁶ O. CHALINE – J. DUMANOWSKI- M. FIGEAC (edd.), *Le Rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*, Pessac 2009.

²⁷ E. GRETCHANAIA – A. STROEV – C. VIOLLET (edd.), *La francophonie*.

²⁸ Émile HAUMANT, *La culture française en Russie (1700 – 1900)*, Paris 1910.

monografiích. V díle *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment* moderně zpracovala známé téma kontroverzního vztahu Kateřiny II. k francouzskému osvícenství.²⁹ Starší práci *Formation du concept de sentimentalisme dans la littérature russe* věnovala utváření sentimentálního programu spisovatele a literárního kritika Nikolaje M. Karamzina pod vlivem J.-J. Rousseaua.³⁰ Vladislav Ržeutskij studoval sociální funkci francouzštiny v Rusku ve svém článku *La langue française en Russie au siècle des Lumières*.³¹ Dále se zabýval působením Francouzů na vzdělání³² a na vědecký a intelektuální život v Rusku.³³ K tomuto tématu vznikla též kolektivní práce *Francuzy v naučnoj i intellektual'noj žizni Rossii XVIII-XX vv.*³⁴ Starší sborník *L'influence française en Russie* se sice zaměřuje jen na 18. století, ale přináší nové poznatky ohledně francouzsko-ruských kontaktů v širším záběru politického, kulturního a uměleckého života v Rusku.³⁵

²⁹ Inna GORBATOV, *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment: Montesquieu, Rousseau, Diderot and Grimm*, Palo Alto 2006.

³⁰ TÝŽ, *Formation du concept de sentimentalisme dans la littérature russe: L'influence de J.-J. Rousseau sur l'oeuvre de N. M. Karamzine*, New York 1991.

³¹ Vladislav RJÉOUTSKI, *La langue française en Russie au siècle des Lumières : éléments pour une histoire sociale* [online], in: U. Haskins-Gonthier - A. Sandrier (edd.), *Multilinguisme*, s. 1-18 (v tištěné verzi s. 101-126). Dostupné z WWW:

<http://hal.inria.fr/docs/00/27/32/16/PDF/Rjeoutski_Champion.pdf>, poslední revize 8. 1. 2014.

³² TÝŽ, *Les écoles étrangères dans la société russe à l'époque des Lumières*, *Cahiers du monde russe* 46/3, 2005, s. 473-528; TÝŽ, *Les pensions éducatives françaises à St.-Pétersbourg dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, *Échos du Collège. Bulletin du Collège Universitaire Français de St.-Pétersbourg* 2, 2001, s. 39-48. Spolueditoval také vydání kolektivní práce o francouzských učitelích: TÝŽ - Francise-Dominique LIECHTENHAN (edd.), *Les Français dans l'éducation en Russie*, Paris 2012.

³³ TÝŽ, *Image de la Russie en Europe: Ivan Chouvalov et son réseau français*, in: A. Stroevev (ed.), *L'image de l'Étranger: Les Français en Russie et les Russes en France*, Paris 2010, s. 41 – 64; TÝŽ, *La presse francophone éditée en Russie au siècle des Lumières. Projet de recherche franco-russe*, *European Journal* 2, 2010, s. 1-4. Spolupracoval též na vydání slovníku Francouzů působících v Rusku v 18. století: Anne MÉZIN - TÝŽ, *Les Français en Russie au siècle des Lumières. Dictionnaire des Français, Suisses, Wallons et autres francophones en Russie de Pierre le Grand a Paul Ier*, I-II, Ferney-Voltaire 2011.

³⁴ Alexandr O. ČUBAR'JAN - F.-D. LIECHTENHAN, (edd.), *Francuzy v naučnoj i intellektual'noj žizni Rossii XVIII-XX vv.*, Moskva 2010.

³⁵ Jean-Pierre POUSSOU - A. MÉZIN – Yves PERRET-GENTIL (edd.), *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, Paris 2004.

Velmi plodný je v současnosti badatelský kolektiv literárních vědců z univerzity Sorbonne Nouvelle-Paris III. Například Alexandr Strojev se věnuje ruským korespondentům s francouzskými osvícenci a fenoménu čtenářství.³⁶ Catherine Viollet a Elena Grečanaja se zaměřily na studium ego-pramenů, především rukopisů uložených v ruských archivech, kterým do té doby nebyla věnována pozornost. V rámci nich studovaly prostředky sebevyjádření, genezi textů, rusko-francouzský kulturní dialog a roli žen v porevoluční době.³⁷ Literární orientace a bádání v ruských archivech dovedly nakonec Eleny Grečanouk novému tématu: frankofonní šlechtické literatuře.

³⁶ Alexandr Strojev ukázal svůj originální přístup v první monografii, kde metodou „textualizace kultury“ zkoumal její vliv na jednotlivce: A.STROEV, *Les aventuriers des Lumières*, Paris 1997. Kontrétně ruskému osvícenství se věnoval například v článcích: TÝŽ, *Friedrich Melchior Grimm et ses correspondants d'après ses papiers conservés dans les archives russes*, in: Georges Dulac (ed.), *La Culture française et les archives russes. Une image de l'Europe au XVIIIe siècle*, Ferney 2004, s. 55-81; TÝŽ, *Le réseau des connaissances et des correspondants russes du prince Charles-Joseph de Ligne*, in: Jerom VERCRUYSSSE (ed.), *Nouvelles Annales Prince de Ligne XVIII*, Bruxelles 2009, s. 7-65; TÝŽ, *Un pèlerinage imaginaire au Ferney russe*, in: François Jacob (ed.), *La Russie dans l'Europe*, Genève 2010 (= Mémoires et documents sur Voltaire 1), s. 145-153. K ruskému volteriánství také viz TÝŽ, *Les filleuls de Voltaire*, in: Jean Bessière – Judit Maar, *Histoire de la littérature et jeux d'échange entre centre et périphéries: Les identités relatives des littératures*, Paris 2010, s. 181-190.

³⁷ E. GREČANAJA – Catherine VIOLLET (edd.), *Literaturnoje vzaimodějstvije Rossii i Francii v religioznom kontekste epochi (1797-1825)*, Moskva 2002; TYTÉŽ (edd.), *Avtobiografičeskaja praktika v Rossii i vo Francii*, Moskva 2006; TYTÉŽ, *Diaristes et épistolière russes (fin XVIIIe- début XIXe siècle) : reflets de l'histoire* [online], Genre & Histoire 9, 2011, dostupné z WWW: <<http://genrehistoire.revues.org/index1396.html>>, poslední revize 2. 8. 2014. Společně vydaly také antologii deníků: TYTÉŽ, *« Si tu lis jamais ce journal... »: Diaristes russes francophones. 1780-1854*, Paris 2008.

Sama Grečanaja vydala k tématu několik článků: E.GRETCHANAIA, *Les écrits autobiographiques des femmes russes du 18e siècle rédigés en français*, *Dix-huitième siècle* 36, 2004, s. 131-154 ; TÁŽ, *L'exil et la patrie dans la correspondance des émigrés français en Russie (la princesse de Tarente, Xavier de Maistre, le marquis de Lambert, Ferdinand Christin)*, in: Rodolphe Baudin - Simone Bernard-Griffiths, Christian Croisille – Táž (edd.), *Exil et épistolaire aux XVIIIe et XIXe siècles : Des éditions aux inédits*, Clermont-Ferrand 2007 (= Cahiers d'études sur les correspondances des XIXe et XXe siècles 16), s. 157-178 ; TÁŽ, *Sept lettres inédites de la princesse de Tarente à la comtesse Golovina*, in: Tamtéž, s. 179-190.

O existenci ruských frankofonních spisovatelů se zmiňuje první antologie ruské literatury publikované ve francouzštině roku 1823.³⁸ Autor antologie, Émile Duprè de Saint-Maure, v úvodu vysvětluje vývoj ruské literatury od počátku do své současnosti. Poté věnuje dvoustránkovou poznámku (*Notes*) francouzsky píšícím spisovatelům.

Rusové podle něho ovládají „*všechny evropské jazyky*“, ale jen ve francouzštině „*píšís největší lehkostí; jejich styl je čistý, bezchybný a přirozený; nejen, že dbají na pravidla gramatiky, ale také zde nacházíme všechny jemné odstíny jazykového projevu.*“³⁹ Duprè de Saint-Maure následovně jmenuje některé autory, jejichž básně nepostrádají šarm, eleganci a citlivost, ačkoli nebyly publikované.⁴⁰ Dále připomíná díla, která si čtenář mohl již přečíst v tištěné podobě. Mezi nimi nechybí romány a novely ruských šlechticů: hraběnky Natálie Golovkinové, kněžny Zanaidy Volkonské a kněžny Praskovji Golycinové, kterým se budeme věnovat níže.⁴¹

Obsáhlou a jedinečnou bibliografii děl ruských autorů publikovaných ve francouzštině sestavil Grégoire N. Ghennady roku 1874.⁴² Dokonce v ní figurují díla, která již v dnešní době nejsou k nalezení.⁴³

Ruští historikové a literární vědci 20. století pojímali frankofonii svých předků jako příčinu hospodářského úpadku a brzdu kulturního vývoje. Přístup Vasilije

³⁸ Jean-Pierre Émile DUPRÉ DE SAINT-MAURE, *Anthologie russe, suivie de Poésies originales, dédiée à S.[on] M.[ajesté] l'Empereur de toutes les Russies*, Paris 1823.

³⁹ „*On sait avec quelle facilité les Russes parlent toutes les langues de l'Europe; [...] Mais le premier de ces idiomes [le français] est celui qu'ils écrivent avec le plus de facilité ; leur style est pur, correct et naturel; non-seulement les règles grammaticales y sont observées, mais encore on y trouve toutes les finesses du langage.*“ TAMTÉŽ, s. 44.

⁴⁰ Například zmiňuje básně hraběte Fedora Gavriloviče Golovkina (1766-1823), Vasilije Lvoviče Puškina (1770-1830) a hraběte Sergeje Semjonoviče Uvarova (1786-1855). TAMTÉŽ.

⁴¹ Například jmenuje díla *Histoire de Naple* (1819-1821) Gregorije Vladimiroviče Orlova (1777-1826), román hraběte Fedora Golovkina, nepochybně se jedná o dílo *La Princesse d'Amalfi* (1821), pojednání *Essai sur les mystères d'Éleusis* (1816) Sergeje Uvarova aj. TAMTÉŽ, s. 45.

⁴² Grigorii Nikolaevich GHENNADY, *Les écrivains franco-russes. Bibliographie des ouvrages français, publiés par des Russes*, Dresde 1874.

⁴³ E.GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 26.

Ključevského⁴⁴ představuje první případ.⁴⁵ Gennadij Pospelov⁴⁶ se v díle *Russkaja literatura* (v českém překladu *Dějiny ruské literatury*) z roku 1945 o existenci ruských spisovatelů, které v Evropě proslavila jejich francouzská díla, vůbec nezmiňuje.⁴⁷ Naopak věnuje pozornost autorům, kteří kritizovali profrancouzské smýšlení.

O první systematické studium francouzsko-ruských spisovatelů se pokusil Piotr Zaborov v monografii *Russkaja literatura i Vol'ter*.⁴⁸ Ve své snaze definovat Voltairovo působení na ruskou kulturu a společnost, Zaborov neopomněl představit ruské frankofonní autory, kteří spadali do sféry filozofova vlivu.

Avšak největší zásluhy na představení frankofonní literatury jako součásti ruské kultury nese Jurij Lotman a Vladimír Rosenzweig. V eseji *Russkaja literatura na francuzskom jazyke*, jež je úvodem knihy *La littérature russe d'expression française*, Jurij Lotman vysvětluje, že v 18. století a na počátku 19. století existoval v Rusku jazykový a kulturní bilingvismus, který byl důležitým, ačkoli z dnešního pohledu marginálním článkem ruských dějin.⁴⁹ Práce obsahuje dvanáct literárních portrétů ruských básníků a prozaiků a výbor z jejich francouzsky psaných děl. Na jejich základě se Lotman s Rosenzweigem pokusili definovat, pro které oblasti literatury byl francouzský jazyk užíván. Ruská literatura psaná francouzsky byla podle Lotmana úzce

⁴⁴ Vasilij Osipovič Ključevskij (1841-1811) se zabýval sociálními dějinami Ruska. Je autorem klasického díla ruského pozitivismu *Kurs russoj Istorii* (1904-1918).

⁴⁵ Podle Ključevského vedlo přijímání francouzské kultury k izolaci šlechticů od ruské reality. Vasilij O. KLUČEVSKIJ, *Evgenij Oněgin i jeho predki*, Sočinenija 7, 1959, s. 403- 422.

⁴⁶ Gennadij Nikolajevič Pospelov (1899-1992), sovětský literární historik a kritik, specializoval se na literaturu 18. a 19. století.

⁴⁷ Byl použit český překlad: Gennadij POSPELOV - Pavel ŠABLIOVSKIJ- Alexandr ZERČANINOV (edd.), *Dějiny ruské literatury I. Od nejstarších dob do počátku XIX. století*, Praha 1947.

⁴⁸ Piotr ZABOROV, *Russkaja literatura i Vol'ter. XVIII - pervaja tret' XIX veka*, Moskva 1978.

⁴⁹ Jurij LOTMAN, *Russkaja literatura na francuzskom jazyke*, in: Týž – Vladimír Rosenzweig (edd.), *Russkaja literatura na francuzskom jazyke: francuzskije teksty russkich pisatelej XVIII-XIX vekov/La littérature russe d'expression française: textes français d'écrivains russes XVIIIe-XIXe siècles*, Wien 1994 (= Wiener Slawistischer Almanach 36), s. 10-53.

spojena s každodenností a měla sloužit v rámci soukromé sféry.⁵⁰ Proto měl tento jazyk zásadní vliv na vývoj intimních žánrů.⁵¹

Elena Grečanaja navazuje na posledně zmiňovanou práci, ale zároveň Lotmanovi závěry o intencích frankofonní literatury upravuje. Ruským frankofonním autorům nejprve věnovala monografii doplněnou antologií nevydaných děl pod názvem *Kogda Rossija govorila po-francuzski*.⁵² O dva roky později zpřístupnila svoji práci pod názvem « *Je vous parlerai la langue de l'Europe...* ». *La Francophonie en Russie (XVIIIe-XIXe siècles)* frankofonním čtenářům a doplnila ji o nové závěry.⁵³ Například se ve francouzském vydání věnuje autobiografickým spisům o konverzi, zatímco v ruském díle tato část chybí.⁵⁴ Elena Grečanaja představuje ruskou frankofonní aristokracii jako literárně tvůrčí společnost, která nejenže ovládala literární prostředky nutné k sebevyjádření, tedy v autobiografických žánrech, ale také se snažila stát součástí literárního světa Evropy. Prostředkem k tomu měl být francouzský jazyk. Grečanaja tak definovala novou tendenci ruské šlechtické literatury.⁵⁵

Frankofonní aristokratické kultuře v habsburské monarchii doposud nebyla věnovaná žádná syntéza. Stéphane Reznikow se však věnoval tomuto tématu v první kapitole monografie *Frankofilství a česká identita (1848-1914)*, kde v krátkosti vysvětlil vývoj francouzsko-českých vztahů do roku 1848.⁵⁶ Dále historikové a historičky zabývající se dějinami šlechty publikovali k tématu několik článků. Radmila Slabáková a Milena Lenderová analyzovaly například funkci francouzštiny v soukromé korespondenci a denících šlechty.⁵⁷ Literární tvorbou frankofonní šlechty poprvé

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 20.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 30.

⁵² E. GREČANAJA, *Kogda Rossija govorila po-francuzski: ruskaja literatura na francuzskom jazyke (XVIII - pervaja polovina XIX veka)*, Moskva 2010.

⁵³ TÁŽ, „*Je vous parlerai la langue*“.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 159-168.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 205-264.

⁵⁶ Stéphane REZNIKOW, *Frankofilství a česká identita (1848-1914)*, Praha 2007, s. 31-41.

⁵⁷ R. SLABÁKOVÁ, „*Il est Höchst Zeit*“ aneb *Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století*, in: Kateřina Bláhová (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře v 19. století*, Praha 2002, s. 104-114; Milena LENDEROVÁ, *Sociální a kulturní funkce francouzštiny ve společnosti českých zemí v období „mezi časy“*, in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (edd.), *Post tenebras spero lucem*.

představil Ivo Cerman v článku pod názvem *La noblesse de Bohême dans l'Europe française*.⁵⁸ Své závěry dále rozvinul v syntéze *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofie, literatura a politika v době osvícenství*.⁵⁹ Metodologicky a obsahově je pro naše téma tato práce přínosná, neboť představuje panorama šlechtické literatury na základně vydaných i nevydaných děl a sleduje její vývoj až do doby romantismu. Inspirativní je Cermanovo užití dynamického přístupu pro klasifikování literárních děl. S jeho pomocí charakterizuje šlechtickou literaturu na základě čtyř faktorů: prostředí vzniku (profesní/soukromá sféra), forma, zamýšlený adresát, komunikační cíl.⁶⁰

Dosavadní výzkumy tedy ukázaly literární činnost jako samostatnou a rozmanitou kapitolu dějin šlechty. Je pravdou, že šlechtická literatura vycházela na jedné straně z kulturních praktik aristokracie, mezi nimiž měly nejvýznamnější místo četba a divadlo, a na druhé straně ze spisování spojeného se soukromou sférou.⁶¹ Nemůžeme však považovat literární tvorbu šlechticů za naivní výtvary, které postrádají umělecký záměr. Už korespondence a deníky často obhalují intenci autorů vyjádřit myšlenky uměleckými prostředky. Stejně tak šlechtická literatura volné fikce nepostrádá uměleckost, a to se týká i feminní literární tvorby. Pokud šlechtičny v úvodu svých tištěných děl deklarují opak, pak proto, že se podřizují dobovým esteticko-etickým požadavkům kladeným na ženskou literaturu.⁶² V první polovině 19. století představoval konstrukt sentimentální feminity klíčové kulturní paradigma.⁶³ Ten podněcoval ženy k aktivní roli v literárním životě, ale zároveň jejich uměleckou tvorbu limitoval etickými kritérii, mezi něž patřila zásada skromnosti.⁶⁴ Pokud by spisovatelky nedodržovaly tato pravidla, aristokratická a literární veřejnost by jejich díla nepřijala.

Duchovní tvář českého a moravského osvícenství, Praha/Casablanca 2009, s. 236-247. Milena Lenderová se také zabývala touto otázkou v monografii o ženských denících: TÁŽ, „*A ptáš se, knížko má...*“ *Ženské deníky 19. století*, Praha /Kroměříž 2008, s. 83-87.

⁵⁸ I. CERMAN, *La noblesse*, s. 379-385.

⁵⁹ TÝŽ, *Šlechtická kultura*, s. 275-412.

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 282.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 388.

⁶² Alessandra TOSSI, *Women and literature, Women in literature: Female Autor sof Fiction in the Early Nineteenth Century*, in: Wendy Rosslyn - Táž (edd.), *Women in Russian Culture and Society, 1700-1825*, Basingstoke 2007, s. 40.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 41.

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 41-43.

Pokusíme se tedy na dílo kněžny Alexandry z Dietrichsteina nahlížet prizmatem těchto dobových zásad.

Literární vědec Paul Bénichou zdůrazňoval, že literatura je v první řadě nositelkou idejí.⁶⁵ Na toto hledisko navázaly mnohé práce „nové kulturní historie“. Robert Darnton například v poslední eseji slavného díla *The great cat massacre (Velký masakr koček)* analyzuje vliv Rousseauova sentimentalismu na čtenáře.⁶⁶ Mona Ozoufová v monografii *Les aveux du roman (Co prozrazuje román)* studovala na základě narativní literatury, jak se společnost ve Francii vyrovnala s odkazem francouzské monarchie a demokratickými požadavky porevoluční doby.⁶⁷ Literární texty Alexandry Dietrichsteinové můžeme stejně tak pojímat jako svědectví o době, ve které vznikly. Jejich obsahová a formální analýza pomůže interpretovat kněžniny ideje, ale také názory aristokratické společnosti doby romantismu, jejichž nositelkou byla frankofonní literatura.

⁶⁵ Paul BÉNICHOU, *Romantisme français I. Le sacre de l'écrivain – Le Temps des prophètes*, Manchecourt 2004, s. 29.

⁶⁶ Robert DARNTON, *The great cat massacre: And other episodes in french cultural history*, New York 1985, s. 215-256.

⁶⁷ Mona OZOUFOVÁ, *Co prozrazuje román: 19. století – mezi starým režimem a revolucí*, Brno 2010.

2. Frankofonie a ruská šlechta mezi osvícenstvím a romantismem⁶⁸

Významné role francouzského jazyka a kultury v Evropě 18. století si všimli nejen specialisté na toto období, ale o dobovém fenoménu vypovídají i četné reflexe současníků.⁶⁹ Pro hledání dobových svědectví však nemusíme chodit daleko. Sama Alexandra z Dietrichsteina shrnuje význam francouzštiny takto:

„ Francouzština se stala člověku nutností. Jen v málo zemích se nepoužívá a mimo to, jak by člověk mohl znát francouzské autory, kdyby neovládal tento jazyk?

Téměř všichni dobře vychovaní lidé mluví francouzsky a je to pouze prostřednictvím tohoto jazyka, jak můžeme obvykle hovořit s cizinci různých národností a dorozumět se na cestách. Je ostatně velmi nepříjemné jak pro nás samotné, tak pro ostatní, ocitnout se hluší a němí v kroužku, kde se mluví francouzsky, což se stává neustále.“⁷⁰

Z úryvku jasně vyplývají hlavní role francouzštiny jako jazyka diplomacie a literatury, jejíž renomé zaručovala díla francouzského klasicismu 17. století a osvícenství ve století následujícím, a nakonec jako jazyka aristokracie.⁷¹ Kněžnina výpověď pochází z 30. let 19. století, tedy z doby, kdy v obecném měřítku frankofonní kosmopolitismus ustupuje národnímu partikularismu jednotlivých evropských kultur.

⁶⁸ Dobou romantismu označujeme období od konce 18. století do 40. let 19. století, které vymezují Velká francouzská revoluce a revoluční rok 1848.

⁶⁹ Guillaume RAOULT, *Discours prononcé dans une assemblée de l'Université impériale de Moscou*, Année littéraire 3, 1758, s. 40; Louis-Antoine CARACCIOLI, *Paris, le modèle des nations étrangères ou l'Europe française*, Turin 1776; Antoine RIVAROL, *Discours sur l'universalité de la langue française*, Berlin 1784.

⁷⁰ „Le français est devenu nécessaire à un homme. Il y a peu d'états où il n'en doive faire usage et d'ailleurs, comment pourrait-il connaître les auteurs <latins> français s'il ne possédait pas cette langue ?

Presque tous les gens bien élevés parlent français et c'est par cette langue seule que l'on peut ordinairement communiquer avec les étrangers de différentes nations et se faire comprendre en voyage. Il est d'ailleurs très désagréable pour soi-même et pour les autres de se trouver sourd et muet lorsqu'on parle français dans un cercle ce qui arrive à tout moment. “MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585 (spis Umění sebevýchovy), s. 92.

⁷¹ Srov. V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 6-13; Srov. také I. CERMAN, *La noblesse*, s. 365.

Odráží se zde však skutečnost, že ideál kosmopolitní šlechtické společnosti, jejímž distinktivním rysem byla mimo jiné znalost francouzštiny, přežívá do 19. století.⁷²

Názor Louise Réaua, pro nějž bylo 18. století *francouzským stoletím*, přinejmenším na poli kultury, přestal být platný.⁷³ Neboť není pravdou, že by byla francouzština jednoznačným kulturním hegemonem 18. století.⁷⁴ Kromě toho francouzský vliv nebyl stejný ve všech evropských státech.⁷⁵ Na kulturním vývoji v Rusku 18. a 19. století, zvláště pak na šlechtické kultuře, se však francouzský vliv podepsal nemalou měrou.

2.1., „Francouzská“ Evropa a Rusko

Od podpisu rastattské smlouvy mezi Francií a Španělskem roku 1714 se francouzština stává jazykem diplomatických jednání v Evropě a tuto svou roli si ponechává až do roku 1919, kdy byla při podpisu Versailleského míru uznána i angličtina. Dominanci francouzštiny na poli diplomacie však dokazuje již dříve holandský vyslanec Abraham van Wicquefort v svém díle *L'ambassadeur et ses fonctions* z roku 1681, když říká, že: „v Anglii téměř všichni ministři jednají ve francouzštině [...], protože francouzský jazyk nahradil určitým způsobem latinu a stal se obecně užívaným.“⁷⁶

Vedle diplomatické sféry se Ludvík XVI., ačkoli tentokrát neuvědoměle, zasloužil o šíření francouzského jazyka a kultury v Evropě jiným politickým krokem, a to zrušením Ediktu nantského roku 1685. Vlna protestantské emigrace, kterou zapřičinil

⁷² Srov. E. GRETCHANAIA - A. STROEV – C. VIOLLET (edd.), *Introduction. Un nouveau domaine de la recherche : la francophonie européenne*, in: Tíž (edd.), *La francophonie*, s. 19-20.

⁷³ L. Réau, *L'Europe*, s. 17.

⁷⁴ V novém světle pojednává o frankofonii v 18. století především P.-Y. BEAUREPAIRE, *Le mythe*.

⁷⁵ Například v habsburské monarchii, v porovnání s Ruskem, existovala výraznější jazyková diglosie. M. L. SLABÁKOVÁ, „*Il est Höchst Zeit*“, s. 110; Také viz M. LENDEROVÁ, *Sociální a kulturní funkce*, s. 245.

⁷⁶ „[...] *en Angleterre presque tous les ministres négocient en français [...], parce que la langue française a en quelque façon succédé à la latine, et est devenue commune.*“ Abraham DE WICQUEFORT, *L'ambassadeur et se fonctions II*, Amsterdam 1730, s. 33-34; Srov. E. GRETCHANAIA -A. STROEV – C. VIOLLET (edd.), *Introduction*, s. 16.

tento projev náboženské netolerance, však mířil až Francie hlavně do protestantských zemí západní Evropy a na východní státy neměla výrazný vliv.⁷⁷

Na ruské půdě se francouzské vlivy prosazovaly poměrně pozdě, a to ze dvou důvodů. Prvním byla přirozená nedůvěra Rusů vůči Francouzům jako spojencům nepřátel Ruska: Polsku, Švédsku a Osmanské říši, s nimiž vedli první Romanovci během 17. století války. Druhou příčinou byl francouzský katolicismus, k němuž ruští carové přistupovali s averzí. Protestantismus naproti tomu tolerovali, a proto nacházíme v jejich službách častěji Němce, Angličany a Holanďany.⁷⁸

Krok vpřed umožnila politika Petra Velikého⁷⁹ a jeho snaha politicky a kulturně otevřít zemi Evropě. Diplomáté vyslaní za jeho vlády na dvory v Berlíně a ve Vídni se ocitli ve světě, kde se znalost francouzského jazyka a kultury stávala nezbytností, kde se stolovalo podle francouzského způsobu a oblékalo podle francouzské módy.⁸⁰ Přestože Petrovi Velikému byla francouzská kultura vzdálená, chtěl si počínat jako evropský panovník a jím vybudovaný St. Petersburg (1703) se měl vyrovnat kosmopolitním městům západní Evropy. Vedle Italů, Němců a Holanďanů proto pozval roku 1716 také francouzské umělce, stavitele a řemeslníky, aby s jejich pomocí vytvořil v novém hlavním městě vlastní Versailles.⁸¹

V první polovině 18. století se ruská říše rozvíjí v kontaktu s evropskými kulturami: italskou, anglickou, francouzskou a především německou. Vzhledem k vysokému počtu německy mluvícího obyvatelstva v Rusku byla němčina vedle ruštiny nejužívanějším jazykem. V prvních desetiletích 18. století tak hrála roli zprostředkovatele styků s Evropou a představovala most mezi francouzskou kulturou a Ruskem, hlavně díky práci německých učitelů, vydavatelů a knihkupců.⁸²

⁷⁷ É. HAUMANT, *La culture*, s. 17.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 4-22.

⁷⁹ Petr I. Alexejevič (1672-1725) vládl od roku 1682 společně se svým bratrem Ivanem V. (1666-1696), v letech 1689 až 1725 vládl samostatně.

⁸⁰ É. HAUMANT, *La culture*, s. 13.

⁸¹ A. MEZIN, *Une vue générale sur l'immigration française en Russie au XVIIIe siècle*, in: J.-P. Poussou - Táž - Y. Perret-Gentil (edd.), *L'influence*, s. 660.

⁸² Ludmila A. PIMENOVA, *Les Allemands en Russie au XVIIIe siècle (essai de synthèse)*, in: Tamtéž, s. 697.

Ruský dvůr byl pod německým vlivem za vlády Anny I. (1730-1740) a Anny Leopoldovny (1740-1741), které se obklopovaly především německými rádci.⁸³ Právě touha „*vyhnat všechny tyto Němce, kteří komandují Rusy*“⁸⁴ stála u zrodu palácového převratu, jímž se roku 1741 dostala na trůn Alžběta I.⁸⁵ Na jejím dvoře naopak panovaly velké sympatie k Francouzům a jejich kultuře.⁸⁶ Osobního zaujetí carevny francouzskými manýry a módou si všimli také její současníci. Například saský agent Lefort o ní lehce ironicky napsal: „*Zdálo se, že se narodila pro Francii, nemilujíc než pozlátka.*“⁸⁷ Za vlády Alžběty I. se do Ruska vydávali francouzští umělci, novináři, učitelé atd., zkrátka vzdělaná vrstva, která přispívala ke kulturnímu oživení země. Zvláště druhá dekáda vlády Alžběty I. představovala „zlaté období“ rozvoje kultury, vědy a vzdělání v Rusku, k čemuž nemalou měrou přispěla frankofonní šlechta, o níž bude řeč dále.

Kateřina II. tak mohla na svou předchůdkyni v mnohém navazovat. Cestu na trůn jí připravil sám její manžel, car Petr III.⁸⁸ Okolí ani tolik nedráždil svým labilním chováním a láskou k pití jako svým bezmezným obdivem k Fridrichovi II., s nímž hned po svém nástupu na trůn roku 1761 uzavřel separátní mír, zaváděním německé módy v ruské armádě a svými zákroky proti pravoslavné církvi.⁸⁹ Aby se neopakovala situace z 30. let a počátku 40. let 18. století, ruská carská garda zvolila osvědčenou metodu

⁸³ Podstatný podíl na propruské politice Ruska během období vlád těchto panovnic měli jak jejich manželé z řad německé šlechty, tak jejich favorité. V čele německé kliky na dvoře Anny I. Kuronské (1693-1740) stál její mileneček Johann Ernest von Bühren, neboli Biron (1690-1772). Za krátkého panování regentky Anny Leopoldovny (1718-1746) se o tuto funkci dělili hrabě Lynar (1702-1796) a Julia von Mengden (1719-1786). Henri TROYAT, *Terribles tsarines*, Paris 1998, s. 81-127.

⁸⁴ „[...] *pour chasser tous ces Allemands qui commandent aux Russes.*“ TAMTÉŽ, s. 139.

⁸⁵ Alžběta I. Petrovna (1709-1761) byla dcerou Petra I., vládla v letech 1741 až 1761.

⁸⁶ Velký vliv měl na tuto panovnici její osobní lékař Armand Lestocq (1692-1767), protestant původem z Francie, jehož předky vyhnalo zrušení Ediktu nantského do německých zemí. Změnu kurzu v zahraniční politice dokládá také účast Ruska na sedmileté válce (1757-1763), v níž se v alianci s Rakouskem a Francií postavilo proti Prusku.

⁸⁷ „*Il semblait qu'elle fût née pour la France, n'aimant que le faux brillant.*“ [zdroj neznámý]. Citováno z H. TROYAT, *Terribles tsarines*, s. 137.

⁸⁸ Petr III. Fjodorovič (1728-1762) byl vnukem Petra I. Jeho matkou byla velkokněžna Anna Petrovna Romanovová (1708-1728) a vévoda Karel Fridrich Holštýnsko-Gotttrpský (1700-1739).

⁸⁹ Více viz Carol S. LEONARD, *Reform and Regicide: The Reign of Peter III of Russia*, Bloomington 1993, s. 73-149.

palácového převratu, v Rusku už sedmého v pořadí od vlády Petra Velikého, a pomohla roku 1762 Kateřině II. na trůn.

Německá princezna Sofie Zerbstská totiž už od svého příchodu do Ruska roku 1744 pochopila, jak je důležité zalíbit se Rusům ctěním jejich tradic. Rychle se naučila rusky, přestoupila na pravoslavnou víru a později se jako carevna demonstrativně hlásila k odkazu Petra Velikého. Přes tyto vnější projevy však byla především „*francouzsky mluvící kosmopolitkou, vládnoucí v Rusku*“.⁹⁰

Vzdělání se dostalo Kateřině II. (1729-1796) od francouzských guvernantelek protestantského vyznání.⁹¹ Jako velkovévodkyně měla Kateřina Alexejevna dost času věnovat se četbě. V té době četla především memoárovou a románovou literaturu podle dobové módy, například romány preciózní spisovatelky Madame de Scudéry,⁹² zatímco filozofická díla francouzských osvícenců, která zapříčinila období její „zákonománie“, se jí dostala do rukou o něco později.⁹³ Kateřina II. se ráda obklopovala luxusem, proto si nechávala dovážet knihy, umělecká díla, módu a pochutiny často právě z Francie. Nejen materiální život se zdál bohatší, ale i mravy dvora a šlechty se za její vlády „zjemnily“ vlivem silných kontaktů s Francií.⁹⁴ Rusko navštěvovalo čím dál více Francouzů, nejen těch hledajících v Rusku pracovní uplatnění, ale především postav „velkého světa“: spisovatelé (Diderot⁹⁵ a Bernardin de Saint-Pierre⁹⁶), vznešení cestovatelé (kníže de Ligne⁹⁷), umělci (sochař Falconet⁹⁸, malířka Vigée-Lebrun⁹⁹) a

⁹⁰ Milan ŠVANKMAJER, *Kateřina II.*, Praha 1970, s. 127.

⁹¹ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 73.

⁹² Madeleine de Scudéry (1607-1701), v salónní společnosti scházející se v hôtel Rambouillet přezdívaná Sapfó, je jednou z hlavních představelek preciózní literatury. Nejznámější byly její romány *Artamène ou le Grand Cyrus* (1649-1653) a *Clelia, histoire romaine* (1654-1660), který obsahuje proslulou „Carte de Tendre“ neboli Mapu citů.

⁹³ H. Troyat, *Kateřina Veliká*, Praha 2008, s. 122-131, s. 146-157.

⁹⁴ É. HAUMANT, *La culture*, s. 80-84.

⁹⁵ Denis Diderot (1713-1784), jemuž Kateřina II. pomohla z chudoby odkoupením jeho knihovny, pobýval v Petrohradě v letech 1773 až 1775.

⁹⁶ Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1737-1814), autor díla *Étude de la Nature* (1784) a románu *Paul et Virginie* (1788), navštívil Rusko během své vojenské kariéry v 60. letech 18. století.

⁹⁷ Kníže Charles-Joseph de Ligne (1735-1814) byl belgický polní maršál, diplomat, frankofonní spisovatel a kosmopolita. Do Ruska zamířil poprvé roku 1787 a zúčastnil se stejného roku slavné cesty na Krym. Jeho dílo související s pobytem v Rusku viz A. STROEV - J. VERCRUYSSSE (edd.), *Prince Charles-Joseph de Ligne, Correspondances russes*, Paris 2012.

další. Také počet zahraničních cest Rusů do Evropy, jejichž mekkou se v 18. století stala Paříž, se progresivně zvyšoval od první francouzsko-ruské aliance roku 1756.¹⁰⁰

O Kateřině II. je všeobecně známo, že obdivovala a podporovala francouzské osvícence, alespoň do té doby, dokud o ní šířili obraz osvícené panovnice. Slovy Émila Haumanta: „*Musela být Evropankou pro Evropu; Ruskou pro Rusko, a v tom uspěla dokonale.*“¹⁰¹

Za tímto účelem udržovala korespondenci ve francouzštině s evropskou intelektuální elitou (Voltairem, Diderotem, d'Alambertem, Grimmem, Falconetem a dalšími).¹⁰² Její „filozofování“ s nimi, stejně jako návrhy reforem byly jakýmsi duševním cvičením carevny, nikoli upřímnou snahou zlepšit politické a společenské poměry v rámci ruského samoděržaví.¹⁰³ Podobně uvažovala i ruská intelektuální elita. Proto se člen tzv. zákonodárné komise hrabě Andrej Šuvalov nepozastavuje nad nemožností zavést *Velkou instrukci*¹⁰⁴ do praxe, ale je uchvácen divadlem, které

⁹⁸ Étienne-Maurice Falconet (1716-1791) v Rusku od roku 1766 pracoval po dvanáct let na jezdecké soše Petra Velikého, nacházející se dodnes v Petrohradě.

⁹⁹ Luise Élisabeth Vigée-Lebrun (1755-1842) byla francouzská malířka, autorka četných portrétů jak francouzské královské rodiny, tak panovníků a šlechticů z mnoha evropských zemí, neboť po vypuknutí Velké francouzské revoluce pobývala tato slavná portrétistka na předních evropských dvorech, mimo jiné v Rusku (v letech 1795-1801). Vytvořila také portréty členů rodiny Šuvalovů, mezi nimi i portrét Alexandry Šuvalovové, provdané Dietrichsteinové, vytvořený v letech 1795-1797. Ten se však se nedochoval. Charles STEIN, *Vigée-Lebrun (VLB) master painting list* [online], updated 29 March 2014. Dostupné z WWW: <<http://www.lowmileage.com/VLB/VLB.html>>, poslední revize 1. 7. 2014.

¹⁰⁰ É. HAUMANT, *La culture*, s. 54-55, s. 96-100.

¹⁰¹ „*Il lui fallait être Européenne pour l'Europe; Russe pour la Russie, et elle y a réussi jusqu'au bout.*“ TAMTÉŽ, s. 137.

¹⁰² Mnohá její korespondence s francouzskými osvícenci se dočkala vydání: Maurice TOURNEUX (ed.), *Friedrich Melchior Grimm. Correspondence littéraire, philosophique et critique par Grimm, Diderot, Raynal, ect.*, I-XVI, Paris 1877-1882; Louis RÉAU (ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921; Alexandr STROEV (ed.), *Voltaire – Catherine II. Correspondance 1763-1778*, Paris 2006; George ROTH – Jean VARLOOT (edd.), *Denis Diderot. Correspondance*, I-XVI, Paris 1955-1970.

¹⁰³ É. HAUMANT, *La culture*, s. 132-142. Srov. M. ŠVANKMAJER, *Kateřina*, s. 72-84.

¹⁰⁴ *Velká instrukce* („Bolšoj nakaz“) měla představovat nový ruský zákoník, vypracovaný podle návrhu Kateřiny II. roku 1767. Carevna se v něm snaží aplikovat myšlenky Montesquieua, vyjádřené ve spise *O duchu zákonů* (*De l'esprit des lois*, 1748), na podmínky ruského samoděržaví. O skutečném záměru carevny vypovídá to, že ačkoli byla *Velká instrukce* několikrát publikována v Evropě, v Rusku měli ke

představovalo vypracování nového ruského zákoníku v souladu s osvícenskými idejemi: „Byla to krásná a neobyčejná podívaná vidět šest set delegátů ze všech provincií říše, shromážděných v císařském paláci proto, aby vytvořili zákony založené na rozumu, rovnosti a lásce k toleranci.“¹⁰⁵

Kateřina II, a poté její syn Pavel I.¹⁰⁶ a vnuk Alexandr I.¹⁰⁷ byli jako vládcové Ruska konfrontováni s politickými událostmi, ke kterým osvícenství dalo impuls. Období od Velké francouzské revoluce do porážky Napoleona u Waterloo byla dobou nejdramatičtějších rusko-francouzských kontaktů, ale také nejintenzivnějších.¹⁰⁸ Počáteční nadšení věrných posluchačů lekcí Voltaira a Montesquieua o svobodě, rovnosti a vládě rozumu zcela ochladlo poté, co ve Francii začala doba jakobínského teroru. Dříve oslavovaná díla osvícenců byla dána na index. Francouzští učitelé a vychovatelé ruské mládeže se ocitli pod dohledem, stejně jako ruská elita ve Francii, které byl nakonec přikázán návrat do vlasti.¹⁰⁹ Proto pro svoji podezřelou činnost byly také zakázány zednářské lóže. Za šíření francouzského jedu draze zaplatil spisovatel Alexandr N. Radiščev, jehož *Cesta z Petrohradu do Moskvy* (1790) kritizovala ruské nevolnictví,¹¹⁰ stejně jako publicista a vydavatel Nikolaj I. Novikov.¹¹¹ Odstrašující případy splnily svůj účel a další kritické hlasy nadlouho utichly.

spisu přístup pouze nejvyšší státní úředníci. I. GORBATOV, *Catherine*, s. 25-57; Srov. M. ŠVANKMAJER, *Kateřina*, s. 72-79.

¹⁰⁵ „C'étoit un beau et singulier spectacle, que de voir six-cents Députés de toutes les Provinces de l'Empire, rassemblés dans le Palais Impérial, pour dresser des Réglements fondés sur la raison, l'équité et l'amour de la tolerance.“ [Andrej Petrovič ŠUVALOV], *À Voltaire*, Amsterdam 1779, s. 17-18.

¹⁰⁶ Pavel I. Petrovič (1754 - 1801), vládl v letech 1798 až 1801.

¹⁰⁷ Alexandr I. Pavlovič (1777-1825) vládl v letech 1801-1825.

¹⁰⁸ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 20.

¹⁰⁹ Roku 1793 přikázala Kateřina II. všem Francouzům sídlícím v ruské říši složit přísahu věrnosti francouzské koruně. Díky tomu víme, že v té době pobývalo v Rusku na tři tisíce Francouzů. A. MÉZIN, *Une vue*, s. 659.

¹¹⁰ Alexandr Nikolajevič Radiščev (1749-1802), spisovatel a filozof, se s díly francouzských osvícenců seznámil během svých studií v Lipsku. Pro svou kritiku nevolnictví a ruského samoděržaví se inspiroval hlavně dílem abbého Guillaumea-Thomase Raynala (1713-1796). Za trest byl odsouzen k desetiletému exilu na Sibiři.

¹¹¹ Nikolaj Ivanovič Novikov (1744-1818), spisovatel a publicista, byl za své satirické články odsouzen k patnáctiletému zajetí v pevnosti Schlüsselburg.

Přes cenzuru, která pokračovala za vlády Pavla I., i ostatní preventivní opatření zavedená Kateřinou II., se umělecké sbírky a knihovny carské rodiny a ruské aristokracie mohly na úkor Velké francouzské revoluce obohatit o cenná díla.¹¹²

O názorové a kulturní oživení ruské společnosti se nemalou měrou zasloužila francouzská emigrace, vyhnaná z vlasti pro svůj odpor k novému pořádku. Především jejich monarchismus a katolicismus ovlivnily myšlení tehdejších Rusů.¹¹³ Někteří francouzští emigranti uplatnili své vojenské schopnosti v ruských službách (vévoda Richelieu¹¹⁴ a hrabě Langeron¹¹⁵), jiní se jako vážení francouzští aristokraté stali hosty ruské šlechty (Polignacové) a ozdobou šlechtických ruských salónů (kněžna Tarentská¹¹⁶ a Joseph de Maistre¹¹⁷). Ani sňatky mezi ruskou a francouzskou šlechtou nebyly neobvyklé.¹¹⁸ Často se však nově příchozí stávají učители a vychovatelé, jelikož neznalost ruského jazyka jim bránila vykovávat jiná povolání v civilní službě.¹¹⁹

Zajímavou kapitolu rusko-francouzských vztahů představuje kolonizace Nové Rusi s centrem v Oděse (dnešní Ukrajina), která se pro francouzské emigranty měla stát „Novou Francií“.¹²⁰ Utopický sen se jim nesplnil. Přesto přístavní město Oděsa (založené roku 1794) vděčí za svůj rozkvět vévodovi de Richelieu, který byl guvernérem provincie v letech 1803 až 1814, a jeho nástupci hraběti de Langeron v letech 1814 až 1823. Ten zde na počest svého předchůdce založil lyceum Richelieu

¹¹² É. HAUMANT, *La culture*, s. 218-219.

¹¹³ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 145.

¹¹⁴ Vévoda Armand-Emmanuel du Plessis de Richelieu (1766-1822), francouzský důstojník a diplomat, vstoupil do služeb ruské armády roku 1792.

¹¹⁵ Hrabě Alexandr Louis de Langeron (1763-1831) se stal roku 1790 plukovníkem regimentu sibiřských grenadýrů.

¹¹⁶ Kněžna Louise-Emmanuelle de Tarente (1763-1814) přijela do Ruska roku 1797. V letech 1801 až 1804 pobývala v Paříži, poté se znovu vrátila do Ruska, kde také zemřela.

¹¹⁷ Hrabě Joseph de Maistre (1753-1821), původem ze Savojska, byl spisovatel, filozof a představitel protirevolučního katolického proudu. Opustil Francii po vypuknutí jakobínského teroru. První čtyři roky svého exilu strávil ve Švýcarsku a do Ruska přijel roku 1797.

¹¹⁸ Například hrabě de Langeron si vzal roku 1804 Anastázii Petrovnu Trubeckou. Hrabě Xavier de Maistre (1763-1852), bratr Josepha de Maistra, spisovatel a malíř, se také oženil s ruskou šlechtičnou.

¹¹⁹ É. HAUMANT, *La culture*, s. 190.

¹²⁰ TAMTÉŽ, s. 191.

(roku 1817), určené pro ruskou elitu. Z jeho popudu zde byl také vydáván frankofonní časopis *Le Messager de la Russie méridionale* (1820), věnovaný zvláště obchodu.¹²¹

Oficiální nepřítelství ruské říše s Francií skončilo na krátkou dobu roku 1800, kdy car Pavel I. obnovuje příměří s prvním konzulem Napoleonem Bonapartem. Ruští návštěvníci Francie, která se jim tímto otevřela, z ní přivážejí do Ruska empírovou módu. Skutečné uvolnění ve společnosti však nastává až po nástupu Alexandra I., jehož Haumant označil s nadsázkou za „*jediného republikána ve své říši*“.¹²² Je pravda, že Alexandra I. názorově velmi ovlivnil jeho švýcarský učitel Frédéric-César de LaHarpe.¹²³ Car toužil během svého panování uskutečnit řadu liberálních reforem inspirovaných jak francouzským, tak anglickým politickým systémem.¹²⁴ Okolnosti mu ale nepřály, neboť si nemohl znepřátelit *dvorjanstvo* v době, kdy bylo nutné čelit Napoleonově tažení do Ruska roku 1812.

I přes antipatie vůči revoluční Francii, které ještě více vzplály při pohledu na hořící Moskvu, byl francouzský model v ruské společnosti počátku 19. století hluboce zakořeněn. Proto, když ruská armáda dva roky poté vstoupila do Paříže, kde ji oslavovali francouzští royalisté, zdála se stará příkoří zapomenuta a mír nastolený po Napoleonově pádu sliboval šťastnější zítřky francouzsko-ruským vztahům.

Návrat k předrevoluční situaci však nebyl možný ani na politické, ani na kulturní úrovni. Od restaurace Bourbonů ve Francii panovaly vlašné vztahy jak mezi

¹²¹[KOLEKTIV AUTORŮ], *Revue encyclopédique, ou Analyse raisonnée des productions les plus remarquables dans les science, les artes industriels, la littérature et les beaux-arts XXVI*, Paris 1827, s. 389.

¹²²É. HAUMANT, *La culture*, s. 252.

¹²³Frédéric-César de La Harpe (1754-1838) vystudoval práva na univerzitě v Tübingem. Pocházel z románského kantonu Vaud a nelibě nesl nadvádu Bernu nad svou zemí, proto svůj kraj roku 1782 nadlouho opustil. Do Petrohradu byl pozván roku 1784 Kateřinou II., která mu na Grimmovo doporučení svěřila výchovu svých vnuků Alexandra a Konstantina. Velkou důvěru carevny a svých žáků si vysloužil svou zásadovostí a odporem ke korupci. Během jedenácti let tak mohl učít následníka ruského trůnu v duchu liberálních politických zásad o svobodě, demokracii a pokroku. Alexandr I. v budoucnu prohlásí, že za všechno, čím je, vděčí jendomu Švýcarovi. Alexandr Alexandrovich KORNILOV, *Modern Russian History I*, Cambridge 2009, s. 68-70.

¹²⁴Reformní snahy v oblasti správní a vzdělávací byly iniciované hrabětem Michailem Michailovičem Sperantským (1772-1839), jenž si získal důvěru Alexandra I. po úspěšném vyjednávání s Napoleonem na erfurtském kongresu roku 1808. Pro svůj obdiv k francouzským institucím však roku 1812, kdy začalo Napoleonovo tažení do Ruska, upadl v nemilost.

Alexandrem I. a Ludvíkem XVIII.¹²⁵, tak později mezi Mikulášem I.¹²⁶ a Ludvíkem Filipem¹²⁷, kterému ruský car vyčítal, že se nevypořádal s červencovou revolucí stejně nekompromisně jako on s děkabristy roku 1825.¹²⁸ Byl to především neustálý strach z revolučních nepokojů, který na jedné straně přinutil proliberálně vychovaného Alexandra I. založit spolu s rakouským a pruským králem Svatou alianci (roku 1815), strážkyni stávajícího pořádku v Evropě, a na druhé straně postavil překážku francouzsko-ruskému kulturnímu dialogu. Pokud po roce 1812 Rusové hledali vzor ve Francii, byla to „stará Francie“ a její principy, k níž se obraceli.¹²⁹ Přesto si nenechali ujít dobové politické diskuze francouzského parlamentu, ani boj francouzských romantiků na poli literatury a se zaujetím sledovali dění ve Francii. Podstatný rozdíl v působení francouzského vlivu v Rusku spočíval v tom, že jej už Rusové nepřijímali se slepou důvěrou jako kdysi.¹³⁰ V první polovině 19. století si francouzština stále udržovala roli mluveného jazyka pro vzdělanou a společenskou elitu Ruska. Mnozí šlechtici, především ženy, psali v tomto jazyce svá literární díla. Avšak se vzepětím nacionalismu za vlády Mikuláše I. se hlavním cílem stal rokvět národního jazyka a literatury a ten generace romantiků Rusku skutečně umožnila.

Celé období dominance francouzského vlivu v Rusku, tak jako v celé Evropě, bylo provázeno kritikou tohoto fenoménu. Protireakce označovaná jako frankofobie, nebyla tedy pouze důsledkem frankofonie, ale jejím doprovodným jevem, neboť Francie vždy okouzlovala a dráždila zároveň.¹³¹ V první řadě útoky směřovaly na nekritické přejímání francouzských vzorů. Ruský dramatik Denis I. Fonvizin (1745-1792) se vysmíval tzv. galomanům v komedii *Brigádýr* (1766) a zároveň tak obhajoval ruský jazyk a kulturu. Kritika se ozývala také z řad frankofonní šlechty, a tak například hrabě Fedor G. Golovkinsi dobírá ruské dámy, které: „*stěží znají vlastní jazyk, ale bez ustání zpívají, tancují a skládají rýmy, předvádějí se kdekoli, kde je možné postavit jeviště, ať*

¹²⁵ Ludvík XVIII. (1755-1824) vládl v letech 1815 až 1824.

¹²⁶ Mikuláš I. Pavlovič (1796-1855) nastoupil na trůn po svém starším bratrovi Alexandrovi I. roku 1825 a vládl až do své smrti.

¹²⁷ Ludvík Filip Orleánský (1773-1850) nastoupil po červencové revoluci roku 1830 a vládl do roku 1848.

¹²⁸ É. HAUMANT, *La culture*, s. 297-306.

¹²⁹ TAMTÉŽ, s. 343.

¹³⁰ TAMTÉŽ, s. 366.

¹³¹ P.-Y. BEAUREPAIRE, *Le mythe*, s. 6.

na hry *Racina nebo Moliera, a nic jim není dražší než salónní úspěchy*.¹³² Věrné následování francouzských mravů totiž s sebou přinášelo jistou lehkovážnost a nedostatek zájmu o sociální situaci v Rusku, což bude od počátku 19. století předmětem kritiky tzv. „vykořeněné“ ruské aristokracie jak ze strany veřejnosti, tak ze strany historiků.¹³³

Jako protiváha francouzského vlivu na konci 18. století sílí vlna angломánie: zakládají se anglické *clubs*, velmi se diskutuje o politickém zřízení v Anglii a šlechta koketuje s myšlenkou zavést Sněmovu lordů také v Rusku,¹³⁴ móda sentimentalismu přichází s romány Samuela Richardsona¹³⁵ a intelektuálním cestopisem Laurence Sterna¹³⁶ *Sentimentální cesta po Francii a Itálii (A Sentimental Journey Thourgh France and Italy, 1678)* a později se zas *byronismus* stává ideálem generace ruských romantiků v čele s Alexandrem S. Puškinem (1799-1837).¹³⁷

Ruská společnost se navíc nikdy zcela neoprostila od německého vlivu, který posilovala přítomnost německých profesorů na ruských vzdělávacích institucích, stejně jako časté pobyty Rusů na německých univerzitách. Ty byly ostatně za vlády Miluláše I. jediné povolené.¹³⁸ Uznání se v Rusku dostalo jak německé romantické literatuře, tak

¹³² „sachant à peine leur langue, mais chantant, dansant et rimant sans cesse, travestissant, partout où ils trouvaient une planche à mettre sur deux tréteaux, ou Racine ou Molière, et ne mettant rien au-dessus des succès de salon.“ Citovaná pasáž by se měla nacházet na straně 45 paměti hratěte Golovkina vydaných pod názvem: Simon BONNET (ed.), *Comte Fédor Golovkine. La cour et le règne de Paul Ier : Portraits, souvenirs et anecdotes*, Paris 1905. Ale nepodařilo se nám na určené straně citaci dohledat. Citováno z É. HAUMANT, *La culture*, s. 96.

¹³³ Více viz V. O. KLJUČEVSKIJ, *Evgenij*, s. 403- 422. O revizi Ključevského přístupu se pokusil americký historik Marc RAEFF, *Origins of the Russian Intelligentsia. The Eighteenth-Century Nobility*, New York 1966; Dále pak Michaël CONFINO, *Histoire et psychologie: A propos de la noblesse russe au XVIIIe siècle*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisation* 22/6, s. 1163-1205.

¹³⁴ É. HAUMANT, *La culture*, s. 243-249.

¹³⁵ Samuel Richadsons (1689-1761) byl anglický spisovatel, jehož romány v dopisech se staly velmi oblíbenou četbou od vydání jeho prvního románu *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740).

¹³⁶ Dílem Laurence Sterna (1713-1768) se inspiroval Nikolaj Michailovič Karamzin (1766-1826) pro své *Listy ruského cestovatele (Pisma russkogo putěšestvennika, 1791)*. Od konce 18. století se ve většině cestovních deníků psaných ženami nacházejí sentimentální popisy míst, nepochybně pod Sternovým vlivem. Emilie MURPHY, *Récits de voyage rédigés en français par des femmes russes (1777-1850)*, in: E. Gretchanaia – A. Stroeve – C. Viollet (edd.), *La francophonie*, s. 228-229.

¹³⁷ É. HAUMANT, *La culture*, s. 369-370.

¹³⁸ TAMTÉŽ, s. 371.

především filozofii, reprezentované v první řadě filozofickým idealismem Friedricha Schellinga¹³⁹ a Georga Hegela.¹⁴⁰ Zastánci hegelianství, jako například literární kritik Vissarion G. Bělinskij (1811-1848), odmítali francouzské vlivy. Francouze považovali za rétory, kterým kvůli jejich lásce ke slovům uniká skutečná podstata, a tak neučí než povrchnímu a cynickému chování.¹⁴¹

Avšak na přejímání těchto západních vlivů měla Francie také svůj podíl, neboť anglická a často také německá literatura se v Rusku šířily díky francouzským překladům.¹⁴² Navíc podnět ke kritice francouzských klasiků a obdivování moderní literatury vzešel od Francouzů samých. Například Madame de Staël¹⁴³ svým spisem *De l'Allemagne* (1810) popularizuje německou literaturu a Stendhalse v polemickém souboji francouzského a anglického divadla přiklání na stranu Shakespeara (*Racine et Shakespeare*, 1823-1825).¹⁴⁴

Pokud ruští spisovatelé první poloviny 19. století počínaje Nikolajem M. Karamzinem¹⁴⁵ si kladou za cíl očistit ruštinu od galicismů a ukázat světu vlastního génia, jako vzor jim slouží francouzský jazyk.¹⁴⁶ Navíc, kromě Nikolaje V. Gogola, všichni ruští romantikové vyrůstali v kontaktu s francouzskou kulturou.¹⁴⁷ Vývoj ruské národní literatury tedy závisel na neustálém dialogu s francouzskou literaturou.¹⁴⁸

¹³⁹ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854) působil na univerzitě v Tübingenu a v Jeně. Svůj přírodněfilozofický systém představil v dílech *Ideje k filosofii přírody* (*Ideen zu einer Philosophie der Natur*, 1797) a ve spise *O světové duši* (*Von der Weltseele*, 1798).

¹⁴⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) vyučoval spolu se Schellingem na univerzitě v Tübingenu, od roku 1801 v Jeně a od roku 1816 v Heidelbergu. Jeho významným dílem je *Fenomenologie ducha* (*Phänomenologie des Geistes*, 1816).

¹⁴¹ É. HAUMANT, *La culture*, s. 372-374.

¹⁴² TAMTÉŽ, s. 229, s. 377.

¹⁴³ Baronka Anne Louise Germaine de Staël-Holstein, rozená Neckerová (1766-1817) byla frankofonní spisovatelka, představitelka preromantismu v literatuře. V Rusku byly její romány, například *Delphine* (1802) a *Corinne ou l'Italie* (1807), velmi populární. V Rusku pobývala roku 1812. Román *Corinne* vzbudil u ruských šlechticů vlnu naštění pro Itálii.

¹⁴⁴ Srov. É. HAUMANT, *La culture*, s. 179, 378-379.

¹⁴⁵ Nikolaj Michailovič Karamzin (1766-1826) byl hlavním představitelem sentimentalismu v Rusku. Napsal řadu povídek, například *Liodor* (1792) a *Ubohá Liza* (*Bednaja Liza*, 1792). Jako historik vytvořil dílo *Dějiny Ruské říše* (*Istorija gosudarstva Rossijskogo*, 1816-1829).

¹⁴⁶ É. HAUMANT, *La culture*, s. 234, s. 387-388.

¹⁴⁷ Nejvíce Alexandr Sergejevič Puškin (1799-1837), který pocházel z frankofonní šlechtické rodiny. Jeho strýc Vasilij L. Puškin (1770-1830) byl velkým obdivovatelem francouzské kultury, oblíbeným hostem

2.2. Vzdělání a kultura ruské šlechty

Jestliže ještě na konci 17. století žili ruští bojaři v zajetí východních tradic a vesměs v izolaci od západní vzdělanosti, o století déle paláce a salóny ruské šlechty dokládají pravý opak: ruská aristokracie představovala kosmopolitní a vzdělanou společenskou elitu říše, jejímž distinktivním rysem se stalo užívání francouzštiny ve společenské, soukromé a kulturní sféře.

Období ruských dějin od panování Petra Velikého do vlády Mikuláše I. bylo provázáno neustálou snahou zlepšit vzdělání vyšších vrstev společnosti a poskytnout institucionální zázemí rozvoji věd a kultury v Rusku.

Zcela pragmatické důvody vedly k založení vojenských kadetek. Nadlouho jedinou státní vzdělávací institucí pro mladé šlechtice představoval Pěchotní kadetní sbor, založený roku 1731. Za vlády Alžběty I. byl založen Námořní kadetní sbor (1752) a později Pážecí sbor (1759). Mladí šlechtici zde získávali vojenské a všeobecné vzdělání.

První a nejvýznamnější vědeckou a vzdělávací institucí představovala Petrohradská akademie věd (1724). Od počátku na ní vyučovali vědci cizího, především německého původu. Kromě výuky, pro kterou ostatně v prvních letech existence akademie nebyl dostatek ruských studentů, byla důležitá její vydavatelská činnost, díky níž se vzdělaná veřejnost postupně seznamovala se západní literaturou a filozofií.¹⁴⁹ Věhlasu dosáhla univerzita za působení ruského polyhistora Michaila V. Lomonosova¹⁵⁰ v letech 1745-1765. Lomonosov se také spolu s hrabětem Ivanem I. Šuvalovem podílel na založení univerzity v Moskvě (1755), která se stala centrem pro výuku francouzštiny.¹⁵¹ Tehdejší ministr školství a mecenáš umění Ivan Ivanovič Šuvalov založil pro potřeby vzdělávání umělecky nadaných studentů Akademii krásných umění (1757), jejímž sídlem se stal jeho vlastní palác v Petrohradě.¹⁵²

pařížských salónů, milovníkem divadla a básníkem. Díky jeho vyhlášenému salónu v Moskvě vyrůstal mladý Alexandr obklopen francouzskými a ruskými literáty a vzdělanci.

¹⁴⁸ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 20.

¹⁴⁹ I. GORBATOV, *Catherine*, s. 7.

¹⁵⁰ Michail Vasilijevič Lomonosov (1711-1765) byl ruský chemik, básník, umělec a historik. Jeho génia si cenili už jeho současníci, například hrabě Andrej P. Šuvalov. Více viz kapitola 3.1.

¹⁵¹ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 20.

¹⁵² Více k Ivanovi I. Šuvalovovi viz kapitola 3.1.

Za vlády Kateřiny II. se ukázalo být šťastnou volbou jmenování kněžny Kateřiny R. Daškovové¹⁵³ do čela Petrohradské akademie věd roku 1783. Tato velmi kultivovaná šlechtična zároveň stála u zrodu Carské ruské akademie (1873), která se po vzoru Francouzské akademie zaměřovala na studium ruského jazyka a literatury. V rámci ní vznikl šestisvazkový slovník ruského jazyka, na jehož vytváření se kněžna Daškovová aktivně podílela. Kromě toho podnítila rozsáhlou ediční činnost obou institucí: publikování vědeckých zpráv, historických pramenů k dějinám Ruska, literárních památek atd.¹⁵⁴

Známé jsou reformy školství Kateřiny II., jimiž chtěla jak rozšířit síť škol (za její vlády vzniklo kolem 300 lidových a hlavních škol a celkem se počet státních škol za její vlády zvýšil na 549), tak zkvalitnit a rozšířit školní kurikula.¹⁵⁵ Žáci těchto institucí měli být připravováni na budoucí civilní nebo vojenskou službu, popřípadě měli dosáhnout vzdělání v oblasti techniky a hornictví (například Hornická škola založená roku 1773). Důležitou složku vzdělání tvořila výuka cizích jazyků, z nichž od druhé poloviny 18. století získala dominantní postavení francouzština.

Francouzští učitelé se objevují na státních školách už od 30. let 18. století a jejich počet během dalších desetiletí progresivně roste spolu se vzrůstající poptávkou po výuce francouzštiny. Vláda, stejně jako ruská inteligence si uvědomovaly význam, který francouzština získala v Evropě. Vznik kosmopolitní *république des lettres*, jež sjednocovala osvícenskou elitu celé Evropy, vzrůstající prestiž francouzské literatury, rozkvět obchodu s knihami a přítomnost protestantských emigrantů v jednotlivých evropských zemích; to vše přispívalo k uznání francouzštiny jako předního jazyka Evropy.¹⁵⁶

Ve druhé polovině 18. století výuka francouzštiny a hraní francouzského divadla figurovaly v učebních plánech všech vzdělávacích institucí v Rusku na prvním místě.¹⁵⁷

¹⁵³ Kněžna Kateřina Romanovna Daškovová, rozená Voroncovová (1743-1810) se také věnovala literární činnosti. Více viz kapitola 2.3.

¹⁵⁴ E. GRETCHANAIA, *Ekaterina Romanovna Dachkova* [online], Siefar. Dictionnaire, 2003. Dostupné z WWW: <http://www.siefar.org/dictionnaire/fr/Ekaterina_Romanovna_Dachkova>, poslední revize 20. 7. 2014.

¹⁵⁵ Více k reformám školství za vlády Kateřiny II. viz Isabel de MADARIAGA, *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia*, London, New York 1998, s. 168-191.

¹⁵⁶ V. RJÉOUTSKI, *Les écoles*, s. 475.

¹⁵⁷ E. HAUMANT, *La culture*, s. 95.

Příkladem *par excellence* byl Smolnyj institut, založený roku 1764 jako první státní škola pro dívky.¹⁵⁸ První ředitelkou Institutu byla Sophie de Fafond (1717-1797), původem ze Švýcarska. Školní život dívek a náplň jejich školní práce, pomineme-li náboženskou výchovu, se zde nápadně podobaly praktikám penzionátu v Saint-Cyr, založeném markýzou de Maintenon.¹⁵⁹ Kateřina II., stejně jako její francouzská inspirátorka, pochopila výchovnou roli divadla, které nejen formuje jazykový projev a chování, ale je i lekcí morálky. Jejím Racinem se měl stát Denis Diderot (1713-1784), kterého požádala, aby pro Smolnyj napsal moralistní hru.¹⁶⁰ Ten však požadované dílo *le Train du monde et les mœurs honnêtes comme elles sont* během svého pobytu v Rusku v letech 1773 až 1775 nestihl dokončit.

Francouzské divadlo představovalo nedílnou součást vzdělání a společenského života šlechty. Iniciniční roli v tom sehrál divadelní sbor slavné Comédie-Française, který poprvé vystupuje v Rusku roku 1742.¹⁶¹ Návštěvy divadla, stejně jako tzv. *spectacles de société*, byly běžnou zábavou vznešené společnosti. Sama Kateřina II. měla velkou vášeň pro divadlo a napsala kolem 25 divadelních her jak ve francouzštině, tak v ruštině.¹⁶² Zatímco však její ruská díla byla adresovaná široké veřejnosti a měla za cíl poučit, hry ve francouzštině sloužily k pobavení kosmopolitní aristokratické společnosti na carevnič dvoře. Na představeních v divadle v Ermitáži se tak mohla

¹⁵⁸ Smolnyj institut byl určen především pro dívky z řad nižší šlechty a z měšťanských rodin. Od poloviny 18. století se však rozvíjely i soukromé penzionáty, jež přijímali jak mladé šlechtice, tak šlechtičny. V. RJÉOUTSKI, *Les écoles*, s. 473-528.

Starost o vzdělání dívek po smrti Kateřiny II. přebírá carevna Marie Feodorovna (1759-1820), manželka Pavla I., která v edukační politice své předchůdkyně pokračuje i za panování svého syna Alexandra I. Z jejího popudu vznikly v Rusku další státní školy pro dívky, zejména Institut řádu sv. Kateřiny v Petrohradě (1798) a v Moskvě (1803). Marie MARTIN, *Maria Féodorovna 1759-1820 en son temps. Contribution à l'histoire de la Russie et de l'Europe*, Paris 2004, s. 129-154.

¹⁵⁹ É. HAUMANT, *La culture*, s. 91-94.

¹⁶⁰ Francouzský dramatik Jean Racine (1639-1699) vytvořil pro schovanky ze Saint-Cyr dvě tragédie: *Esther* (1689) a *Athalie* (1691).

¹⁶¹ V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 4.

¹⁶² Lurana DONNELLS O'MALLEY, *Signs from Empresses and Actresses: Women and Theatre in the Eighteenth Century*, in: W. Rosslyn, – A. Tossi (edd.), *Women*, s. 20.

podílet nejen ruská šlechta, ale také cizí hosté (kníže de Ligne, hrabě de Ségur¹⁶³ a jiní).¹⁶⁴ Za vlády Kateřiny II. zažívá divadlo největší rozkvět. Na konci století přicházejí do módy také francouzská opera a romance.¹⁶⁵

I přes snahu vlády přilákat šlechtice na státní školy – v tom ostatně určitých úspěchů dosahuje až ministr školství za vlády Mikuláše I. Sergej S. Uvarov¹⁶⁶ - sami šlechtici většinou dávali přednost soukromým penzionátům, nepodléhajícím státní kontrole, a ještě více tradičnímu způsobu vzdělání šlechtických dětí prostřednictvím domácích vychovatelů a učitelů.¹⁶⁷ Znalost cizích jazyků představovala jeden z hlavních pilířů šlechtického vzdělání, proto šlechtici najímali především učitele cizího původu: Němce, Angličany, Italy a od 50. let 18. století především francouzské a švýcarské učitele.

Mladí šlechtici se začínají učit francouzštinu a způsobům chování *à la française* s pomocí preskriptivní literatury (*Devoirs des gentilshommes, Modèle du chevalier français* atd.).¹⁶⁸ Šíření francouzštiny přispívalo k šíření francouzské literatury a naopak. Jako učebnice pro výuku francouzštiny byla užívána díla známých francouzských autorů. Velmi oblíbeným se pro tyto účely stal výchovný román *Les*

¹⁶³ Hrabě Louis-Philippe de Ségur (1753-1830) byl politik, diplomat a spisovatel. Jako francouzský vyslanec pobýval v Rusku v letech 1785-1789. Napsal také paměti, kde vypráví o svém ruském pobytu: *Mémoires ou souvenirs et anecdotes* (1824).

¹⁶⁴ Tyto společenské hry z let 1787-1788 byly publikovány: [CATHERINE II et al. (edd.)], *Théâtre de l'Hermitage de Catherine II, impératrice de Russie, composé par cette princesse, par plusieurs personnes de sa société intime, et par quelques ministres étrangers I-II*, Paris 1799.

¹⁶⁵ V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 15.

¹⁶⁶ Od 50. let 18. století vznikají četná gymnázia pro chlapce a od konce století instituty pro dívky. Gymnázia měla připravovat na univerzitní studia, ale vysoká šlechta do nich své děti obvykle neposílala. Sergej Semionovič Uvarov (1786-1855), jeden z nejvzdělanějších Rusů své doby, byl nejdůležitější postavou v otázce vzdělání v Rusku v první polovině 19. století. Zastával v této sféře významné posty jako kurátor Petrohradského vzdělávacího okrsku (1810-1821), prezident Akademie věd (1818-1855) a ministr školství v letech 1833 až 1855, ale po roce 1848 jeho vliv klesl. Uvarov věřil ve smysl autokracie a ve společenskou hierarchii. Podle něho vývoj národa závisel na šlechtě jako na nejvyšší společenské vrstvě. Proto se snažil zlepšit kvalitu vzdělávacích institucí a přimět tak šlechtice, aby na nich studovali. Cynthia H. WHITTAKEN, *The Ideology of Sergei Uvarov: An Interpretative Essay*, *Russian Review* 37/2, 1978, s. 158-176.

¹⁶⁷ V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 6-9.

¹⁶⁸ É. HAUMANT, *La culture*, s. 31.

Aventures de Télémaque (1699) od Fénelona (1651-1715), koncem 18. století k němu přibyla pedagogická díla ženské spisovatelky Madame de Genlis.¹⁶⁹

Osvojením francouzského jazyka se ruským šlechticům otevíraly dvěře k poznání galantní kultury, již přijali za vlastní.¹⁷⁰ Mohli však číst v originále také díla osvícenců, z nichž nejvíce obdivován byl Voltaire (1694-1778).¹⁷¹ Neznámá v kruzích ruské aristokracie nebyla ani díla Diderota, Montesquieua (1689-1755), Marmontela (1723-1799), Helvétia (1715-1771) nebo Rousseaua (1712-1778). Díky literatuře, se kterou je seznamovali vychovatelé, si tak mladí šlechtici osvojili myšlenky francouzských filozofů. A proto, když budoucí hrabě Pavel Alexandrovič Stroganov (1774-1828) přijíždí se svým vychovatelem Charlesem-Gilbertem Rommem¹⁷² do Paříže roku 1789, nadšeně oslavuje revoluci, účastní se zasedání Zákonnodárného shromáždění, a dokonce se stýká s jakobíny, za což si od carevny vyslouží příkaz k návratu do Ruska.¹⁷³ Ne všichni šlechtici měli učitele duší liberály a republikány, jakými byli Romme a La Harpe, ale filozofování jako duševní gymnastika se stalo velice módní aristokratickou praxí.

Systematické dovážení francouzských knih do Ruska začalo v 30. letech 18. století.¹⁷⁴ Právě aristokracie se ukázala být nejvěrnější klientelou jejich knihkupců, jak potvrzují šlechtické knihovny, v nichž velkou většinu zabíraly francouzské tituly.¹⁷⁵ Kromě memoárů a historických děl byla oblíbená díla francouzského klasicismu (Boileau, Bossueta, Fénelona, La Fontaina a dalších) a galantní romány (především autorek Madame de La Fayette a Madame de Scudéry) a již zmínění osvícenští spisovatelé, jejichž racionalismus si čtenáři na konci 18. století kompenzují

¹⁶⁹ Pedagogická díla francouzské spisovatelky Stéphanie-Félicité de Genlis (1746-1830) zahrnovala eseje, divadelní hry a romány, například *Adèle et Théodore, ou Lettres sur l'éducation* (1783).

¹⁷⁰ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 22.

¹⁷¹ L. RÉAU, *L'Europe*, s. 104-105.

¹⁷² Charles-Gilbert Romme (1750-1795) byl vychovatelem v rodině hraběte Alexandra Sergejeviče Stroganova (1733-1815) od roku 1779. Doprovázel svého žáka na jeho cestě za studiem na ženskou univerzitu (v letech 1787-1789) a během Velké francouzské revoluce inicioval jeho vstup do klubu jakobínů. Po návratu Pavla (Popo) A. Stroganova do Petrohradu se stal poslancem Konventu roku 1792. Roku 1795 byl odsouzen k smrti, ale před popravou spáchal sebevraždu.

¹⁷³ E. HAUMANT, *La culture*, s. 182-184.

¹⁷⁴ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 19.

¹⁷⁵ R. DARNTON, *The Business of Enlightenment: A publishing history of the Encyclopédie, 1775-1800*, Cambridge 1979, s. 301-303.

sentimentální literaturou. Velkovévodkyně Alžběta Alexejevna, manželka Alexandra I.,¹⁷⁶ sice musela rozečtený Rousseauův román *la Nouvelle Héloïse* (1761) schovávat před zraky carevny Kateřiny II. kvůli tehdejší protirevoluční cenzuře,¹⁷⁷ její příklad však dokazuje obecný zájem o nový směr v literatuře. Učitelé citu (Jean-Jacques Rousseau, Samuel Richardson a Johann Wolfgang Goethe¹⁷⁸), stejně jako ženské spisovatelky (Germaine de Staël, Caudine-Alexandrine de Tencin, Marie-Jeanne Riccoboni, Félicité de Genlis, Adélaïde de Souza, Sophie de Cottin aj.) si se svými romány v dopisech získali mnoho čtenářů a hlavně čtenářek. Oblibu ženských sentimentálních děl dokazují i jejich četné překlady.¹⁷⁹ Ostatně postava Taťány v *Evženu Oněginovi* (*Evgenij Onegin*, vydáván seriálově v letech 1823-1831) ne zcela nevěrně podává obraz šlechtičny-čtenářky v době sentimentalismu:

*A s jakým zájmem, s jakou chutí
teď rozkošné čte romány!
Jak pije do zapomnutí
klam citů začarovaný!
Jak šťastná síla obraznosti
vše zkráští, všechny chyb jim zproští!
A Wolmar, milenec Juliin,
Malek Adhel, rek Cottinin,
i Werther, smrti zasvěcený,
i Grandisson ten skvělý zas,
jenž kolikráte uspal nás,
se slili ve snu jedné ženy
v jediný obraz, v jeden stín-*

¹⁷⁶ Alžběta Alexejevna (1779-1826), původním jménem Luisa Bádenská.

¹⁷⁷ Kazimierz WALISZEWSKI (ed.), *Souvenirs de la comtesse Golovkine, née princesse Galitzine (1766-1821)*, Paris 1910, s. 114.

¹⁷⁸ Z děl německého spisovatele Johanna Wilfganga Goetheho (1749-1832) byl velmi oblíbený román v dopisech *Utrpení mladého Werthera* (*Die Leiden des jungen Werthers*, 1774).

¹⁷⁹ Více viz E. GRETCHANAIA, „*Nous voudrions que les femmes s'occupent de la littérature*“: *Traduction des romancières françaises en Russie autour de 1800*, in: Gillier, Anke - Montoya, Alicia C. - van Dijk, Suzan (edd.), *Women Writing Back/Writing Women Back. Transnational Perspectives from the Late Middle Ages to the Dawn of the Modern Era*, Leiden 2010 (= *Intersections. Yearbook for Early Modern Studies* 14), s. 347-374.

*vždy byl to Eugen Oněgin.*¹⁸⁰

S romantismem se hlásila ke slovu anglická a německá literatura, kde se nový směr prosadil o něco dříve než ve Francii. Ani na francouzské autory se však nezapomnělo. Ačkoli se François René de Chateaubriand (1768-1848) protivil ruským romantikům pro svůj katolicismus, postava *Reného* (1802) se stala prototypem jejich melancholických hrdinů trpících „nemocí století“ („*mal du siècle*“), jakým je například Puškinův *Kavkazský zajetec* (1821).¹⁸¹ Jestliže Chateaubriandův vliv je patný v jejich dílech, pak je jasné, jaký úspěch musel mít u katolicismem ovlivněné ruské šlechty.¹⁸² Díla francouzských romantických básníků, dramatiků a romanopisců se dostávala do rukou ruských čtenářů v originálním jazyce. Básně Alphonse de Lamartine (1790-1869) uchvátily hlavně ženské čtenářky, ale tvorbu Alfreda de Musset (1810-1857) četli se zájmem jak muži, tak ženy.¹⁸³ Navíc se mu v Rusku dostalo uznání jako dramatikovi mnohem dříve, než ho v tomto smyslu ocenilo francouzské obecnstvo.¹⁸⁴ Kromě románů Victora Huga (1802-1885), Honoré de Balzaca (1799-1850), Alexandra Dumase (1824-1895) a dalších, znali ruští čtenáři také francouzské historiky: Julese Micheleta (1798-1874), Adolpha Thierse (1797-1877), Augustina Thierryho (1795-1856). Z historické prózy však největší obliby dosáhly romány Waltera Scotta (1771-1832), ačkoli byly čtené ve francouzských a ruských překladech.¹⁸⁵ A nakonec také francouzští socialisté si nacházeli své čtenáře. Vedle mužských autorů Saint-Simona (1760-1825), Pierra Leroux (1797-1871), Josepha Fouriera (1772-1837) a Proudhona (1809-1865) uchvátila Rusy také George Sandová (1804-1876), která ukázala ve svých venkovských románech, že lidskost nezná sociální rozdíly.¹⁸⁶

Kromě beletristických děl potvrzují významnou roli francouzštiny v ruské kultuře také frankofonní periodika. Za vlády Alžběty I. vycházely: *Le Caméléon littéraire* (1755), *Gazette de St. Pétersbourg* (1756-1759), *Journal des sciences et des arts* (1761) a později vznikly další čtyři literární časopisy a dva věnované módě.¹⁸⁷ Frankofonními

¹⁸⁰ V překladu Josefa Hory: Alexandr S. PUŠKIN, *Eugen Oněgin*, Praha 1962, s. 71.

¹⁸¹ É. HAUMANT, *La culture*, s. 380, 386-387.

¹⁸² O katolickém vlivu na šlechtu viz kapitola 2.4.

¹⁸³ É. HAUMANT, *La culture*, s. 382.

¹⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 382-383.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 362.

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 408-412.

¹⁸⁷ V. RJÉOUTSKI, *La presse*, s. 1-4.

vzory se inspirovali ruští novináři, a proto není náhodou, že počátek rozkvětu žurnalismu v Rusku spadá do stejného období.

Nakonec, nejefektivnější způsob, jak se zdokonalit ve francouzštině, pro šlechtu představovala návštěva Francie. Kavalírské cesty jako způsob završení vzdělání se staly v Rusku běžnou praxí šlechticů na konci vlády Alžběty I.¹⁸⁸ Díky těmto cestám šlechtici poznávali různá místa Evropy, studiem na univerzitách se seznamovali s moderními vědeckými a filozofickými přístupy a získávali nové kontakty. Přesvědčili se také, že francouzština slouží jako prostředek komunikace v aristokratických kruzích téměř po celé Evropě.¹⁸⁹

Po roce 1756 se ruským šlechticům otevřela cesta do Francie, která se stala jejich preferovaným cílem. Dvůr ve Versailles lákal svou bohatostí a vybranými způsoby, ale skutečný život *à la mode* nabízela Paříž a její salóny. V nich byli cizí šlechtici obvykle dobře přijímáni, neboť svou přítomností přinášeli čerstvý vzduch do společnosti, která snadno propadala nudě.¹⁹⁰ Ruští aristokraté nejen, že hojně využívali pohostinnosti slavných pařížských salónů, ale sami se stávali hostiteli: Stroganovové (v letech 1774-1778), Šuvalovové (v letech 1777-1781), Golicynové (v letech 1784-1789) a Razumovští (v letech 1788-89).¹⁹¹ Jejich salóny sloužily jako místa sociability ruské komunity v Paříži, ale díky osobním kvalitám se například hraběti Alexandrovi S. Stroganovovi (1733-1811)¹⁹² a Golicynovým podařilo získat uznání velké pařížské společnosti.¹⁹³ Na jejich úspěchynavázala po roce 1815 Sofie P. Svečinová (1782-1857), která udržovala v ponapoleonské době v Paříži věhlasný salón.¹⁹⁴

Přestože se po Velké francouzské revoluci ruská aristokracie názorově rozdělila na odpůrce novéhorežimu ve Francii a na ty, kteří s ním potají souhlasili, Paříž nepřestala

¹⁸⁸ Wladimir BERELOWITCH, *La France dans le « Grand Tour » des nobles russes au cours de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Cahiers du Monde russe et soviétique 34/1, 1993, s. 193-210.

¹⁸⁹ V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 7-9.

¹⁹⁰ Antoine LILTI, *Le monde des salons. Sociabilité et mondalité à Paris au XVIIIe siècle*, Paris 2005, s. 143.

¹⁹¹ TAMTÉŽ, s. 129-131.

¹⁹² Hrabě Alexandra Sergejevič Stroganov (1733-1811, baronem do roku 1760) byl nejvyšším komořím carského dvora a ředitelem Akademie umění. K jeho deníku viz kapitola 2.3.

¹⁹³ A. LILTI, *Le monde*, s. 145-146.

¹⁹⁴ Více viz kapitola 2.4.

přítahovat jedny jako druhé. A tak anihraběnka Varvara N. Golovinová,¹⁹⁵ ačkoli nenáviděla revoluci a pohrdala Napoleonem, se přinavštěvě Paříže roku 1802 neubráníla poznámce: „*Je to skutečně zde, kde vidíme nádheru a nepokoj země.*“¹⁹⁶

2.3. Frankofonní šlechtická literatura

Působení francouzských učitelů na vzdělávacích institucích a v aristokratických rodinách, knižní kultura, periodika, divadlo a cesty do Francie, to vše se tedy podílelo na formování frankofonní ruské šlechty v 18. století. Francouzský model určoval pravidla aristokratického, mondénního a kulturního života v Rusku do té míry, že francouzští emigranti, kteří sem přicházejí na konci století, se cítí jako doma.¹⁹⁷ Francouzština se stala přirozeným jazykem komunikace v aristokratické společnosti, jejím způsobem bytí (*manière d'être*)¹⁹⁸ tak, jak ukazuje Lev Nikolajevič Tolstoj (1828-1910) na prvních stranách svého románu *Vojna a mír* (1869).¹⁹⁹ Stala se, řečeno slovy Jurije Lotmana, „sociálním znakem“ ruské aristokracie.²⁰⁰

Mluvit tímto jazykem bylo známkou sofistikovanosti a vybraných mravů. Vznikající literární kroužky, salóny a zednářské lóže užívají francouzštinu v Rusku, stejně jako v ostatních zemích Evropy.²⁰¹

Ruština neztratila přijetím francouzštiny pozici domácího unifikovaného jazyka a zůstala jazykem venkovanů, měšťanů a nižší šlechty. Také mladí šlechtici se museli naučit mluvit a psát v jazyce své země pro službu ve státní správě a v armádě.²⁰² Šlechtičny však takovou povinnost neměly, a proto se často lépe vyjadřovaly slovem a

¹⁹⁵ Hraběnka Varvara Nikolajevna Golovinová, rozená Golicynová (1766-1821), byla neteří Ivana I. Šuvalova. Nás bude zajímat níže pro svoji konverzi ke katolictví. Viz kapitola 2.4.

¹⁹⁶ „*C'est vraiment là qu'on voit les pompes et les agitations de la terre.*“ Kazimierz WALISZEWSKI (ed.), *Souvenirs de la comtesse Golovkine, née princesse Galitzine (1766-1821)*, Paris 1910, s. 288.

¹⁹⁷ Madame Louise-Élisabeth VIGÉE-LEBRUN, *Souvenirs III*, Paris 1835, s. 17.

¹⁹⁸ E. GRETCHENAIJA, « *Je vous parlerai la langue* », s. 266.

¹⁹⁹ Lev Nikolajevič TOLSTOJ, *Vojna a mír I*, Praha 1978.

²⁰⁰ J. M. LOTMAN, *Russkaja literatura*, s. 51.

²⁰¹ E. GRETCHANAIA – A. STROEV – C. VIOLLET (edd.), *Introduction*, s. 18-19.

²⁰² V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 18.

písmem ve francouzštině než ruštině. Tuto skutečnost vystihuje Alexandr S. Puškin, když vysvětluje, proč musel přeložit Taťanin dopis Oněginovi do ruštiny:

*Žel, neznala se v pravopisu,
neb nečtla ruských časopisů,
i špatně mluvíc po zvyku
ve svém rodném ruském jazyku.
A tak jen francouzsky vždy psala.*²⁰³

Francouzština ovládla privátní sféru ruské aristokracie; soukromá korespondence, deníky a paměti byly ve velké většině psány francouzsky.²⁰⁴ Do 18. Století jediný relevantní vzor k vyprávění o životě a o sobě tvořily v Rusku hagiografické texty. Prostřednictvím francouzského jazyka se ruští šlechtici mohli pro svá autobiografická vyprávění inspirovat bohatým repertoárem francouzské literatury a oprostít se tak od této národní tradice.²⁰⁵ Jako první texty ve francouzštině vznikaly cestovní deníky, například deník barona Alexandra S. Stroganova, v němž mladý šlechtic popisuje svou kavalírskou cestu po Evropě v letech 1752 až 1754.²⁰⁶ V následujících letech narůstá počet francouzsky psaných deníků a korespondence. Životní události, které v nich šlechtici a šlechtičny popisují, získávají díky francouzštině někdy filozofický, jindy romaneskní ráz.²⁰⁷ Také žánr memoárů zažívá nebyvalý rozkvět. Nejznámější jsou paměti Kateřiny II. (*Mémoires*, 1771-1791)²⁰⁸ a její přítelkyně kněžny Kateřiny Daškovové²⁰⁹ (*Mon Histoire*, 1804-1805).²¹⁰

²⁰³ A. S. PUŠKIN, *Eugen*, s. 80.

²⁰⁴ Více viz E.GRETCHANAIA, *Les écrits*, s. 131-154 ; K deníkům také viz TÁŽ – C. VIOLLET, « *Si tu lis jamais ce journal* ».

²⁰⁵ TÁŽ, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 266-267.

²⁰⁶ TAMTÉŽ, s. 97-98.

²⁰⁷ TAMTÉŽ, s. 267.

²⁰⁸ Paměti Kateřiny II. byly vydané v ruském překladu roku 1858. Z literární produkce Kateřiny II. je také známá její korespondence s osvícenci (Voltairem, Diderotem a Melchiorem Grimmem) a historický spis *Antidote* (1777), který je obhajobou Ruska odpovídající na ostrou kritiku ruských poměrů abbého Chappe d'Auteroche (*Voyage en Sibérie*, 1768). Ruská aristokracie však znala svoji panovnici především jako autorku četných divadelních her. Kateřina II. rychle pochopila význam divadla jako prostředku k výchově národa, a proto je vedle několika francouzsky psaných komedií většina z jejích her psaných v ruštině. L. D. O'MALLEY, *Signs*, s. 20. Dobovým unikátem byl také její morální týdeník *Vsiakaia vsiachina* (1769), neboť mezi autory těchto periodik nacházíme ženy jen výjimečně. Veronika MEZEROVÁ, *Žena*

Základem šlechtické literatury, stejně jako šlechtického chování, se v 18. století stala galantní kultura a její ideál ušlechtilého člověka (*honnête homme*). Když Vasilij K. Tredjakovskij (1703-1768), jako první ruský básník, jehož francouzské básně byly publikované, vydal tiskem v Petrohradě svou sbírku ruských a francouzských básní *Poèmes pour diverses occasions* (1730), chtěl jimi obohatit ruskou kulturu a ukázat, že ruský jazyk může sloužit poezii stejně dobře jako francouzský.²¹¹ Zároveň však svou galantní poezií nadlouho určil jednu z hlavních domén frankofonní literatury.²¹²

Francouzština ovládla sféru společenské zábavy.²¹³ Oblíbené rozptýlení pro šlechtu představovala společenská divadelní představení (*spectacles de société*) a literární večery. Během nich se četla nahlas tištěná literární díla (tzv. *lecture en commune*)²¹⁴ nebo sami šlechtici předváděli své básnické umění. Příležitostné verše, slovní hříčky, kratší prozaické útvary jako povídky a novely si pak šlechtičny a šlechtici zapisovali do svých památníků neboli alb.²¹⁵ Dokonce vznikaly knižní a rukopisné kolektivní sbírky této společensko-zábavné literární tvorby. Vydaná tiskem (v Petrohradě roku 1789 a o deset let později v Paříži) byla sbírka divadelních her Ermitáže.²¹⁶ Ta, jak už bylo výše řečeno, představuje dílo, na kterém se podíleli jak ruští, tak evropští šlechtici z blízkého okruhu Kateřiny II. Další známá literární společnost vznikla mimo carský dvůr a její duší se stal baron Alexandr Sergejevič Stroganov (1771-1815), který sám během svým

a ženská kultura v morálním týdeníku *Theresie und Eleonore*, České Budějovice 2012 (= Diplomová práce HÚ FF JU), s. 34.

²⁰⁹ Paměti kněžna Kateřiny R. Daškovové byly vydané tiskem v Anglii roku 1840. Kromě publikační činnosti na půdě akademií, které vedla, napsala také mezi lety 1786 až 1789 dvě divadelní hry. E. GRETCHANAIA, *Les écrits*, s. 132-135.

²¹⁰ Více viz TÁŽ, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 123-159.

²¹¹ Vasilij Kirilovič Trejakovskij (1703-1769) byl ruských básníkem a překladatelem galantní poezie a románů. Francouzsky se naučil během pobytu v Holandsku a studiích v Paříži ve dvacátých letech 18. století. Svá díla vydal díky podpoře šlechtice a diplomata Alexandra B. Kurakina (1697-1749).

²¹² E. GRETCHENAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 50, s. 265.

²¹³ TAMTÉŽ, s. 184.

²¹⁴ E. HAUMANT, *La culture*, s. 217.

²¹⁵ TAMTÉŽ, s. 215-216.

²¹⁶ První edice divadla Ermitáže byla vydaná roku 1789 v Petrohrabě. Druhá vyšla tiskem v Paříži roku 1799: [CATHERINE II et al.(edd.)], *Théâtre*.

cest po Evropě publikoval dvě díla.²¹⁷ Rodina Stroganovovů, jejich blízcí a přátelé, mezi nimi také francouzští emigranti, ruští a francouzští spisovatelé, ti všichni tvořili literární kroužek zvaný „Stroganovská akademie“ (*Académie stroganovienne*).²¹⁸ Jejich společným dílem se stala roku 1809 rukopisná sbírka pod názvem *Veillées de l'amitié*.²¹⁹ Autoři většinou psali básně a povídky na základě zadaných slov. Například tak vznikla sentimentální a zároveň žertovná povídka *Histoire de Lycoris*.²²⁰ Napsala ji mladá hraběnka Zanaïda Alexandrovna Běloselskaja (1789-1862), která později jako kněžna Volkonskaja²²¹ vydala tiskem v Moskvě sbírku čtyř novel (*Quatre nouvelles*, 1819) a roku 1824 v Paříži – tentokrát anonymně – historický román *Tableau slave du cinquième siècle*, pro nějž se inspirovala Karamzinovými *Dějiny ruské říše*.²²²

Do „Stroganovské akademie“ Zanaïdu Alexandrovnu uvedl její otec, hrabě Alexandr Michailovič Běloselskij (1752-1809, od roku 1799 Běloselkij-Bělozerskij). Hrabě Běloselskij získal francouzské vzdělání, které jako pravý kavalír dokončil cestou po Evropě. V letech 1768 až 1778 tak navštívil Anglii, Prusko, Francii a Itálii. Poté se

²¹⁷ Jedná se o jinou osobu, než byl Alexandr Sergejevič Stroganov (1733-1815) zmíněný výše jako autor cestovního deníku. Baron Alexandr Sergejevič Stroganov (1771-1815) byl jediným synem Sergeje Nikolajeviče Stroganova (1738-1771) a Natálie Michailovny, rozené Běloselské (1743-1819), sestry hraběte Alexandra M. Běloselského (viz níže). Roku 1799 je jako diplomat vyslán do Vídně při příležitosti zasnub Alexandrovny Petrovny (1783-1801), dcery Pavla I., s rakouským arcivévodou Josefem Habsbursko-Lotrinským (1776-1847). Během další cesty v letech 1801-1804 navštívil Alexandr Stroganov české země (pobýval zde v Teplicích), Švýcarsko a Itálii. Jeho první dílo *Lettres écrites de Genève et d'Italie (Dopisy psané z Ženevy a z Itálie, 1809)* byly vydané tiskem v Neapoli. U dalšího díla *Correspondances de deux amis (Korespondence dvou přátel, 1809)* je místo vydání neznámé. E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 185-186.

²¹⁸ TAMTÉŽ, s. 184.

²¹⁹ TAMTÉŽ, s. 189.

²²⁰ TAMTÉŽ, s. 192.

²²¹ Kněžna Zanaïda Alexandrovna Volkonskaja (1789-1862) jako dcera diplomata Alexandra Michajloviče Běloselského (1752-1809) prožila dětství v cizině, získala skvělé vzdělání a zdělila také po svém otci literární talent. V letech 1813 až 1815 se kněžna Volkonskaja účastnila spolu s manželem kampaně Alexandra I. po Evropě, kde byla ozdobou evropských kongresů. Do roku 1824 pobývala ve Francii a Itálii, poté vedla v Moskvě salón, v němž se scházeli evropští i ruští spisovatelé a umělci. Od roku 1829 žila kněžna Volkonská v Římě, kde konvertovala ke katolictví (kolem roku 1835) a vstoupila do Třetího řádu františkánů. TAMTÉŽ, s. 85-95.

²²² Větší prostor rané literární tvorbě dává Alessandra Tossi: A.TOSSI, *Zanaïda Aleksandrovna Volkonskaïa*, in: Murielle Lucie Clément (ed.), *Écrivains franco-russes*, Amstredam- New York 2008, s. 15-30.

stal diplomatem, ale v roce 1793 byl odvolán prý proto, tvrdí Émile Haumant, že odmítal psát depeše jinak než ve verších.²²³ Hrabě Běloselskij se skutečně věnoval poezii s velkým nadšením. Psal básně, v nichž oslavoval Francii a její kulturní bohatství, ale také svou zemi.²²⁴ Jeho básně byly publikovány v Paříži roku 1789 pod názvem *Poésie française d'un Prince étranger*. Dopisoval si s předními francouzskými osvícenci, v první řadě s Voltairem. Běloselskij sledoval stejný cíl jako jeho vrstevník hrabě Andrej P. Šuvalov, jemuž se budeme věnovat níže, chtěl získat „občanství v republice filozofů“, kterou sjednocovala Francie.²²⁵

Zavést kulturní dialog s Francií se podařilo prostřednictvím korespondence s osvícenci a francouzsky psanou poezií ruských šlechticů od 60. let 18. století. Stát se součástí francouzské literatury dokázali někteří ruští autoři a autorky na počátku 19. století. V té době dominuje literatuře, stejně jako životnímu stylu, móda sentimentalismu. S ní přichází do Ruska prostřednictvím západních literárních děl ideál sentimentální spisovatelky a hrdinky. Bohatá ženská literární produkce ve Francii se stala inspirací pro hlavního představitele sentimentální ruské literatury Nikolaje Karamzina, podle něhož Rusko také potřebovalo, aby se ženy aktivně zapojily do literární činnosti jako překladatelky a spisovatelky.²²⁶ Vyslyšely je jak rusky, tak francouzsky píšící šlechtičny, a vláda Alexandra I. tak představovala období rozkvětu ženské literatury.²²⁷

Doménou frankofonních ženských autorek se staly romány v dopisech.²²⁸ Spisovatelky se v rámci tohoto sentimentálního žánru prezentují stejně jako mužští básníci ve století osvícenství: jako kosmopolitní Evropanky. Romány Natálie Golovkinové²²⁹ a Juliany de Krüdener jsou zasazeny do evropského rámce, příběhy

²²³ É. HAUMANT, *La culture*, s. 214.

²²⁴ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 63-81.

²²⁵ TAMTÉŽ, s. 67.

²²⁶ TÁŽ, „*Nous voudrions que les femmes*“, s. 347-374.

²²⁷ Více viz A. TOSSI, *Women*, s. 39- 57.

²²⁸ Viz níže kapitola 4.2.2.

²²⁹ Kněžna Natálie Petrovna Golovkinová, narozená Izmajlovová (1769-1849) byla první ruskou frankofonní spisovatelkou, jejíž román vyšel tiskem. Román pod názvem *Élisabeth de S***, ou l'Histoire d'une Russe, publiée par une de ses compatriotes* byl vydán v Paříži roku 1802. Známější je její druhý román *Alphonse de Lodève, par Mme la Comtesse G. ****, publikovaný roku 1807 v Moskvě a roku 1809 v Paříži.

románů kněžny Praskovji Golicynové²³⁰ se odehrávají přímo ve Francii.²³¹ Nejznámějším se stal román *Valérie* (1803) velmi kontroverzní šlechtičny Varvary-Juliany de Krüdener (1764-1824), původem z pobaltského Livonska.²³² Madame de Krüdener, kterou francouzský kritik Saint-Beuve označil za ruskou Johanku z Arku,²³³ se proslavila, kromě své literární tvorby, jako inspirátorka Svaté aliance a přívrženkyň sektářství a mysticismu.²³⁴

Frankofonní šlechtická literatura a kultura v Rusku byla zároveň součástí ruské kultury a zároveň představovala vlastní svět aristokracie. Obraz krásného, ačkoli chladného Ruska a oslava národní kultury, které se často objevují u frankofonních autorů, vypovídají o jejich patriotickém smýšlení.²³⁵ Tito autoři se však především chtěli stát součástí kosmopolitní Evropy, neznající národní hranice, a francouzština jim umožňovala o tom přesvědčit široké evropské čtenářstvo.²³⁶

V době romantismu frankofonní literatura v Rusku ustupuje ruské národní literatuře. V Evropě žijící ruští šlechtici, jak ostatně ukazuje dílo kněžny Alexandry z Dietrichsteina, ale nadále obohacují svou kulturu o nová díla.

²³⁰ Viz níže kapitola 3.2.

²³¹ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 268.

²³² Kromě románu v dopisech napsala barona Varvara-Juliana de Krüdener autobiografické vyprávění *Algithe* (v letech 1802-1805), které nevydala tiskem, a novelu *Alexis, ou l'histoire d'un soldat russe*, publikovanou roku 1834 v Oděse.

²³³ Juliana de KRÜDENER, *Valérie*, Paris 1837, s. 25 (pozn. editora).

²³⁴ Více viz Francis LEY, *Madame de Krüdener 1764-1824. Romantisme et Sainte Alliance*, Paris 1994.

²³⁵ E. GRETCHENAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 269.

²³⁶ TAMTÉŽ, s. 266-267.

2.4. Ruská šlechta a víra

Pro ruskou pravoslavnou církev představovala od roku 1054 centralizovaná katolická církev nepřítel.²³⁷ Proto se dlouho bránila jakýmkoli západním vlivům a kulturní izolovanost Ruska od západní Evropy této církevní autonomii vyhovovala. Oslabení moci ortodoxní církve v 18. století však zapříčinili sami ruští carové. Prvním krokem bylo zrušení úřadu patriarchy roku 1721, kdy tento nejvyšší úřad nahradil Petr I. sv. Synodem, nejvyšší církevní institucí, jejíž členy jmenovala vláda. Další ránu pravoslavné církvi učinil Petr III. sekularizací církevního majetku, k jehož realizaci nakonec přistoupila Kateřina II. roku 1764 záborem téměř dvou třetin církevní půdy a klášterů. Poté, co carevna umlčela protesty ze strany církevních hodnostářů, bylo zestátnění církve a její začlenění do státního aparátu dovršeno.

Ortodoxní vyznání víry tvořilo základní prvek ruské identity. Pochopila to i německá princezna Sofie Zerbstská, když během své nemoci nechtěla přijmout jiného než pravoslavného kněze a svým demonstrativním přestupem k pravoslaví si otevřela cestu k carské koruně. Ortodoxní obřadní ritus však neprošel po staletí zásadními změnami, a proto se pro laiky stával ritualizovanou praxí, již nebylo zapotřebí skutečně porozumět. Vinou carské politiky ztratili ortodoxní kněží moc a vůli zastávat roli duchovních rádců.²³⁸ V otázce duchovního a intelektuálního působení, misionářské a charitativní činnosti se nemohli rovnat s katolickým kněžstvem a církevními řády západní Evropy.²³⁹ Navíc to byli francouzští, popřípadě němečtí učitelé, kdo poskytoval vzdělání mladým šlechticům. Ortodoxní katechismus sice tvořil součást výuky, ale byl značně zanedbáván.²⁴⁰ Proto také později ruští šlechtici, kteří konvertovali ke katolictví, nepodrobují kritice pravoslaví, ale protestantismus svých učitelů.²⁴¹

²³⁷ Ukázala to roku 1439, kdy odmítla uznat výsledek florentského koncilu, jehož cílem bylo sjednocení východní a západní církve.

²³⁸ [Grigori Petrovitch] SCHOUVALOFF, *Ma conversion et ma vocation*, Paris 1859, s. 70.

²³⁹ Katia DMITRIEVA, *Les conversions au catholicisme en Russie au XIXe siècle : ruptures historiques et culturelles*, *Revue des études slaves* 67, 1995, s. 319.

²⁴⁰ Kněžna Alexandra z Dietrichsteina, o jejíž konverzi budeme mluvit níže, dokonce vypráví, že s ní její učitelé nikdy nemluvili o náboženství a že se nenaučila, než odříkávat Otčenáš, aniž by rozuměla jeho smyslu. A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 1, s. 5-6.

²⁴¹ TAMTÉŽ, s. 5; Srov. K. DMITRIEVA, *Les conversions*, s. 316.

Jak už bylo výše řečeno, Rusko zůstalo dlouho nedůvěřivé ke katolicismu, a to i v době kulturního sblížení s Francií. Jestliže ruští carové a šlechta oslavovali francouzské osvícence, pak také proto, že kritizovali fanatismus a autoritu katolické církve.²⁴² Přestože někteří šlechticijali katolické vyznání víry, většinou v cizině během studijní cesty po Evropě, jednalo se o ojedinělé případy.²⁴³ Sblížení s francouzským osvícenstvím mělo velké většiny aristokratů za následek náboženskou lhostejnost.

Francouzská revoluce, která vedla k „*bezpočtu krveprolití, hrůz a neštěstí*“,²⁴⁴ přinutila ruskou aristokracii přehodnotit dosavadní filozofické a náboženské názory. Šlechtici odmítli volteriánství a libertinství, jež vyznávala stařší generace, a v reakci na ně hledají nové hodnoty.²⁴⁵ Dříve než zažila svoji renesanci ortodoxie, začala se ve vysokých kruzích šířit obliba katolictví, jejímž následkem byly četné konverze ruských šlechticů a šlechticů. V 18. století těmito duchovními aspiracím připravily půdu zednářství, které si udržovalo odstup od radikálního racionalismu, a pietismus, spojený s přítomností německého protestantismu.²⁴⁶ Největší podíl na tom však měla francouzská emigrace. Podpora jezuitů ze strany Kateřiny II. a Pavla I. v době, kdy byli zakázáni ve Francii a jiných zemích Evropy, jim umožnila zakládat v Rusku školy. Z nich největší prestiže dosáhl institut pro šlechtice abbého Nicolla v Petrohradě (založený roku 1798).²⁴⁷ Francouzští emigranti, představitelé „staré Francie“, se stávali hosty v salónech ruské aristokracie a šířili zde tradiční formy francouzské kultury, mezi jejíž hlavní hodnoty patří royalismus a katolicismus.²⁴⁸ Joseph de Maistre²⁴⁹, vzdělaný a

²⁴² É. HAUMANT, *La culture*, s. 152.

²⁴³ K. DMITRIEVA, *Les conversions*, s. 314.

²⁴⁴ „[...]des massacres, des horreurs et des malheurs.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, nefoliováno (povídka Paměti Velkého Kocoura), s. 7.

²⁴⁵ Srov. É. HAUMANT, *La culture*, s. 184-187.

²⁴⁶ K. DMITRIEVA, *Les conversions*, s. 316.

²⁴⁷ Abbé Dominique-Charles Nicolle (1758-1835) byl předtím učitelem na koleji Sainte-Barbe v Paříži. V letech 1814-1820 se stal ředitelem lycea Richelieu v Oděse. Na jezuitských kolejích se sice vyučoval ortodoxní katechismus, ale příklad katolických učitelů praktikujících své náboženství s nadšením, které chybělo pravoslavným kněžím, udělal na mladé šlechtice dojem. É. HAUMANT, *La culture*, s. 193-195, s. 237-238.

²⁴⁸ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 144-145.

²⁴⁹ Hrabě Joseph de Maistre (1753-1821), původem ze Savojska, opustil Francii po vypuknutí jakobínského teroru a první čtyři roky svého exilu strávil ve Švýcarsku. Do Ruska přijel roku 1797. Jako

charizmatický intelektuál a spisovatel, zastánce providencialismu a kontrarevoluce, byl vítaným hostem u Golovinových, u nichž se s ním seznámila také Sofia R. Svečinová.²⁵⁰ Blízkou přítelkyní kněžny Varvary N. Golovinové se stala kněžna z Tarentu,²⁵¹ která bezesporu měla vliv na konverzi Golovinové a jejích dcer.²⁵² V salónu Golicyňových měl podobnou roli vášnivý katolík rytíř d'Augard.²⁵³ Právě v rodinách Golovinových, Golicyňových a také Šuvalovových se setkáváme se konverzemí ke katolictví u několika členů rodiny.²⁵⁴

Na konci 18. století se stávají oblíbenými francouzské spirituální texty, po nichž sahají hlavně ženské čtenářky.²⁵⁵ Jak říká francouzský historik François Furet: „Žena

zastánce katolicismu patřil k tradicionalistickému křídlu, obhajujícímu autoritu papeže (*Du Pape*, 1819). Velkou francouzskou revoluci pojímal jako trest Boží, jako zásah Prozřetelnosti, jímž nabádá člověka k pokání (*Considérations sur la Révolutions française*, 1796). Myšlenka providencialismu dominuje nejslavnějšímu dílu de Maistra *Les Soirées de Saint-Petersbourg ou Entretiens sur le gouvernement temporel de la Providence* (1821). Více k myšlenkám de Maistra a jeho roli v rámci neokatolicismu v době romantismu viz Auguste VIATTE, *Le catholicisme ches les romantiques*, Paris 1922.

²⁵⁰ Sofie Petrovna Svečinová, rozená Sojmonovová (1782-1857), neboli Madame Swetchine, konvertovala ke katolictví roku 1815. Poté žila v Paříži, kde se její salón stal centrem ultramontanistů. Mezi hosty jejího salónu patřili vikomt Louis-Ambroise de Bonald (1754-1840), Alexis de Tocqueville (1805-1859), Henri Lacordaire (1802-1861) a další. Svečinová napsala několik duchovních spisů ve francouzštině, které jsou dnes považovány za součást francouzské literatury. Patří k nim také její spis o konverzi, vydaný roku 1863 hrabětem de Falloux pod názvem *Mme Swetchine. Journal de sa conversion, méditations et prières*.

²⁵¹ O jejím přátelství s kněžnou Varvarou Golovinovou viz E. GRETCHANAIA, *Sept lettres*, s. 170-189.

²⁵² Kněžna Varvara Nikolajevna Golovinová spolu s dcerami konvertovala ke katolictví kolem roku 1815. Roku 1818 se kněžna Golovinová usazuje natrvalo v Paříži, kde umírá roku 1821.

²⁵³ Rytíř Jean-Dominique Bassinet d'Augard (kolem 1740-1808) byl původně důstojník u námořnictva. V Petrohradě je jmenován vice-prezidentem carské knihovny.

²⁵⁴ Ze spisu o konverzi kněžny Alexandry z Dietrichsteina (roku 1809) víme, že její sourozenci přijali katolickou víru dříve než ona. A. DE DIETRICHSTEIN MENSCHENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 22. Alexandřiným přičiněním konvertovala ke katolictví její matka hraběnka Kateřina Petrovna Šuvalovová a snad měla Alexandra nepřímý vliv také na svého synovce Gregorihho Petroviče Šuvalova (1804-1859). Ten konvertoval ke katolictví roku 1843, strávil několik let v klášteře barnabitů, poté se stal jako člen jejich řádu misionářem. Napsal též spis o své konverzi: G. P. SCHOUVALOFF, *Ma conversion*.

²⁵⁵ Například ruští šlechtici četli ve francouzském překladu oblíbenou duchovní příručku *Následování Krista* od nizozemského augustiniána Tomáše Kempenského (asi 1380-1471), dále spisy Bossueta (1627-1704), duchovní listy Fénelona (1651-1715), dopisy sv. Františka Saleského (1567-1622) atd. E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 120, s. 158.

doby romantismu, která většinou zůstává stranou veřejného dění a jeho ruchu, naproti tomu zůstává tou nejhlubší studnicí náboženského cítění. Žije jím a ztělesňuje je v básnickém a niterném světě, ve svém apoštolátu lásky i v prostém úsilí o ctnostné štěstí.²⁵⁶ Francouzština jako jazyk racionálního argumentování a zároveň nové senzibility dominuje novému žánru v ruské literatuře: autobiografickým spisům o konverzi.²⁵⁷

Katolické vyznání víry tedy lákalo především šlechtičny, pro něž nové náboženství skýtalo více možností, jak se aktivně podílet na náboženském životě. Významnou pozici v katolických kruzích získala Sofie Svečinová v Paříži, v Itálii i zase kněžna Zanjada Volkonskaja a Alexandra Dietrichsteinová. Díky novým konvertitům si katolická církev znovu získávala prestiž, kterou ztratila v době osvícenského racionalismu. Ruští konvertité - ať svými spisy o konverzi nebo misionářskou činností - se stali nástrojem katolického proselytismu.²⁵⁸ Šlechtici měli různé důvody k přestupu na katolickou víru.²⁵⁹ Na jedné straně můžeme nahlížet natyto konverze jako na únik k víře neboli hledání duchovní jistoty a „nevýslovné něhy“ („*douceur ineffable*“).²⁶⁰ Stejným směrem se ubírala také část francouzských romantikůve Francii.²⁶¹ Na druhé straně křesťanský universalismus dával ruským konvertitům možnost, jak zůstat v centru evropského dění. Pokračovali tak v tradici kosmopolitismu svých předchůdců ve století osvícenství. Jejich ideálem už však nebyla Evropa filozofů, ale křesťanská Evropa.

²⁵⁶ François FURET, *Člověk romantismu*, in: Týž (ed.), *Člověk romantismu a jeho svět*, Praha 2010, s. 15.

²⁵⁷ E. GRETCHENAIJA, « *Je vous parlerai la langue* », s. 159-168.

²⁵⁸ K. DMITRIEVA, *Les conversions*, s. 322.

²⁵⁹ Pro některé byla konverze důsledkem emocionální potřeby, jako v případě kněžny Alexandry z Dietrichsteina, pro jiné, například Alexandřina synovce Gregorije P. Šuvalova, představovala logický důsledek jejich životní cesty. Michel NIQUEUX, *Typologie*.

²⁶⁰ TAMTÉŽ.

²⁶¹ Například Pierre-Simon Ballanche (1776-1847), René Chateaubriand (1768-1848), Félicité de Lammenais (1782-1854), Alphonse de Lamartine (1790-1769), Victor Hugo (1802-1885) a Alfred de Vigny (1797-1863). Více viz Paul BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 511-650. Srov. také A. VIATTE, *Le catholicisme*.

3. Kněžna Alexandra z Dietrichsteina: život a cesta k literární tvorbě

Kněžna Alexandra Andrejevna z Dietrichsteina se narodila roku 1775 v Petrohradě jako třetí dítě²⁶² hraběte Andreje Petroviče Šuvalova a Kateřiny Petrovny, rozené hraběnky Saltykové. Šuvalovové patřili v té době k jednomu z nejpřednějších rodů v Rusku, a tak mohla Alexandra jako dcera nejvyššího komořího a dvorní dámy velkovévodského, tzv. malého dvora prožít bezstarostné mládí, „*hýčkaná společnost*“²⁶³ na dvoře Kateřiny II. Po svých předcích však nezdělala jen šlechtickou krev, ale také, a to především, vášeň pro literaturu, která ji bude provázet po celý život.

3.1. Rod Šuvalovů

Šuvalovové nepatřili k nejstarším ruským urozeným rodům, naopak významného postavení dosáhli teprve v 18. století. Od 16. století rod Šuvalovů náležel k řadám drobné šlechty pomenščíků v Kostromské oblasti. Jako první na sebe upozornil Ivan Maximovič Šuvalov (1736). Proslavil se svými vojenskými úspěchy během severní války (1700-1721), v armádě dosáhl hodnosti plukovníka a stal se velitelem Vyborgu a guvernérem Archandělska.²⁶⁴ Za vlády Petra II. (1727-1730) byl povýšen na generálmajora a za své vojenské zásluhy obdržel vzácně udělovaný Řád sv. Alexandra Něvského. Tento vzestup umožnil jeho synům Alexandrovi a Petrovi vstup ke dvoru, kde sloužili jako důstojníci Preobraženského pluku. Příslušníkům tohoto pluku se nezamlouvala vláda německé kliky na dvoře regentky Anny Ivanovovny, a proto roku 1741 silou podpořili palácový převrat Alžběty I., dcery Petra Velikého. Za své služby byli odměněni roku 1746 hraběcím titulem a dostali nejvyšší vládní místa: hrabě

²⁶² Alexandřinými sourozenci byli Praskovja (1767-1828), která se provdala do rodiny knížat Golícynů roku 1787, Petr (1771-1808) a Pavel (1776-1823). Petr se stal generálním pobočníkem cara Petra I. a Pavel cara Alexandra I. K rodovým vztahům zde můžeme také poznamenat, že pravnučku Pavla Andrejeviče Šuvalova kněžnu Olgu Dolgorukou (1873-1946) si vzal kníže Hugo Alfons Mensdorff-Pouilly (1858-1920), pravnuček Alexandry Dietrichsteinové.

²⁶³ Alexandřin výraz „*gâtée par le monde*“ byl převzat z Alexandra A. DE DIETRICHSTEIN MENSdorFF (ed.), *Conversion*, s. 6.

²⁶⁴ Podle kněžny Alexandry z Dietrichsteina byl její pradědeček blízkým přítelem Petra Velikého. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122r (spis Mé vzpomínky).

Alexandr I. Šuvalov (1710-1771) byl pověřen řízením tajné kanceláře a hrabě Petr I. Šuvalov (1711-1762), dědeček Alexandry, byl postaven do čela vojenského kolegia. V armádě oba povýšili na hodnost polního maršála. Podle Alexandry byl její dědeček k vojákům tak štědrý, že při každé přehlídce dal každému z nich po jednom stříbrném rublu a každému důstojníkovi hodinky nebo tabatěrku. Proto prý měla rodina po jeho smrti spoustu dluhů.²⁶⁵ Za zmínku také stojí, že jeho manželka Mavra Jegorovna, rozená Šepelevová (1708-1759), blízká přítelkyně Alžběty I. a její dvorní dáma, byla jednou z prvních autorek divadelních her v Rusku. Její hru *Komedija o princesse Lavre* si zahráli dvořané v letech 1730-1731.²⁶⁶

Šuvalovové se stali silnou vládní skupinou poté, co Ivan Ivanovič Šuvalov (1727-1797), bratranec Alexandra a Petra Šuvalovových, se stal favoritem carevny roku 1749.²⁶⁷ Svému milenci dala Alžběta I. na starost otázku vzdělání v Rusku a nebyla to špatná volba. Připomeňme zde, že Ivan Šuvalov, ve snaze přeměnit Rusko v civilizovanou zemi po vzoru západních států, založil Moskevskou univerzitu (1755), Akademii umění v Petrohradě (1757) a Pážečí sbor (1759). Snažil se navíc na tyto instituce přilákat zahraniční vědce a umělce.²⁶⁸ Ivan Šuvalov byl mecenášem věd a umění, podporoval například slavného vědce Michaila Lomonosova. Byl také velkým obdivovatelem francouzské kultury. Svědčí o tom bohatá knihovna, která se stala později studnicí vzdělání jeho neteře Varvary N. Golovinové.²⁶⁹ Především se však u Ivana Šuvalova scházela skupina vzdělců a spisovatelů, mezi nimiž byli i mnozí Francouzi. S jejich pomocí chtěl tento frankofil a patriot zároveň na jedné straně

²⁶⁵ TAMTÉŽ (spis *Mé vzpomínky*), s. 1.

²⁶⁶ L. DONNELLS O'MALLEY, *Sighs*, s. 17.

²⁶⁷ K jeho životu viz Pavel BARTENEV, *Ivan Ivanovich Shuvalov: A Biography*, Moskva 1857.

²⁶⁸ Jedním z nich byl rytíř Charles-Louis-Philippe de Mainvillier (1714-1776), který se snažil proslavit jako básník-filozof v Paříži. Pro nepřilíhající velký úspěch se vydal hledat štěstí do Ruska roku 1757, kde byl zaměstnán Ivan Šuvalovem jako profesora politických věd a heraldiky na univerzitě v Moskvě. Roku 1762 Mainvillier publikuje v Amsterdamu epickou báseň *La Pétréade, ou Pierre le créateur*, pro niž se už podle názvu inspiroval Voltairovou poemou *La Henriade* (1724). Stejně jako Voltaire ve svém díle o dějinách Ruska za Petra Velikého, představuje Mainvillier tohoto panovníka jako tvůrce říše, před níž bylo Rusko jen zemí barbarů. Báseň pravděpodobně vznikla na přání Ivana I. Šuvalova. V. RJÉOUTSKI, *Image*, s. 48-55.

²⁶⁹ Její matkou byla Ivanova sestra Praskovja Ivanovna Šuvalovová, provdaná Golicynová (1734-1802), která ovdověla roku 1780 a tak jí nic nebránilo, aby se přestěhovala ke svému bratrovi do Petrohradu po jeho návratu z cesty po Evropě. K. WALISZEWSKI (ed.), *Souvenirs*, s. 4-6.

kulturně povznést Rusko a na straně druhé šířit jeho obraz jako země náležející do osvícenské Evropy.²⁷⁰ Z jeho popudu byl založen první frankofonní časopis v Rusku *Le Caméléon littéraire* (1755), jehož editorem byl Šuvalovův sekretář, baron Théodore-Henri de Tschudy (1724-1769). Časopis se stal důležitým informačním médiem v otázkách historie, literatury a pedagogiky.²⁷¹ Šuvalov zprostředkovával kontakty s francouzskými osvícenci. Inicioval například objednání Voltairova díla *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand* (1759).²⁷²

Jako favorité a nejbližší přátelé carevny měli Šuvalovové na dvoře Alběty I. mnoho nepřátel. Především si zneprátelili budoucí carevnu Kateřinu II., která se s jejich přispěním ocitla ve svízelné pozici během aféry s kancléřem Bestuževem.²⁷³ Po svém nástupu na trůn na starou křivdu nezapomněla a všichni Šuvalovové, kteří kdysi stáli proti ní, upadli v nemilost. Ivan Šuvalov, aby unikl případnému postihu, odcestoval na čtrnáct let do Evropy. Z tohoto období jeho života pochází většina korespondence, kterou vedl například s Voltairem, d'Alambertem, Diderotem a Helvétiem.²⁷⁴ Během svého pobytu v cizině také sbíral umělecká díla, která posléze věnoval Akademii umění a Ermitáži. Po svém návratu do Ruskaroku 1777 se stranil politiky, ale aktivně se zapojil do vědeckého života jako kurátor Moskevské univerzity, čestný člen Petrohradské akademie věd a člen od roku 1783 nově zřízené Carské ruské akademie.

Alexandřin otec hrabě Andrej Petrovič Šuvalov (1744-1789) si dokázal udržet významné postavení jak za krátké vlády Petra III., tak za Kateřiny II., která si cenila jeho diplomatický talent a sdílela s ním zájem o osvícenské ideje.²⁷⁵ Pod vedením Pierra-Louise Le Roye, člena Petrohradské akademie věd a básníka, se mladému hraběti Andreji Šuvalovovi dostalo francouzského vzdělání. Svá studijní léta zakončil cestou do Francie, kterou zopakoval v letech 1764-1766 a 1777-1781, tehdy už v doprovodu své ženy Kateřiny Petrovny, rozené hraběnky Saltykové (1743-1816). V Paříži na sebe upozornil svými avantýrami s herečkami a tanečnicemi a „*nevázaným životem*“.²⁷⁶ Ale jeho poslední dvě cesty měly státní cíl a navazovaly na snahy Andrejova strýce, Ivana

²⁷⁰ V. RJÉOUTSKI, *Image*, s. 41.

²⁷¹ TAMTÉŽ, s. 43-45.

²⁷² TAMTÉŽ, s. 46-48.

²⁷³ M. ŠVANKMAJER, *Kateřina*, s. 33-34.

²⁷⁴ V. RJÉOUTSKI, *Image*, s. 41.

²⁷⁵ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122v (spis Mé vzpomínky).

²⁷⁶ A. LILTI, *Le monde*, s. 145, s. 446 (pozn. 97).

Šuvalova. Hrabě Šuvalov měl navázat kontakt s francouzskými mysliteli a spisovateli. To se mu skutečně podařilo, jak prozrazuje jeho korespondence s encyklopedisty a francouzskými literáty. Kritik a spisovatel Jean-François de La Harpe (1739-1803) Šuvalovovi ostatně adresoval část své *Correspondance littéraire* (1774-1789).²⁷⁷ Andrej Šuvalov našel se svými francouzskými korespondenty společnou řeč v poezii, pro niž se nadchnul už v mládí pod vlivem svého francouzského učitele. Jeho básně představovaly prostředek k navázání kulturního dialogu s Francií a oslavy Ruska jako kulturně vyspělé země.²⁷⁸ Některé z jeho básní (psal hlavně ódy a poetické dopisy) byly publikované ve francouzských periodikách (*Année littéraire*, *Mercure de France*, *Journal encyclopédique*) a francouzští spisovatelé na ně pochvalně reagovali.²⁷⁹ La Harpe například hodnotí hraběte Šuvalova jako toho, „*kdo píše v našem jazyce s takovou lehkostí jako vkusem, a kdo s největším úspěchem kultivuje francouzskou poezii.*“²⁸⁰ Jako básník si osvojil pravidla galantní poezie a zároveň se inspiroval filozofickými básněmi Voltaira. Hrabě Šuvalov byl obecně známý jako velký obdivovatel slavného francouzského osvícence, pod jehož vlivem se stal racionalistou a deistou.²⁸¹ Roku 1765 hrabě Šuvalov podnikl „literární pout“ do Ferney, aby se s Voltairem osobně setkal a ukázal mu své básně. Od té doby s ním zůstal v kontaktu.²⁸²

²⁷⁷ Jean-François LA HARPE, *Correspondance littéraire, adressée à son Altesse Impériale Mgr. le Grand-Duc, aujourd'hui Empereur de Russie, et à M.[onsieur] le comte André Schouwalow, chambellan de l'Impératrice Catherine II. Depuis 1774 jusqu'à 1789 I-II*, Paris 1801; Srov. E. GRETCHANAIA. „*Je vous parlerai la langue*“, s. 52.

²⁷⁸ E. GRETCHANAIA. „*Je vous parlerai la langue*“, s. 52-64.

²⁷⁹ V poetickém listu *Lettre d'un jeune Seigneur russe à M.[onsieur] De**** (1760) a v básni *Ode sur la mort de Monsieur Lomonosof de Saint-Petersbourg* (1765) vzdává hold Michailu V. Lomonosovi jako ruskému vědeckému a básnickému géniovi. V dalším básník oslavuje své francouzské vzory: *Épître de M[onsieur]r le Comte Schouwalow à M[onsieur]r de Voltaire* (1765), *Épître à Ninon L'Enclos* (1774), *Épître à M. de Saint-Lambert, par un Russe* (1775) a v ódě *À Voltaire* (1779) aj. TAMTÉŽ, s. 53-62.

²⁸⁰ „[...] *qui écrit dans notre langue avec autant de facilité que de goût, et qui cultive la poésie française avec le plus grand succès.*“ [A. P. SHOUVALOV], *Vers sur la mort de S.[on] A.[ltesse] I.[mpérial] Mad.[ame] La Grande-Duchesse de Russie*, *Journal de politique et de littérature* 25/3, 1776, s. 141. Citováno z E. GRETCHENAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 61.

²⁸¹ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 5.

²⁸² E. GRETCHENAIA, « *Je vous parlerai la langue* », s. 56-57.

V ódě věnované Voltairovi (*À Voltaire*), kterou hrabě Šuvalov napsal rok po smrti francouzského osvícence, s nostalgií vzpomíná na šťastné chvíle, které prožil ve Ferney, oslavuje svého učitele a rádce, vzdává hold rozumu, zákonům, toleranci a svobodě:

*To kouzlo pomíjí. Chápat mudrc učí,
myšlenky rozvíří, za to vám on ručí,
rozumu si vskutku on váží nejvíce,
Voltaire nám na zemi dal šťastných dnů více.
Něhou jeho učení posílen se cítím;
spisovatel zmizel, k Příteli teď' vzhlížím:
zná moje potřeby, vidí moji slabost,
bez velikých fanfár, přináší mi moudrost.²⁸³*

Andrej Šuvalov nebyl neznámý ani v ruských literárních kruzích. Udržoval četné kontakty s francouzskou intelektuální elitou pobývající v Rusku, například s autorem *Histoire de Russie* Pierre-Charlesem Levesquem,²⁸⁴ a byl zapojen do vydání děl francouzských osvícenců a prací o ruské historii.²⁸⁵ Kolem roku 1785 se také stal zednářem.

Stejně jako Ivan Šuvalov, i jeho synovec se podílel na rozkvětu věd a umění ve své zemi. Kromě toho se snažil aktivně podporovat rozvoj zeměve sféře ekonomické (jako inspektor vyšetřovací komise pro obchod, která existovala jen roku 1763; od roku 1772 jako prezident Volné ekonomické společnosti; od roku 1777 jako ředitel nově zřízených bank v Petrohradě a Moskvě pro tisk asignátů atd.) a legislativní jako člen Zákonomodárné

²⁸³ Volně přeložila M. Musilová.

*Le charme cesse. Un Sage instruit l'entendement,
Il donne à la pensée un grand mouvement,
Il donne à la raison un plus grand caractère,
Voltaire a préparé les beaux jours de la Terre.
Par ses douces leçons je me sens affermi ;
L'Écrivain disparaît, je ne vois qu'un Ami :
Il connaît mes besoins, il parle à ma faiblesse,
Et sans me l'annoncer m'apporte la sagesse.*

[A. P. SHOUVALOV], *À Voltaire*, Amsterdam 1779, s. 11.

²⁸⁴ Pierre-Charles Leveque (1736-1812) byl povoláním rytec, později profesor, překladatel a historik, do Ruska byl přiveden hrabětem Razumovským. Více viz André MAZON, *Pierre-Charles Levesque. Humaniste, historien et moraliste*, Revue des études slave 42/1, 1963, s. 7-66.

²⁸⁵ V. RJÉOUTSKI, *La langue*, s. 11.

komise roku 1767, kde pořizoval denní zápisy ze zasedání a konzultoval je s carevnou.²⁸⁶

Hrabě Šuvalov byl tedy kosmopolitním šlechticem, volteriánem, frankofonním básníkem, ale zároveň prodlouženou rukou Kateřiny II., neboť jeho literární činnost sloužila k povznesení a oslavě ruské kultury.

3.2. Starší sestra Praskovja Golicynová

Děti hraběte Šuvalova vyrůstaly bezpochyby ve společensky a kulturně bohatém prostředí. Věrná rodinné tradici, starší sestra Alexandry Praskovja Andrejevna Šuvalovová, provdaná Golicynová (1767-1828), psala literární texty ve francouzštině. Během pobytu rodiny Šuvalovů v Paříži v letech 1777-1781 se spřátelila s Émilie de Belsunce²⁸⁷ a společně se pokusily o divadelní hru inspirovanou Fénelonovým *Telemachem*.²⁸⁸ Na dvoře Kateřiny II. se po Velké francouzské revoluci hraběnka Šuvalovová a její dcery setkávaly s francouzskými emigranty a účastily se společenských zábav, mimo jiné hrály v divadelních představeních a nechyběly ani při literárních večerech. Roku 1802 se kněžna Praskovja Golicynová (od roku 1787), vydala na cestu do Paříže. Pobyla nejdříve nějaký čas v Berlíně a poté navštívila roku 1803 Alexandru, tehdy už kněžnu z Dietrichsteina. Svěřila se jí zde o své konverzi ke

²⁸⁶ O spolupráci hraběte Šuvalova s carevnou vypráví Alexandra Dietrichsteinová svým potomkům následující příhodu, jež má ukázat významnou pozici hraběte u Kateřiny II., ačkoli se zdá těžko uvěřitelná: „*Jednoho dne, můj otec, když nesouhlasil s názorem carevny ohledně jedné věci, bez okolků jí to řekl, ona mu odsekla, <a> s každým dalším slovem se čím dál více vzájemně uráželi a můj otec, který byl vznětlivý, odešel vzteklý z pokoje a carevnu tam zanechal zamčenou na zámek. Ona křičela, zvonila, až jí otevřeli; ale můj otec se [přesto] nechal prosit, aby k ní znovu přišel.*“

„*Un jour, mon père, n'étant pas du même avis que l'impératrice sur une affaire, le lui dit très crument, elle riposte, <et> de paroles en paroles, ils se fachèrent et mon père, qui était d'un caractère emporté, sortit furieux de la chambre et enferma l'impératrice à clef. Elle cria, sonna, on lui ouvrit; mais mon père se fit prier pour revenir chés elle.*“

MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122r (spis Mé vzpomínky).

²⁸⁷ Kněžna Émilie de Beuil, rozená Belsunce (1767-1814) byla Grimmovou svěťenkyní a vnučkou markýzy Louisy d'Épinay (1726-1783), která v Paříži vedla věhlasný salón, navštěvovaný předními francouzskými osvícenci.

²⁸⁸ E. GRETCHENAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 250.

katolictví a věnovala jí „*velmi krásou*“ bibli v překladu jansenisty Lamaistra de Sacy,²⁸⁹ která o rok později přesvědčí Alexandru o pravosti katolické církve.²⁹⁰

V Paříži žila Praskovja Andrejevna přes dvacet let a vydala zde svůj první román *Mélise* (1813,1814).²⁹¹ Druhý Praskovjin román *Lettres du Duc de P***** vyšel tiskem roku 1816 v Petrohradě a v Brunšviku. Jedná se o romány v dopisech, které v první polovině 19. století zažívaly druhé období rozkvětu jako feminní literární žánr.²⁹² Autorka se podřizuje dobovým požadavkům kladeným na ženská literární díla: romány publikuje anonymně, zdůrazňuje jejich morální záměr a nezamýšlí vytvořit umělecká díla. Proto romány mluví jazykem konverzace, nesnaží se o náročné literární zpracování. Vytvářejí dojem spontánního, ledabylého a stylově čistého psaní.²⁹³ Inspiraci Praskovja Golicynová čerpala z epistolárních románů *Nebezpečné známosti* (*Les Liaisons dangereuses*, 1782) Choderlose de Laclos, Rousseauovy knihy *Julie aneb Nová Heloisa* (*Julie, ou la Nouvelle Héloïse*, 1761) a také z románů ženských spisovatelek, především z *Adèle de Sénange* (1792) od Madame de Souzy²⁹⁴ a *Valérie* (1803) Madame de Krüdener.²⁹⁵ Romány kněžny Golicynové se věrně drží tradice sentimentálních epistolárních románů. Příběh dvou ctnostných hrdinů je zasazen do světa mondénní společnosti. Jejich korespondence odhaluje vývoj milostného citu, jemuž se hrdinové dlouho brání, ale nakonec příběh končí šťastně svatbou.²⁹⁶

Kněžna Praskovja Golicynová ovlivnila svoji mladší sestru jak v otázce přijetí katolické víry, tak po literární stránce, jak ukážeme níže. Také její syn Emmanuel Michailovič Golicyn (1805-1853) pokračoval v rodinné tradici a roku 1837 nechal

²⁸⁹ Louis-Isaac Lamaistre de Sacy (1613-1684) byl francouzský teolog a humanista. Pocházel z rodiny Arnauldů, za jejichž působení se klášter Port-Royal stal cetrem jansenismu. Věnoval se zde otázce vzdělání a přeložil bibli do francouzštiny, známou jako Bible z Port-Royal (1667).

²⁹⁰ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 22-25.

²⁹¹ Román *Mélise* se dočkal dvou vydání: prvního roku 1813 pod názvem *Mélise, anectode*, o rok později bylo publikováno druhé vydání *Mélise, nouvelle, seconde édition revue et corrigé par l'auteur*.

²⁹² Více viz kapitola 4.2.2.

²⁹³ E. GRETCHENAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 257-263.

²⁹⁴ Kněžna Adélaïde de Souza (1761-1836) byla francouzskou spisovatelkou a moralistkou. Napsala několik románů, z nichž zmíněný román *Adèle de Sénange* byl nejznámější.

²⁹⁵ E. GRETCHENAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 258, s. 262-263.

²⁹⁶ TAMTÉŽ, s. 263.

vydat tiskem román *Le Manteau bleu*, v němž se odráží vliv frenetického romantismu.²⁹⁷

3.3. Životní cesta Alexandry z Dietrichsteina

Dětství Alexandry Šuvalovové začalo objevováním Evropy. Léta 1777-1781 strávila Alexandra s celou rodinou v Paříži. Už v dětství tak měla možnost naučit se francouzsky a poznat francouzskou kulturu v autentickém prostředí. Navíc během své cesty navštívila mladá šlechtična mnohé evropské země, například Prusko, Polsko a pobaltské státy. Další objevná cesta na sebe nenechala dlouho čekat. Roku 1787 doprovázela spolu s celým dvorem carevnu Kateřinu II. na Krym. Tyto cesty otvíraly velké obzory budoucí kosmopolitní šlechtičně. Byly to také poslední vzpomínky na jejího otce, který dva roky po cestě na Krym umírá.

Alexandra, stejně jako její sourozenci Petr, Pavel a Praskovja, získala po vzoru otce francouzské vzdělání. Neznáme však jména jejich prvních guvernantelek vlastně ani jejich původ. Víme jen, že byly protestantského vyznání.²⁹⁸ Velmi blízkou přítelkyní se Alexandře stala její anglická učitelka Elisabeth Stephensová (1816). Ta pocházela ze skromných poměrů a poté, co ovdověla, využila příležitosti stát se guvernankou v ruské aristokratické rodině a zajistit tak lepší život svým dcerám.²⁹⁹ Původem Švýcarka, Madame Stephensová ovládala dokonale kromě angličtiny také italštinu a francouzštinu, ve které si během nepřítomnosti s Alexandrou dopisovaly.

V rodině Šuvalovů mezi sebou rodinní příslušníci hovořili francouzsky. Ruštinu používali v komunikaci s nefrankofonním služebnictvem nebo pokud nechtěli, aby jim někdo z přítomných rozuměl.³⁰⁰ Francouzština byla také jazykem dvora. Jako dcera carevniny dvorní dámy Alexandra Šuvalovová brzy poznala nádheru, ale také intriky

²⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 263-264.

²⁹⁸ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 6.

²⁹⁹ Její starší dcera Elisabeth (1779-1799) se později provdala za budoucího státního sekretáře Michaila Speranského, ačkoli brzy poté zemřela na tuberkulózu. Olga J. SOLODJANKINA, *Widows from European countries working as governesses in Russia in the eighteenth and nineteenth centuries*, *Women's History Review* 63, 2010, s. 19.

³⁰⁰ Toto decentně netaktní chování dosvědčuje Alexandra ve svém deníkovém zápisu. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122v (pozn. v deníku z roku 1797).

dvorského života, které nejednou iniciovala její matka. Nutno říci, že hraběnka Šuvalovová nebyla u ostatních dvořanů velmi oblíbená. Podle Varvary Golovinové: „*Hraběnka Šuvalovová*,“ píše Varvara Golovinová, „*Voltaireova a d’Alembertova přítelkyně, využívala jejich učení proto, aby omlouvala své slabosti. Je lstivá, intrikánská a chce být oblíbená za každou cenu.*“³⁰¹

Z deníku z roku 1797a z její korespondence s Elisabeth Stephensovou ze stejného období se bohužel nedozvídáme, jaké francouzské autory Alexandra Šuvalovová četla. V deníku zmiňuje pouze rozhovor s Františkem Josefem z „Dietrichsteina“ o morálním charakteru *Grandisona*, hrdiny stejnojmenného románu Samuela Richardsona.³⁰² Tato zmínka potvrzuje, že anglická sentimentální literatura byla v Rusku na konci 18. století módní a stávala se tak vděčným tématem konverzace. Je ale pravděpodobné, že onen Richardsonův román Alexandra četla ve francouzském překladu abbého Prévosta z roku 1786, nikoli v originále. Stylu Alexandřiných dopisů a deníku z té doby zatím nedominuje sentimentalismus, tak jako v pozdějších letech. Naopak je její styl střízlivý, hravý, občas lehce ironický. Alexandra zde nepopisuje své prožívání a pocity, ale komentuje mondénní život a události okolo ní. Odráží se zde vliv francouzské galantní literatury 17. století, především dopisů markýzy de Sévigné (1626-1696).

Deník nechávala číst své guvernance. Často se jí omlouvá za to, že jsou zápisy špatné nebo že je ještě nestihla dokončit ke své spokojenosti, protože ji bolela hlava.³⁰³ Deníky mladých šlechticů nesloužily jen k jejich vlastnímu užitku, ale jejich prostřednictvím se dívky učily ovládat francouzštinu v psané podobě.³⁰⁴ Byly jakýmsi pracovním sešitem. V Alexandřině případě se však nejednalo pouze o gramatické cvičení, ale také o literární průpravu. V dopisech adresovaných Elisabeth Stephensové se nacházejí také ukázky příležitostných básní a jedna krátká fantaskní povídka *Histoire*

³⁰¹ „*La comtesse de Chouvalov, amie de Voltaire et de d’Alembert, profitait de leur doctrine pour excuser des faiblesses. Elle est fine, intrigante et sacrifie tout à la faveur.*“ K. WALISZEWSKI (ed.), *Souvenirs*, s. 46.

³⁰² MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122v (deník z roku 1797).

³⁰³ TAMTÉŽ, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457, Alexandra Dietrichsteinová Elisabeth Stephensové, Petrovski, 23. března 1797 (korespondence Alexandry z Dietrichsteina se členy rodiny a přáteli).

³⁰⁴ M. LENDEROVÁ, „*A ptáš se, knížko*“, s. 83-84.

*du chevalier des forêts (Příběh rytíře lesů).*³⁰⁵ V ní je popisováno milostné dobrodružství rytíře lesů, který přicestoval do Bagdádu a zamiloval se do krásné Zanjady. Je jasné, že postavy povídky představují konkrétní dvořany ruského dvora a příběh maskuje skutečné události. Básně a povídka představují ukázky společensko-zábavné literatury, kterou se bavila ruská aristokracie. Po vzoru francouzské preciózní zábavy Alexandra své okolí nazývá společenstvím Tankred, kde každý dvořan hraje určitou postavu, například rytíře ticha, rytíře lesů, vílu potěšení atd. Podobně jako Madeleine de Scudéry ve svých románech Alexandra promlouvá ke své guvernance tajným jazykem preciozity, jenž jen zasvěcení umějí dešifrovat. Z dopisu nakonec vyplývá, že Zanjadou je sama autorka. V povídce tak Alexandra vypráví, jak se jí dvořil jeden z evropských hostů nového cara Pavla I.

Počátky literární tvorby Alexandry Šuvalovové, alespoň pokud víme, spadají tedy do doby kolem roku 1797. Snad by Alexandra v literární činnosti pokračovala i v dalších letech, možná by dokonce svá díla vydala tiskem jako její sestra, kdyby neopustila Rusko. Alexandra si však mezi cizími hosty na korunovaci Pavla I. přeci jen vybrala nápadníka: „*Už to není rytíř lesů, už to není hrabě se zeleným perím, koho mám ráda. Je to hrabě Dietrichstein, můj nejlepší přítel. Ten, kdo bude štěstím mého života. Ten, komu ho zasvěťím.*“³⁰⁶

Roku 1797 se skutečně Alexandra provdala za moravského šlechtice a diplomata hraběte Františka Josefa z Dietrichsteina (1767-1854), který přijel do Ruska, aby se vyjednal společný postup Ruska a habsburské monarchie proti francouzskému nepříteli. Dietrichsteinové patřili k předním a starobylým rodům habsburské říše, vlastnili rozsáhlé statky na Moravě, v Čechách a Rakousku a tradičně zastávali významné posty ve státní správě, armádě a diplomacii. František Joseph z Dietrichsteina byl navíc v ruských kruzích známý díky svému vítězství v bitvě u Valenciennes (1793) nad

³⁰⁵ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457, Alexandra Dietrichsteinová Elisabeth Stephensová, Petrovski, 19. dubna 1797 (korespondence Alexandry z Dietrichsteina se členy rodiny a přáteli).

³⁰⁶ „*Ce n'est plus le chevalier des forêts, ce n'est plus le comte au plumet verd que j'aime. C'est le comte Dietrichstein, mon meilleur ami. Celui qui fera le bonheur de ma vie. Celui à qui je vais la consacrer.*“ TAMTÉŽ, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457, Alexandra Dietrichsteinová Elisabeth Stephensová, Petrovski, 30. dubna 1797 (korespondence Alexandry z Dietrichsteina se členy rodiny a přáteli).

francouzským vojskem.³⁰⁷ Pro Alexandru Andrejevnu byl sňatek s budoucím knížetem skutečně výhodný.

Existují různé výpovědi o tom, jak ke sňatku došlo. Bylo by jistě od Františka Dietrichsteina velmi galantní, kdyby zachránil sňatkem s Alexandrou její pověst poté, co mu nešťastnou náhodou spadla ze schodů do náruče, jak si zapsal do deníku Karel Josef (Lolo) Clary-Aldringen.³⁰⁸ Podle kněžny Varvary Golovinové to byla hraběnka Švalovová a její francouzští přátelé, kdo tahali za nitky.³⁰⁹ Ať už to bylo jakkoli, v době sňatku byla Alexandra opravdu zamilovaná, přestože to v pozdějších letech popírá.³¹⁰

Rok po svatbě následuje Alexandra svého manžela do Vídně.³¹¹ V tomto kosmopolitním městě měla francouzština ve šlechtické společnosti stejně významné místo jako v Rusku, takže naše ruská šlechtična neměla problém s dorozuměním.³¹² Sňatky mezi rakouskou a ruskou šlechtou však nebyly časté, proto byl vstup Alexandry do vídeňské společnosti očekáván s napětím.³¹³ Výsledné zklamání bylo na obou stranách. Podle Karla Josefa Clary-Aldringena Alexandřino skromné a nevýrazné vystupování vídeňskou společnost nijak neokouzilo.³¹⁴ Přestože žila bohatým společenským životem, dávala přednost klidu domova, kde se mohla věnovat četbě, hudbě a malbě. S tím je spojeno i okouzlení venkovským světem, o kterém ve svých dílech, stejně jako v pramenech osobní povahy, podává četné důkazy: „*Člověk je šťastný jen na venkově, štěstí je zde tak snadné!*“³¹⁵ Únik na venkov tvořil sice součást módního životního stylu aristokracie ovlivněné sentimentalismem, zároveň se ale slučoval s povahou naší šlechtičny. „*Ta nešťastná léta*“ strávená po svatbě ve Vídni

³⁰⁷ TAMTĚŽ, kart. 583, fol. 122v (deník z roku 1797).

³⁰⁸ I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 395.

³⁰⁹ K. WALISZEWSKI (ed.), *Souvenirs*, s. 161.

³¹⁰ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 12.

³¹¹ Do Vídně přijeli pár měsíců poté, co se jim narodil syn Joseph (Pépi) z Dietrichsteina (1798-1858).

³¹² Srov. I. CERMAN, *La noblesse*, s. 365-385; M. LENDEROVÁ, *Sociální a kulturní funkce*, s. 236-247; Srov. také R. SLABÁKOVÁ, „*Il est Höchst Zeit*“, s. 104-114.

³¹³ J. TOVAČOVSKÝ, *Rodové vztahy*, s. 199-228.

³¹⁴ Karel Josef Clary-Aldringen se o Alexandřině nevýrazném vystupování vyjádřil ve svém deníku. Více viz I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 396.

³¹⁵ „*On n'est heureux qu'à la campagne, le bonheur y est si facile!*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124v (román *Láska anglická*).

vyústilav definitivní rozchod manželů roku 1804.³¹⁶ Zapříčinila-li to rozdílnost povah manželů a četná nedorozumění, nepřejícná rodina, Alexandřiny výdaje a její „nemoc po porodu“ nebo „*la belle*“ („kráska“), již dal Dietrichstein přednost před svou manželkou, už se můžeme jen dohadovat, každá strana měla svoji pravdu.³¹⁷

Z bolestného vztahu hledala Alexandra úniku v duchovní sféře. Pod vlivem svých starších sourozenců, kteří už v té době byli pokatolštěni, se začala zajímat o římské vyznání víry. Pročítala duchovních texty, na jejichž základě si začala pokládat otázky ohledně smyslu a praktik katolictví. Jelikož si na ně neuměla sama odpovědět, rozhodla se vyřešit své vnitřní dilema v samotném Římě. O tom, jak roku 1809 uspěla, snad nejlépe vypovídá toto zvolání:

*„Mohla bych zapomenout chvíli, kdy jsem přijala svého Boha? A kdy jsem ho přijala v nitru pravé církve! Kdy jsem cítila, jak mě očistil, objal, miloval, až jsem téměř omdlévala láskou!“*³¹⁸

Na přelomu 18. a 19. století konverze ke katolictví u ruských šlechticů, jak už bylo zmíněno výše, nebyly vzácné. Důvody k přestupu na katolickou víru se ale různily.³¹⁹ V Alexandřině případě se jednalo v první řadě o vnitřní potřebu citového prožitku a jakýsi způsob léčby po rozpadu manželství. Je zajímavé, že ani vyprávění o své konverzi kněžna za svého života nevydala, ačkoli mělo být příkladem pro další schizmatiky, aby si zvolili správnou cestu.³²⁰ Pokud jí „skromnost“ nedovolovala vydat ani tento spis sloužící k obecnému dobru, tak je jasné, proč ani jiná její díla se nedočkala vydání.

Itálii si kněžna z Dietrichsteina zamilovala a od roku 1809 žila střídavě mezi Vídní a Římem. Naučila se sice italsky, ale i zde si ve vyšších kruzích vystačila s francouzštinou.³²¹ Italsko-francouzské kulturní kontakty měly mnohem delší historii,

³¹⁶ „*Ces années malheureuses*“ A. DE DIETRICHSTEIN MENSdorFF (ed.), *Conversion*, s. 20-21.

³¹⁷ Onou kráskou byla pravděpodobně Žofie Seddelerová, s níž měl nemanželského syna, vídeňského klavíristu Démétera Seddelera-Keithena. J. KROUPA, *Alchimie*, s. 266.

³¹⁸ „*Pourrai-je oublier le moment où je reçus mon Dieu ? et où je le reçus dans le sein de la véritable Église ! où je le sentis me purifier, m’embraser, m’aimer et me faire presque évanouir d’amour !*“ A. DE DIETRICHSTEIN MENSdorFF (ed.), *Conversion*, s. 89.

³¹⁹ M. NIQUEUX, *Typologie*.

³²⁰ A. DE DIETRICHSTEIN MENSdorFF (ed.), *Conversion*, pozn. autora.

³²¹ Možná už italštinu ovládala předtím, neboť její poslední guvernanta Elisabeth Stephensová mluvila italsky plynule.

než tomu bylo například v Rusku. Francouzské literatuře 17. a 18. století se zde dařilo díky úpadku italské literatury v tomto období.³²² Přijetí francouzštiny v Itálii usnadňovala příbuznost těchto dvou jazyků, jazyková nejednotnost na Apeninském poloostrově, zapříčiněná množstvím italských dialektů, a nemalý vliv měla také rodová spřízněnost italských vládnoucích dynastií (v Savojsku, Parmě a Neapoli) s francouzskými panovníky.³²³ Když Alexandra z Dietrichsteina poprvé roku 1808 přijela do Říma, byl papežský stát pod nadvládou Napoleona. Po vídeňském kongresu Řím za papeže Pia VII. zažívá kulturní a zvláště umělecký rozkvět. Sama kněžna se stala blízkou přítelkyní předního italského neoklasicistního malíře Vicenza Camucciniho (1771-1844) a jeho rodiny.³²⁴

Po rozvodu nebyla kněžna z Dietrichsteina závislá na vůli manžela, a tak žila poměrně svobodně, a pokud jí to finanční situace dovozovala, kdekoli jen chtěla. Po celý život Alexandra hodně cestovala, do roku 1816 v doprovodu své matky, která také konvertovala ke katolictví. Alexandra navštěvovala rodné Rusko, ale také Francii, Švýcarsko a Německo. Ve Vídni dělala Alexandra dvorní dámou císařovně Karolíny Augusty Bavorské (1792-1873), manželce Františka I. (1768-1835), a za své služby byla roku 1834 jmenována dámou hvězdového kříže. Nezapomněla se věnovat ani charitativní činnosti.³²⁵ Ze všeho nejraději však měla svůj domek Berghaus v lázeňském městě Bádenu, který hodlala přeměnit v malý venkovský ráj.³²⁶

Mezi Alexandřiny záliby patřilo čtení. Četba se řadila k základním pilířům šlechtického vzdělání a kultury a to platilo i pro naši šlechtičnu. Víme, že šlechtici se seznamovali s novou knihou dvojitým způsobem. Buďto při společné četbě nebo v soukromí. Salónní čtení bylo společenským rozptýlením, ale tichá četba dávala prostor intenzivnímu prožitku a meditaci, a proto se v době sentimentalismu stává

³²² Norbert JONARD, *La France et l'Italie au siècle des Lumières. Essai sur les échanges intellectuels*, Paris 1994, s. 93.

³²³ TAMTÉŽ, s. 42- 45.

³²⁴ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 46. Ze závěti Alexandry z Dietrichsteina vyplývá, že jí byla baronka Emilie Louisa Camuccini (1854), Vicenzova manželka, nejbližší přítelkyní. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 529, sing. 991, inv. č. 2104 (testament z roku 1843).

³²⁵ TAMTÉŽ, kart. 529, nefoliováno (pohřební řeč na Alexandru z Dietrichsteina).

³²⁶ TAMTÉŽ, kart. 529, nefoliováno (testament z roku 1843).

oblíbenou: „Uchýlila jsem se do zákoutí mé zahrady a tam, sama se svou knihou a duší naplněnou přáním prozívat, začala jsem číst a přemýšlet o všem, co jsem četla.“³²⁷

Alexandra četla především náboženské texty. První se jí dostal do rukou roku 1801 francouzský překlad bible od jansenisty Louis-Isaaca Lemaistra de Sacy, tzv. *Bible de Sacy* (prvně vydaná roku 1667).³²⁸ Dále měla v oblibě *Následování Krista (L'imitation de Jésus-Christ)* od Tomáše Kempenského a Bossuetovy spisy.³²⁹ Zajímala se ale také o historii, literaturu a umění (zvláště italské). Ani beletristická díla si kněžna z Dietrichsteina neodpírala, dokonce si sepisovala seznam všech novinek publikovaných v Paříži.³³⁰ Přednost dávala moralistní literatuře, ale i dobrodružné romány, memoáry a poezie si k ní našly cestu.³³¹

V otázce filozofie a víry se Alexandra z Dietrichsteina rozešla s osvícenským racionalismem a deismem svého otce. V reakci na *Dictionnaire infernal* (prvně vydaný roku 1818), v němž autor³³² poukazuje na některé omyly křesťanství (například na pověřivostí způsobené hony na čarodějnice), kněžna z Dietrichsteina přiznává, že dílo je sice místy zábavné, ale pro společnost škodlivé.³³³ Osvícenské „filozofování“ a neochvějnou víru v pokrok zesměšňuje ve své komedii *Le philosophe moderne (Moderní filozof)*.³³⁴

Jak na literární tvorbě kněžny z Dietrichsteina, tak i na její korespondenci z první poloviny 19. století se podpsal vliv sentimentalismu.³³⁵ Ten se projevuje svobodným líčením nálad a citových prožitků, kde velký prostor je dán melancholii. Sentimentální

³²⁷ „Je me retirai dans un bosquet de mon jardin et là, seule avec mon livre et l'âme remplie du désir de m'éclaircir, je me mis à lire et à réfléchir sur tout ce que je lisais.“ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 28.

³²⁸ TAMTÉŽ, s. 22.

³²⁹ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585, fol. 73r (spis Umění sebevýchovy).

³³⁰ TAMTÉŽ, kart. 584, fol. 124 (literární tvorba Alexandry Dietrichsteinové).

³³¹ TAMTÉŽ, kart. 529, nefoliováno (seznam autorů z pozůstalosti Alexandry z Dietrichsteina).

³³² Jacques COLLIN DE PLANCY, *Dictionnaire infernal ou répertoire universel des êtres, des personnages, des livres, des faits et des choses qui tiennent aux apparitions, aux divinations, [...]et généralement à toutes les fausses croyances, merveilleuses, surprenantes, mystérieuses ou surnaturelles*, 3ème édition, Paris/Lyon 1844.

³³³ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585, fol. 73r (dopis autorovi *Dictionnaire infernal*).

³³⁴ TAMTÉŽ, kart. 584, nefoliováno (divadelní hra *Moderní filozof*).

³³⁵ TAMTÉŽ, kart. 529, nefoliováno (seznam autorů z pozůstalosti Alexandry z Dietrichsteina).

člověk upřednostňuje privátní sféru před veřejnou: intimitu rodinného života a venkovský klid před rušným společenským životem na panovnickém dvoře a ve městě.³³⁶

Přes svou lásku k Itálii, kterou si zvolila i jako místo posledního odpočinku roku 1847, zůstala kněžna z Dietrichsteina v neustálém kontaktu se svou rodinou. Zajímala se o vzdělání, zájmy a budoucnost jak svého syna Pépiho, tak později i svých čtyř vnuček.³³⁷ Dokazuje to také morálně-náboženský výchovný spis *L'art de s'élever soi-même* (*Umění sebevýchovy*), jenž jim Alexandra adresovala.³³⁸

³³⁶ I. CERMAN, *Šlechtická společnost*, s. 224-240; Srov. TÝŽ, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 283-301.

³³⁷ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 586 (korespondence Alexandry s rodinnými příslušníky).

³³⁸ TAMTÉŽ, kart. 585, fol. 73 (spis *Umění sebevýchovy*).

4. Literární tvorba Alexandry z Dietrichsteina

4.1. Obecná charakteristika

Po prvních literárních pokusech v době před manželstvím se Alexandra z Dietrichsteina vrátila k této tvůrčí činnosti pravděpodobně až ve stáří, na počátku 30. let 19. století.³³⁹ Plodem kněžniny literární činnosti je velmi pestrá škála nevydaných literárních textů, uložených v rodinném archivu Dietrichsteinů v Moravském zemském archivu v Brně.³⁴⁰ Díla jsou rozmanitá z hlediska žánrů, obsahu a formy a zahrnují jak literární fikci, tak morální a morálně-náboženské úvahy.

My se zaměříme na prozaická díla, mezi něž v první řadě patří milostné novely *Amour allemand*, *Amour italien*, *Amour russe*, *Amour suisse* (*Láska německá*, *Láska italská*, *Láska ruská*, *Láska švýcarská*) a dva nepojmenované epistolární romány, které však do souboru bezpochyby patří, proto je budeme nazývat *Amour anglais* (*Láska anglická*) a *Amour autrichien* (*Láska rakouská*).³⁴¹ Cyklus „národních lásek“ nám odhaluje autorčiny představy o milostném vztahu ve šlechtickém světě. V první řadě hrdinové představují tradiční ideál ctnostného šlechtice. Jejich strategie milostné komunikace jsou podřízeny pravidlům utvářeným v literatuře od středověku po 19. století. Zároveň v dílech rezonuje romantismus a s ním spojená nová vlna náboženského citění, jejichž vlivem je chápání milostného citu obohaceno o nové významy.³⁴² Proto

³³⁹ Kněžna z Dietrichsteina neměla zálibu v uvádění dat ani v korespondenci, ani u svých literárních textů: žádný z nich není datovaný. V povídce *Mémoires de Romina Grobis* však autorka popisuje události, které se ve Francii udály do roku 1830 a mezi stránky povídky *Amour russe* byl vložen seznam nově vydaných knih *Nouveauté en lecture* z roku 1831. Odkazy na skutečné události nebo na jiná díla, obsažené i v jiných textech, nás vedou k domněnce, že Alexandra z Dietrichsteina začala tvořit dochovaná literární díla až ve stáří a některá díla nestihla dokončit, pravděpodobně kvůli postupující nemoci. Divadelní hry mohla kněžna začít psát dříve, od počátku svého pobytu v Itálii od roku 1809.

³⁴⁰ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584 (literární tvorba kněžny Alexandry z Dietrichsteina).

³⁴¹ V prvním románu je milostný příběh zasazen do Anglie a ve druhém do Rakouska. Mimo to, na dvanácté straně popisu druhého románu – jedná se o kněžnin autograf, který se nedochoval celý – se nachází po straně poznámka *c'est copie Amour autrichien*. TAMTÉŽ, fol. 125r (román *Láska rakouská*).

³⁴² O pojetí lásky v době romantismu viz Michel BRIX, *Éros et littérature. Le discours amoureux en France au XIXe siècle*, Louvain-Paris-Sterling 2001 (= La République des lettres 4).

můžeme mluvit o milostných prózách Alexandry z Dietrichsteina jako o příbězích romantické lásky.

Dosáhnout štěstí není umožněno všem, ale je odměnou pro ctnostného člověka. Toto poslání nesou jak milostné příběhy, tak ostatní díla Alexandry z Dietrichsteina, zvláště pak tři od sebe navzájem odlišné texty – *Conte populaire* (Lidová povídka), *Mémoire de Romina Grobis* (Memoáry Velkého Kocoura) a morálně-náboženské pojednání se sofistikovaným názvem *L'art de s'élever soi-même* (Umění sebevýchovy), které kněžna odkázala svým vnučkám. Kněžnina literární tvorba je tak důkazem, že moralizování je konstantou v dílech ženských spisovatelek 19. století.³⁴³ Nejlépe si můžeme ukázat, jak vypadají a čím jsou podmíněné podle Alexandry z Dietrichsteina dobré a špatné mravy, právě na třech výše zmíněných moralistních dílech.

Pro koho Alexandra svá literární díla psala a za jakým účelem, nám ve své pozůstalosti výslovně neodhaluje. Nemůžeme však dát za pravdu Juriji Lotmanovi, podle nějž šlechtici psali v soukromí, jen pro svou vlastní potřebu a bez snahy vytvořit umělecké dílo.³⁴⁴ Pokud by kněžna své literární pokusy pouze schovávala do šuplíku, proč by je pak pečlivě opravovala, několikrát přepisovala, nebo dokonce doplňovala o poznámkový aparát? Přestože nehodlala svá díla vydat tiskem, s určitým čtenářským publikem jistě počítala. A vzhledem k převaze příběhů zasazených do šlechtického prostředí je zřejmé, s kterým. Existují příklady korespondence, která byla veřejně čtena v salónní společnosti. Stejně tak hlasité předčítání moderních knih, tzv. *lecture en commun*, patřilo k oblíbeným společenským praktikám aristokracie.³⁴⁵ Můžeme tedy předpokládat, že Alexandřina literární tvorba, vzhledem k jejímu zábavnému a výchovnému charakteru, byla také určena k pobavení a poučení přátel a známých.

Kněžna z Dietrichsteina napsala třináct divadelních her (4 tragédie a 9 komedií, z nichž jediná *Une matinée à Venise* je dokončená) a pár dalších drobných literárních

³⁴³ Eric PAQUIN, *Le récit épistolaire féminin au tournant des Lumières et au début du XIXe siècle (1793-1837): adaptation et renouvellement d'une forme narrative*, Montréal 1998 (= Dissertation thesis, University of Montréal), s. 180.

³⁴⁴ Jurij M. LOTMAN, *Russkaja literatura*, s. 20.

³⁴⁵ I. CERMAN, *Empfindsame Briefe*, s. 298.

útvary.³⁴⁶ Repertoár kněžniny dramatické tvorby nám pomáhá pochopit vybrané literární rukopisy, proto mu věnujeme pár slov.

Divadlo bylo oblíbeným rozptýlením šlechty, místem setkávání, zábavy, ale i vzdělávání. Šlechtici nejenže divadlo rádi navštěvovali, ale příležitostně také v představeních účinkovali. Hraním divadla si zdokonalovali výslovnost a dramatický projev, představující většinou manýry urozené šlechty po vzoru francouzské galantnosti.³⁴⁷ Svě divadelní umění mohli předvést buď při dvorské zábavě,³⁴⁸ na svých zámeckých divadlech nebo ve svých salónech.³⁴⁹ Tato *spectacles de société* patřila k tradičním a oblíbeným kulturním zábavám šlechty, jak dokazují dopisy Terezie z Dietrichsteina adresované její babičce: „*Dnes máme malou zábavu, na kterou se velmi těším. Elisabeth Clary³⁵⁰ a několik jiných dam a pánů budou hrát komedii ve francouzštině v schönbrunnském divadle. Říká se, a já [tomu] věřím, že to bude velmi zábavné.*“³⁵¹ Podle dobových svědectví však taková představení neměla moc vysokou úroveň.³⁵² Ani pro Terezii z Dietrichsteina nesplnila slibovaná zábava očekávání, ačkoli na vině nebyli herci: „*Byli jsme v Schönbrunnu a mladá kněžna Clary hrála se vši dokonalostí a byla velmi krásná; představeny byly *La peau du lion*³⁵³ a *Mad. Barbe-Bleue*³⁵⁴, ale nebyli jsme velmi spokojeni s výběrem her, nebyly dost komické.*“³⁵⁵

³⁴⁶ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584 (literární tvorba Alexandry Dietrichsteinové).

³⁴⁷ E. HAUMANT, *La culture*, s. 80-85.

³⁴⁸ L. DONNELLS O'MALLEY, *Sighs*, s. 12.

³⁴⁹ V českých zemích vlastnili zámecká divadla Schwarzenbergové a Waldstein-Wartenbergové. I. CERMAN, *Česká šlechta*, s. 137.

³⁵⁰ Kněžna Elisabeth Alexandra Clary-Aldringen, rozená Ficquelmont (1825-1878).

³⁵¹ „*Aujourd'hui nous avons une petite fête dont je me réjouis beaucoup. Elisabeth Clary, et quelques autres dames et messieurs joueront la comédie en français dans le théâtre de Schönbrunn. On dit et je crois que ca sera très amusant.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457, Terezie Dietrichsteinová Alexandře z Dietrichsteina, Vídeň, 5. května 1845(korespondence Alexandry s rodinnými příslušníky).

³⁵² Z deníku Karla Josefa Clary-Aldringena viz I. CERMAN, *Česká šlechta*, s. 137.

³⁵³ Jedná se o komedii o dvou dějstvích se zpěvy od Léona Laya, která byla poprvé představena v Palais-Royal v Paříži roku 1844.

³⁵⁴ *Madame Barbe-Bleue*, komedie-vaudeville, byla poprvé představena v Paříži roku 1843. Jejím autorem byl Joseph-Philippe-Simon Lockroy.

³⁵⁵ „*Nous avons été à Schönbrunn et la jeune princesse Clary a joué en toute perfection et elle était extrêmement belle ; on a représenté *La peau du lion* et *Mad.[ame] Barbe-Bleue*, mais l'on n'était pas très content du choix des pièces, elles n'étaient pas assez comiques [...].*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů,

Dramata napsaná Alexandrou z Dietrichsteina pro salónní společnost dokazují, že se šlechtici uměli zhostit nejen hereckých rolí, ale občas také role dramaturgů.³⁵⁶

Co se kněžniných komedií týče, jedná se o originální literární pokusy. Jejich děj je obvykle zasazen do aristokratického prostředí a ukazuje šlechtické ctnosti a neřesti tak, aby závěr hry měl morální ponaučení. Některé z nich, jako *Le mort fiancé* (*Mrtvý snoubenec*), představují komedie v duchu *vaudevillu*.³⁵⁷ Opakují se zde tradičně témata lásky, manželství a rodinného života. Nejedna hra však překvapí zajímavou reflexí o náboženství, filozofii nebo umění, například o romantickém dramatu v komedii *Une matinée à Venise* (*Ráno v Benátkách*).³⁵⁸

Tragédie ukazují na velký obdiv kněžny k divadlu Jeana Racina (1639-1699), ať už se jedná o přímou imitaci jeho děl (*Britannicus*, *Faidra*, *Bajejid*)³⁵⁹ nebo inspiraci náboženskou tematikou zasazenou do doby raného křesťanství (*Alexandrine martyre*). V porovnání s Madame de Sévigné (1626-1696) a jinými preciózními autorkami 17. století, pro něž byly excesy emocí nepřijatelné, šlechta v období „mezi časy“ dokázala lépe pochopit vnitřní drama Racinových postav a fatalitu milostného citu.³⁶⁰ Téma osudové lásky má významné místo nejen v tragédiích, ale také v milostných prózách Alexandry z Dietrichsteina, přestože své hrdiny nenechává zahynout ve víru vášni,

kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457, Terezie Dietrichsteinová Alexandře z Dietrichsteina, Vídeň, 6. května 1845 (pokračování dopisu z 5. května 1845).

³⁵⁶ Kněžniny divadelní hry měly být a snad i byly hrány. Dokazují to jména šlechticů napsaná vedle jmen postav v kněžniných adaptacích *Britannika* a *Faidry*. Vedle kněžny z Dietrichsteina figurují na seznamu italská jména (Moncada, Terziani, Fantini, Picconi atd.), představení se tedy měla hrát v Itálii, pravděpodobně v Římě, kde kněžna nejčastěji pobývala.

³⁵⁷ Vaudeville je komedie založená na situační komice, kde zábavná funkce převažuje nad moralistní. Často ji doplňují zpěvy a taneční výstupy.

³⁵⁸ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125v (literární tvorba Alexandry Dietrichsteinové).

³⁵⁹ Uvádíme názvy děl Jeana Racina, neboť u těchto tragédií kněžny z Dietrichsteina názvy chybí.

³⁶⁰ Důkazem zaujetí kněžny myšlenkou osudové lásky je kromě tragédií krátká báseň *Iseult à Tristan de Leonais* (*Izolda Tristanovi z Leonu*) na přední straně jedné z komedií (bez názvu). Kromě této básně se v literární pozůstalosti kněžny z Dietrichsteina nachází jen málo poetických útvarů, nepočítáme-li veršovaná dramata. Jedná se o příležitostné básně různého charakteru. TAMTÉŽ, fol. 125r (literární tvorba Alexandry Dietrichsteinové).

neboť její postavy vědí, že „v nevyhnutelném nebezpečí se opravdu věřící srdce pozvedá ke svému stvořiteli a podřizuje se jeho vůli“.³⁶¹

³⁶¹ „Dans un danger inévitable, le cœur vraiment religieux s'élève vers son créateur et se résigne à sa volonté.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125r (novela Láska italská).

4.2. Příběhy romantické lásky

V době romantismu má v literatuře téma lásky privilegované postavení. Nicméně, máme-li na paměti životní osudy kněžny z Dietrichsteina, snadno pak pochopíme její osobní motivy pro napsání fiktivních příběhů o lásce se šťastným koncem, v nichž se odrážejí její vlastní sny o vřelých a stálých citech, které v jejím reálném životě nedošly naplnění. Žena žijící sama, ať z vlastní vůle nebo opuštěná manželem, měla nelehké sociální postavení a okolím byla vnímána jako vinná nebo přinejmenším podezřelá.³⁶² Někteří záletní muži toho navíc dokázali zneužít v neprospěch svých žen a ještě více jim tak ztížit životní situaci.³⁶³ Literární tvorba se tak pro ženu, jakou byla Alexandra, stává hledáním ideálu, únikem do vlastního světa a zároveň lékem na bolesti způsobené nešťastným manželstvím.

Snad proto tvoří soubor šesti milostných próz největší a nejpodstatnější část kněžniny literární pozůstalosti, přestože jen polovina z nich je dokončená.³⁶⁴ Už z názvů povídek a románů v dopisech (*Láska anglická*, *Láska německá* atd.) je patrné, že tato díla vycházejí z jednotného konceptu. Tím je příběh lásky dvou mladých, krásných a ctnostných hrdinů-šlechticů, zasazený vždy do jiné země.

Inspiračním zdrojem cyklu „národních lásek“ bylo pravděpodobně dílo jiné frankofonní ruské šlechtičny, kněžny Zanaidy Volkonské. Jak literární tvorba, tak životy obou šlechticů si jsou v mnohém podobné. Otec kněžny Volkonské, Alexandr Běloselskij, se také věnoval literární tvorbě a svou dceru vychovával k lásce k literatuře. Její život, stejně jako Alexandřin, poznamenalo nevydařené manželství a také ona, přitahována Itálií, konvertovala v Římě ke katolictví.³⁶⁵ *Quatre nouvelles* (1819) kněžny Volkonské představují příběhy odehrávající se vždy na jiném kontinentě (novela

³⁶² Michelle PERROT, *En marge: célibataires et solitaires*, Philippe Ariès – Georges Duby, *Histoire de la vie privée. De la Révolution à la Grande Guerre IV*, Paris 1987, s. 302.

³⁶³ Kromě manželství Alexandry a Františka Josefa z Dietrichsteina si můžeme připomenout jednání hraběte Leopolda Adalberta Buquoy (1744-1795) vůči manželce Adelaidě, s níž se formálně rozvedl roku 1787. Dva roky předtím ji nejprve poslal do vyhnanství na venkov a posléze zpět k její rodině do Francie, kde jí život znepríjemňovali manželem šířené pomluvy a placení špehové. I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 231-232.

³⁶⁴ Dokončené jsou povídky *Amour italien* a *Amour russe* a román *Amour autrichien*.

³⁶⁵ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 85-95.

evropská, asijská, africká a americká) a autorka v nich věnuje velkou pozornost náboženským a morálním úvahám.³⁶⁶

Alexandra z Dietrichsteina zamýšlela vytvořit literární cyklus na podobném principu jako kněžna Volkonská. Když se však podíváme na jména zemí, které si Alexandra zvolila za dějiště svých příběhů, jako by se jednalo o její vlastní cestopis po Evropě. Díla se nesnaží okouzlit exotikou vzdálených krajin, ale většina z nich se naopak snaží věrně představit místní kolorit (jména vlastní i topografická, krajinu, památky, zvyky a písně) vážící se k jednotlivým evropským národům, jež kněžna z Dietrichsteina, s výjimkou Anglie, dobře znala.

4.2.1. Čtyři novely

Z pohledu dnešní literární vědy bychom *Lásku německou*, *Lásku ruskou*, *Lásku italskou* a *Lásku švýcarskou* označili za povídky.³⁶⁷ Autorka však *Lásku ruskou* označuje za novelu³⁶⁸ a z hlediska chápání obou žánrů v první polovině 19. století jí můžeme dát za pravdu. V době romantismu byly oba žánry často zaměňovány. Povídka (franc. *le conte*) byla chápána jako žánr spojený s vypravěčskou tradicí, jehož záměr byl hlavně didaktický. Příběh novely (z ital. *novella*) měla s vtípem přinášet něco nového.³⁶⁹ Krátké prózy, novely a povídky, se stávaly ve sledovaném období oblíbenými žánry. Věnovali se jim však hlavně mužští spisovatelé, zatímco ženské spisovatelky zůstávaly ve velké většině věrné epistolárnímu románu, jak ukážeme níže.³⁷⁰ Kněžna Alexandra z Dietrichsteina spolu se Zanajdou Volkonskou byly jedny z mála autorek, které se v rámci svých novel pokusily dát svým dílům psychologický ráz.

³⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 88.

³⁶⁷ Otázce žánrové klasifikace těchto čtyř próz na základě literárněvědného rozboru byla věnovaná práce: M. MUSILOVÁ, *Le cycle*.

³⁶⁸ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, nefoliováno (poznámkový aparát Lásky ruské)

³⁶⁹ François-Joseph-Michel NOEL - Michel CARPENTIER, *Dictionnaire étymologique, critique, historique, anecdotique et littéraire: Contenant un choix d'Archaismes, de Néologismes, d'Euphémismes, d'expressions figurées ou poétiques [...] pour servir à l'histoire de la langue française*, Paris 1839, s. 239; F.-J.-M. NOEL - M. CARPENTIER, *Dictionnaire II*, s. 442.

³⁷⁰ A. TOSSI, *Women*, s. 50.

Do doby středověku, jehož kouzlo znovuobjevují učenci a spisovatelé doby romantismu, jsou zasazeny *Láska německá* a *Láska ruská*.

Jaká škoda, že v prvním případě známe jen začátek příběhu, jehož dynamický spád, umně užitě stylistické prostředky a pohádkové motivy zasazené do středověkého světa světla a stínů nás nechávají v napjatém očekávání. Příběh začíná *in media res*: „*Hodiny odbily půlnoc*“³⁷¹ a v posvátném tichu klášterního kostela sv. Adalberga³⁷² templářský rytíř prosí Panu Marii, aby ho zbavila utrpení způsobeného nešťastnou láskou. Za zdmi kláštera se zatím připravuje pomsta. Stará čarodějnice prodává štolbovi nápoj lásky, objednaný jeho pánem Astolfem. Na hradě, po návratu rytířů ze Svaté země, probíhají přípravy svatby syna hraběte z Adelsbergu a jeho schovanky Idy. Hraběnka, znepokojená smutkem své adoptivní dcery, přesvědčí Idu, aby se jí svěřila. A Ida se jí vyzná ze své lásky k templářskému rytíři Conrádovi: „*Matko! Miluji tvého syna z celého svého srdce, ale jako bratra, a tvého bratra miluji jako manžela*.“³⁷³ Zlomyslný Astolf je oproti ostatním potěšen touto zповědí. Příběh končí ve chvíli, kdy Astolf zasvěcuje štolbu do svých plánů: nápojem lásky chce získat lásku Idy a pomstít se tak hraběti. Ten totiž, jako věrný panovníkův vazal, získal statky a bohatství patřící původně Astolfovým předkům poté, co se tito šlechtici vzbouřili proti svému panovníkovi. Svatba s Idou by měla Astolfovi pomoci získat ztracené dědictví nazpět.

Hlavní motivy *Lásky německé* jsou inspirované jak historickými romány, tak středověkou literaturou, jež byla v 1. polovině 19. století čtenářům zpřístupněna v nových vydáních.³⁷⁴ Díky básni *Izolda Tristanovi z Leónu*³⁷⁵ víme, že autorka znala

³⁷¹ „*L'horloge avait sonné minuit*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, nefoliováno (novela *Láska německá*).

³⁷² Alexandra měla asi na mysli světce sv. Adalberta, jehož v českém prostředí známe jako sv. Vojtěcha.

³⁷³ „*Mère! J'aime ton fils de tout mon cœur, mais comme un frère, et j'aime ton frère comme un époux*.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, nefoliováno (novela *Láska německá*).

³⁷⁴ Například v kritickém vydání středověkých literárních textů *Collection des anciens monumens de l'histoire et de la langue française* Georges-Adrienem Crapeletem v letech 1826-1835. Nathalie CLOT, *Georges-Adrien Crapelet et la Collection des anciens monumens de l'histoire et de la langue française (1826-1835)*, in: Isabelle Diu - Élisabeth Parinet - Françoise Vielliard (edd.), *Mémoire des chevaliers. Édition, diffusion et réception des romans de chevalerie du XIIe au XXe siècle*, Reims 2007 (= *Études et rencontres de l'École des Chartes* 25), s. 107-118.

³⁷⁵ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125r (úvodní báseň *Iseult à Tristan de Leonais* komedie bez názvu).

tento středověký román, jímž se nejspíše inspirovala pro motiv kouzelného nápoje.³⁷⁶ Pokud nečetla přímo nově vydané středověké texty, podstatné informace o nich čerpala z díla Louise de Marchangy (1782-1826).³⁷⁷ Jeho historická díla *La Gaule poétique* (1813-1817) a *Tristan le Voyageur* (1825-1826) měla v první polovině 19. století větší čtenářské publikum než edice literárních pramenů.³⁷⁸ Své čtenáře na slavnou dobu rytířství v minulosti německého národa upozornila také Madame de Staël (1766-1817) ve spise *De l'Allemagne* (1813). Inspirací mohly být pro autorku také romány Waltera Scotta (1771-1832) zasazené do doby křížových výprav: *Ivanhoe* (1819) nebo *The Talisman* (1825). Oproti historickým románům se však příběh *Lásky německé* neváže k žádné významné historické události, chybí zde skutečné historické postavy a vlastně i místa.³⁷⁹ Dílo však nemá o nic blíž k preciózním románům La Calprenèda (1609-1663) a Madeleine de Scudéry (1607-1701), v nichž vystupují dvořané ze 17. století převlečení za historické postavy.

Křížové výpravy, templářští rytíři a revoltující šlechtici vytvářejí kolorit doby, do níž je fiktivní příběh zasazen, a činí ho tak historicky pravděpodobný. Stylizované postavy *Lásky německé* se podobají rytířům a dámám středověkých rytířských písní a románů. Conrádovými ctnostmi jsou statečnost, prokázaná účastí na křížácké výpravě, dobrota a věrnost Bohu, panovníkovi, rodu a své paní. Ida se podobá nesmělým a oddaným hrdinkám románů Chrétiena de Troyes (asi 1135 - kolem 1191). Hrabě z Adelsbergu představuje moudrého a spravedlivého vládce. Příběhu nechybí ani tradiční postava zrádce, jehož „*srdce neplní jiný cit než nenávisť*“.³⁸⁰

³⁷⁶ Nejznámější adaptací románu z přelomu 18. a 19. století byl *Tristan de Léonois* hraběte de Tressan (1705-1783), vydaný několikrát od 1776 do 1823. Thierry DELCOURT, *Du Tristan de Tressan à la Nouvelle Bibliothèque Bleue d'Alfred Delvau, les avatars du Tristan en prose*, in: I. Diu- É. Parinet- F. Vielliard (edd.), *Mémoire*, s. 134.

³⁷⁷ Jeho jméno figuruje na seznamu literatury z Alexandřiny pozůstalosti. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 529, nefoliováno (seznam autorů z pozůstalosti Alexandry z Dietrichsteina).

³⁷⁸ Michel STANESCO, *Moyen Age vivant et conscience historique chez Louis de Marchangy*, in: I. Diu- É. Parinet- F. Vielliard (edd.), *Mémoire*, s. 119-120.

³⁷⁹ Panství s hradem d'Adelsberg má s obcí Adelsberg v Sasku společné jen jméno, ačkoli v blízkém městě Chemnitz se nacházel benediktýnský klášter. Díky absenci popisu má místo děje v *Lásce německé* charakter spíše pohádkového hradu než skutečného.

³⁸⁰ „*cœur fermé à tout autre sentiment n'éprouvait que celui de la haine.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, nefoliováno (novela *Láska německá*).

Také v *Lásce ruské* nacházíme idealizovaný obraz minulosti, tentokrát ruského národa. Alexandra z Dietrichsteina se pro tuto novelu inspirovala sentimentální prózou Nikolaje Karamzina (1766-1826), ačkoli jeho *Dějiny ruské říše* (1816-1826) jí také nebyly neznámé. Zvláště s povídkou *Natalja, bojarská dcera* (1792) má Alexandřina „ruská novela“ mnoho společného. Oba příběhy představují heroický a sentimentálně vykreslený svět bojarů, oddaných svému dobrému carovi, víře a rodu. Hrdina, aby si zasloužil milovanou bytost, musí v obou případech prokázat svou odvahu v boji proti bezbožným Litevcům. Ani jeden z autorů se nesnaží o historicky přesné nastínění doby. Proto například car nemá jméno, neboť není historickou osobností, ale fiktivní postavou.

V *Lásce ruské* se Igorna první pohled zamiluje do Taťány, když ho na Štědrý večer její otec bojar Alexis nechává z úkrytu zhlédnout hry, tance a mystické zpěvy mladých šlechticů. Jedná se o folklórní zvyky vycházející z pohanských tradic a lidových pověr. Podle nich „*se démon prochází na zemi od Štědrého večera do svátku Tří králů a my se můžeme dozvědět a poučit od něj o naši budoucnosti.*“³⁸¹ Díky jednomu z těchto vánočních rituálů se ukáže dívce tvář jejího budoucího manžela v odrazu zrcadla. Taťána, aby své staré služebné dokázala, že na pověře není nic pravdy, sama tuto „hru“ zkusí. Ve chvíli, kdy se dívka podívá za sebe do zrcadla, Igor opustí s dovolením Alexise svůj úkryt a ukáže se jí. Poté, co se Taťána probudí z mdlob, jí otec přesvědčí, že to byl jen klam, aby překvapení jejich zasnub s Igorem bylo druhý den o to větší.

Car však předběhne Igora a zvolí si Taťánu za svou budoucí manželku. Lásky musí ustoupit povinnosti vůči panovníkovi, ale ani Taťána, ani Igor nedokážou před ostatními skrýt svou hlubokou melancholii. Igor zachrání život carovi v boji proti útočícím Litevcům a jako odměnu si žádá dovolení opustit okamžitě Moskvu. Taťána, aby oddálila svatbu a smířila se se svým osudem, si přeje uskutečnit náboženskou pouť do Kyjeva. V kyjevských katakombách, v doprovodu cara a svých blízkých, je Taťána unešená posvátným místem, které naplňuje „*její srdce náboženským citem tak hlubokým, až jí připadá, že její bolest ustupuje.*“³⁸² V jedné uzavřené kapli naleznou v modlitbách mnicha, který zde podle jejich průvodce hledal azyl v samotě a duchovním

³⁸¹ „*le démon se promène sur la terre depuis la veille de Noël jusqu'à l'Épiphanie, qu'on peut évoquer et apprendre de lui sa future destinée.*“ TAMTÉŽ, nefoliováno (novela Lásky ruská).

³⁸² „*son cœur d'un sentiment religieux si profond qu'il lui semble suspendre ses peines.*“ TAMTÉŽ, nefoliováno (novela Lásky ruská).

rozjímání. Taťána v něm pozná Igora. Car při pohledu na zamilovaný pár vše pochopí a svolí k jejich sňatku.

Kněžna z Dietrichsteina v *Lásce ruské*, stejně jako v ostatních textech, oslavuje křesťanství. Není podstatné, že její hrdinové jsou ortodoxního vyznání, přestože v době psaní této novely už byla Alexandra katoličkou. Představuje Rusy jako hluboce věřící křesťany, jimž nechybí vznešené city, například něha, šlechtnost, oddanost atd. Tím vytváří protiklad k představě o Rusku, založené na předsudcích o hrubé povaze Rusů. Stejně jako Alexej Naryškin (1742-1800), Madame de Krüdener, Zanaida Volkonskaja a další ruští spisovatelé se tak podílí na utváření pozitivního obrazu ruského národa a jeho minulosti.³⁸³ Evropskou společnost s ním seznamuje prostřednictvím francouzského jazyka svých děl.

Alexandra Dietrichsteinová však nehledá oproti Madame de Staël a jejím následovnicím, Julianě de Krüdener a Zanaidě Volkonské, v povaze národů rozdíly dané klimatem a minulostí země.³⁸⁴ Porovnáme-li *Lásku ruskou* s další novelami z cyklu o lásce, ruští hrdinové mají sice jiné kulturní tradice než ostatní národy a charakter ruské krajiny se odlišuje od italských prosluněných měst, zalesněných německých zemí nebo švýcarských hor, ale charakter hrdinů nezávisí na vnějších podmínkách. Neboť ctnostný člověk, jehož hlavními kvalitami jsou senzibilita a upřímná víra v Boha, vycházející ze srdce, se může narodit kdekoli.

Fragment *Lásky švýcarské* líčí příběh lásky, jíž se staví do cesty rozdílná náboženská vyznání hrdinů. Anaïs nemůže přijmout nabídku k sňatku Emila, neboť on je katolík a ona protestantka. Proto hledá útěchu v samotě a rozjímání nad krásami přírody u jezera Léman na úpatí horských velikánů. Vzdálená světské společnosti, medituje Anaïs nad malostí člověka a na břehu jezera s nostalgií vzpomíná po vzoru Alphonse de Lamartina,³⁸⁵ na své ztracené štěstí: „*Sama, pod stínem starých kaštanů, krácela zamyšlená a melancholická. Večerní chlad rozléval svou svěžest. Vůně květin,*

³⁸³ Stov. E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 84, s. 92, s. 229, s. 231.

³⁸⁴ Mme de STAËL-HOLSTEIN, *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, I, Paris 1800, s. 293-312.

³⁸⁵ Ve slavné básni *Le Lac (Jezero)* Alphonse de Lamartine (1790-1869), vydané roku 1820 ve sbírce *Méditations poétiques (Básnické meditace)*.

klid přírody, slabý šelest ptáků hledajících úkryt v listí naplňovaly její srdce něžným a prudkým citem, jenž vzpomínka činila velmi vzácným.“³⁸⁶

Anaïs zažívá hluboký vnitřní konflikt: rozpor mezi láskou a vírou, představující pilíře její existence. Setkává se s poutníkem, jenž jí postupně svými argumenty přesvědčuje o správnosti katolické víry. Když například Anaïs namítá, že někteří katoličtí kněží jsou nečestní a zneužívají svého postavení, poustevník jí odvěti: „[...] *a dala byste před pravou vírou přednost náboženství, které není zneužíváno, ale jež se naprosto mylí ve svých principech?*“³⁸⁷ Papeže a biskupy obhajuje jako strážce božích zákonů a čisté zbožnosti. Kněží tyto předpisy šíří mezi lidem. Autorka tak ústy poutníka nabádá k poslušnosti katolické církvi, která jediná umožňuje člověku spojení s Bohem.

Vyprávění o Anaïs a její cestě ke katolictví obsahuje mnoho shodných prvků s autorčiným autobiografickým vyprávěním o její vlastní konverzi.³⁸⁸ Mezi nimi mají zásadní význam duchovní literatura (v případě Anaïs je to Bossuetovo dílo *Histoire des variations des églises protestantes*, 1688), mystické sny a učený průvodce vírou. Kromě vlastní zkušenosti se kněžna inspirovala životem a duchovním odkazem svatého Františka Saleského.³⁸⁹ František Saleský (1567-1622) se v době náboženských válek snažil obrátit na katolickou víru kalvinisty v historické provincii Chablais v Savojsku, která tvoří místní rámec *Lásky švýcarské*. Úspěch jeho misijní činnosti nespočíval v donucovacích metodách, ale František Saleský apeloval hlavně na křesťanskou lásku.³⁹⁰ Jeho principy se řídí poutník, když přesvědčuje Anaïs, že jen v katolictví lze nalézt „*pravou jednoduhost víry*“.³⁹¹

Téma lásky vítězí nad konfesijními překážkami nebylo neobvyklé téma šlechtické literatury. Madame de Krüdener se zabývá stejnou tematikou ve dvou dílech, z nichž

³⁸⁶ „*Seule, sous l'ombrage d'antiques chataigniers, elle cheminait pensive et mélancolique. L'ombre du soir repandait sa fraîcheur. Le parfum des fleurs, la paix de la nature, le léger bruit des oiseaux qui cherchaient un abri dans le feuillage, remplissaient son coeur d'un sentiment tendre et vif qu'un souvenir lui rendait bien cher.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125r (Láska švýcarská).

³⁸⁷ „[...] *et préférés-vous à la vraie foi une religion sans abus, mais entièrement fausse dans ses principes?*“ TAMTÉŽ, fol. 125r (Láska švýcarská).

³⁸⁸ A. DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF (ed.), *Conversion*, s. 13-25, s. 87.

³⁸⁹ S jistotou víme, že kněžna z Dietrichsteina četla jeho dopisy vydané souborně pod názvem *Introduction à la vie dévote – Philothée (Úvod do zbožného života čili Filothea*, 1609).

³⁹⁰ Srov. André RAVIER, *Moudrý člověk a světec František Saleský*, Kostelní Vydří 1998.

³⁹¹ „*la vraie simplicité de la foi*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125v (novela Láska švýcarská).

novela *La Ruine* (1811), kde se příběh také odehrává ve Švýcarsku, sice nevyšla tiskem, ale šlechtická společnost v Rusku se s ní pravděpodobně seznámila ve formě rukopisu.³⁹²

Zatímco v *Lásce ruské* kněžna z Dietrichsteina odkrývá své kořeny, v *Lásce italské* skládá poklonu své adoptivní zemi. Jedná se, vedle pojednání *Umění sebevýchovy*, o nejdelší dílo z Alexandřiny literární tvorby, čítající 105 stran rukopisu, v němž obohacuje lyričnost milostné zápletky o prvky cestopisného a dobrodružného románu.

Ottavio³⁹³ „zaslechl něžný koncert osamocené gondoly.“³⁹⁴ Okouzlen nádherným hlasem neznámé dámy zahalené v závoji, sleduje ji a její matku do kostela. Když dívka odhalí svou krásnou tvář naplněnou upřímnou zbožností, pomyslí si Ottavio, že má před sebou Rafaelovu Madonu. Také její jméno Celesta („Nebeská“) odkazuje k andělskému charakteru dívky. Ottavio jedná jako skutečný kavalír a činí Celestě vyznání lásky velmi diskrétně a téměř se zbožným obdivem. Ačkoli si tím získá její srdce, její ruku si bude muset vybojovat.

Celestu a její matku donutili žít v Benátkách ve skromných podmínkách a pod falešným jménem lakomí příbuzní. Aby Celesta získala dědictví po svém zemřelém otci, vévodovi Cefalovi, musí se podvolit přání svého strýce, vydat se od Říma a dělat mu zde společnost na sklonku jeho života. Její cesta z Benátek do Říma se stává cestopisným deníkem vzdělávající se šlechtičny. Celesta komentuje historii i současný stav každé památky a popisuje své dojmy z navštívených míst, až se konečně ocitne před samotným Římem.³⁹⁵ Nad ruinami římské říše nelituje její zašlou slávu jako jiní

³⁹² E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 246-248.

³⁹³ Alexandra Dietrichsteinová kolísá mezi podobou jména Ottavio a Otavio. Byl vybrán tvar, který v novele převažuje.

³⁹⁴ „[...] *il entendit le doux concert de la gondole solitaire*.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124v (novela *Láska italská*).

³⁹⁵ Kromě osobní znalosti italských reálií mohla kněžna z Dietrichsteina pro popis uměleckých památek čerpat jak z průvodců, tak z díla Giorgia Vasariho (1511-1574) o renesančním umění (*Životy nejvýznačnějších malířů, sochařů a architektů*, 1550), stejně jako z *Dějiny umění starověku* (1764) Johanna Joachima Winkelmannna (1717-1768). MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 529, nefoliováno (seznam autorů z pozůstalosti Alexandry z Dietrichsteina).

„moderní básníci“.³⁹⁶ Naopak oslavuje nový Řím, který symbolizuje prostý dřevěný kříž vztyčený uprostřed Kolosea: „Zde minulou velikost nahrazuje velikost nová [...] Náboženství nad ním [Římem] natahuje své žezlo míru. Vládne mu jen jeden otec a tím je otec všech věřících. Kult pravého Boha nahradil lživá božstva. Čistá láska, smír, klid duše, taková je řeč papežů.“³⁹⁷

V druhé části novely dostává příběh nádech gotického románu. Čtenáře na něj od první části připravuje postava tajemného muže, jenž hrdinku všude pronásleduje. Záhy po příjezdu Celesty do Říma strýc umírá a dívka je odvezena svou údajnou tetou na zámek, ukrytý v lesích a střežený zloději v čele s banditou Braccio forte („Silná paže“). Rychle si uvědomí, že se stala vězenkyní svého nejmladšího strýce Dona Bruna (*bruno* v italštině znamená „temný“) a má se stát jeho ženou. Celesta se proto pokouší utéct z hrůzostrašného místa. V té chvíli zaútočí Ottavio na zámek a poráží Dona Bruna. Novela nepostrádá závěrečnou moralitu: „Stálé štěstí bylo nakonec odměnou za utrpení každého z nich a za jejich ctnosti.“³⁹⁸

4.2.2. Romány v dopisech jako femininní žánr

Romány *Láska anglická* a *Láska rakouská* reflektují módnost epistolární formy v literatuře v 18. století a první polovině 19. století. V době romantismu však tato forma ustupuje prozaickému románu, reprezentovanému ve Francii romány Stendhala (1783-1842), Viktora Huga (1802-1885) a dalších, především však Balzakovým cyklem próz *Lidská komedie* (1830-1856).

Romány v dopisech zažily svůj „zlatý věk“ ve století osvícenství. Často přispěly ke slávě dodnes významných autorů, jakými byli ve Francii Montesquieu, Choderlos de

³⁹⁶ V konfrontaci s neoklasicistním obdivem těchto „*poètes modernes*“ k antickému Římu, poukazuje kněžna z Dietrichsteina hlavně na temnou stránku římské říše: tyranii císařů, otrokářství a zálibu v krvavých oslavách. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124r (*Láska italská*).

³⁹⁷ „*Une grandeur nouvelle remplace ici une grandeur passée [...] la religion étend son scèptre de paix sur elle [Rome]. Un Père la gouverne et c'est le Père de tous les fidèles. Le culte du vrai Dieu a remplacé celui des divinités mensongères. Amour pur, réconcillaton, paix de l'âme <, vertu> tel est le langage de ses pontifes.*“ TAMTÉŽ, fol. 124r (*Láska italská*).

³⁹⁸ „*Le bonheur constant fut enfin la récompense de leurs souffrances à tous et de leurs vertus.*“ TAMTÉŽ, fol. 124r (*Láska italská*).

Laclos nebo Jean-Jacques Rousseau, Samuel Richardson v Anglii a Goethe v Německu.³⁹⁹ Zejména tři posledně jmenovaní se podíleli se na utváření sentimentálního životního ideálu, který udával tón jak šlechtické korespondenci, tak ženské románové tvorbě konce 18. století a prvních třech desetiletí 19. století.

Ke konci století přestávají mít mužští autoři zájem o román v dopisech a ten se jako marginální žánr stává, stejně jako tradiční dopis a román, doménou žen.⁴⁰⁰ Vedle francouzských spisovatelek Madame de Staël a Madame de Genlis, jejichž jména se zapsala do obecného povědomí ve šlechtické společnosti první poloviny 19. století, nacházíme mezi frankofonními autorkami epistolárních románů šlechtičny různého původu.

Zejména z ruského prostředí vzešlo několik frankofonních spisovatelek, jejichž díla byla vydaná a některá i velmi dobře známá. Největšího úspěchu dosáhla *Valérie* (1803) Juliany de Krüdener. Neznámé nebyly šlechtické veřejnosti ani romány hraběnky Natálie Golovkinové Alexandřiny sestry Praskovji Golicynové.⁴⁰¹ Zapsat se do historie evropské literatury umožnila ruským šlechtičnám příznivá situace a podpora intelektuální elity v čele s Nikolajem Karamzinem za vlády Alexandra I.⁴⁰² Navíc mohly literárně činné šlechtičny v Rusku navazovat na tradici ženského psaní z 18. století, již v první řadě reprezentovaly carevna Kateřina II. a kněžna Kateřina Daškovová.⁴⁰³

V habsburské monarchii šlechtičny znaly obdobný model alespoň v německo-jazyčné literatuře.⁴⁰⁴ Přesto mezi nimi nenacházíme než amatérské spisovatelky, jejichž

³⁹⁹ É. PAQUIN, *Le récit*, s. 5; Srov. Laurent VERSINI, *Le roman épistolaire*, Paris 1979; Jan HERMAN, *Le mensonge romanesque: paramètres pour l'étude du roman épistolaire en France*, Leuven 1989.

⁴⁰⁰ Eric Paquin na základě počtu vydaných děl ukazuje, že produkce románů v dopisech od konce století postupně klesá, ale zvyšuje se v rámci těchto publikovaných děl počet ženských autorek (44%). É. PAQUIN, *Le récit*, s. 4-7.

⁴⁰¹ Viz výše kapitola 1.3.

⁴⁰² A. TOSSI, *Women*, s. 39; E. GRETCHANAIA, „*Nous voudrions quo les femmes*“, s. 347-374.

⁴⁰³ Viz výše kapitola 2.3.

⁴⁰⁴ Například díla Marie Anny Sagarové (1727-1805): epistolární román *Die verwechselten Töchter, eine wahrhafte Geschichte, in Briefen entworfen von einem Frauenzimmer* (1771) a román-deník *Karolinens Tagebuch ohne ausserordentliche Handlungen oder gerade so viel als gar keine* (1774). Výčet významných spisovatelek rakouským čtenářkám dával Sonnenfelsův morální týdeník *Theresie und Eleonore* (z roku 1767), jenž se sám vydával na moralistní korespondenci eponymních hrdinek. Více k morálnímu týdeníku Josepha Sonnenfelse (1732-1817) viz V. MEZEROVÁ, *Žena*.

literární tvorba zůstala v „mezisvětě“ rukopisné literatury.⁴⁰⁵ Ačkolibyly šlechtičny v habsburské monarchii neméně psavé než ruské šlechtičny, žádná z nich nevydala svá díla tiskem. Nebylo to dáno jen reakční politikou v období metternichovského absolutismu, ale také skutečností, že u vídeňské aristokracie, oproti situaci v Rusku, neměl francouzský kulturní model nikdy tak jednoznačný vliv.⁴⁰⁶ Revoluční události pak už jen zasadily ránu kulturnímu dialogu mezi Francií a Rakouskem, který se v předrevolučních letech rozvíjel.

At' už se šlechtičny rozhodly svá díla publikovat nebo ne, ke konci 18. století se u nich román v dopisech stává velmi oblíbeným žánrem. Šlechtičny (a někdy také šlechtici), zvyklé na každodenní psaní dopisů a pod vlivem románové četby, se za účelem soukromé nebo společenské zábavy pokoušejí psát fiktivní korespondenci, v rámci níž konstruují příběhy zasazené do světa, často inspirovaného jejich vlastním. Neboť román v dopisech poskytoval autorkám prostor, kde mohly samy hovořit o svém životě, prostředky, na které byly zvyklé, a bez zprostředkování vypravěčem.

V důsledku toho dochází k feminizaci epistolárního žánru z hlediska představení díla, formy, obsahu a stylu.⁴⁰⁷ Alexandra Dietrichsteinová nemusela jako autorky, které se rozhodly svá díla vydat, aplikovat strategie nutné pro ženskou literaturu, jakými byly anonymita díla, omluva za neuměleckost a užití třech veřejností přijímaných argumentů pro ženské literární dílo: literární tvorba jako způsob obživy, způsob léčby nebo služba obecnému dobru.⁴⁰⁸

Avšak i kněžniny rukopisné romány se podřizují požadavkům kladeným na femininní literaturu. V první řadě ženský román nemá být *a priori* uměleckým dílem, ale důležitý je jeho výchovný záměr na základě vzorů, které čtenářkám předkládá. Podle

⁴⁰⁵ I. CERMÁN, *Šlechtická kultura*, s. 365. Kromě literárních děl hraběnky Karoliny z Waldsteina (nar. 1780) a Alexandry z Dietrichsteina víme o Gabriele ze Schwarzenbergu (1825-1843), jejíž historický román byl vydán spolu s jejím cestovním deníkem a korespondencí v edici: M. LENDEROVÁ – Jarmila PLŠKOVÁ (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu, Krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006 (= *Manu propria* 3), s. 376-399.

⁴⁰⁶ I. CERMÁN, *La noblesse*, s. 368.

⁴⁰⁷ É. PAQUIN, *Le récit*, s. 8.

⁴⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 106- 107; Podobně se však kněžna omlouvá v autobiografickém díle o své konverzi. A. DE DIETRICHSTEIN MENSdorFF, *Conversion*, pozn. autora.

Sainte-Beuva⁴⁰⁹ přínos ženské literatury spočívá v její autenticitě, neboť tento dobový kritik považoval každé dílo ženské spisovatelky za „převlečenou autobiografii“.⁴¹⁰ Samy autorky souhlasí, že „každá žena je básníkem, když vypráví svůj vlastní příběh.“⁴¹¹ Ženské romány se proto mají vyznačovat jednoduchostí a přirozeností, atributy určenými ženskému pohlaví. Proto snad stylistická kompozice kněžniných děl působí naivním dojmem. Autorka dává přednost jednoduchým větám a určité slovní obraty se v jejích dílech opakují jako refrén. Ve dvou dílech se například opakuje celá věta: „nepopsatelný cit, bolestný a něžný zároveň, vnikl do jeho srdce a to se mu rozbušilo.“⁴¹²

Spisovatelky se přestávají držet klasické formy románů a přizpůsobují si žánr využíváním jiných narativních forem.⁴¹³ V Alexandřině případě jsou to vícestránkové popisy všedního dne nebo dopisy psané v několika intervalech v průběhu dne, které více než dopis připomínají zápisy do deníku.

U ženských románů v dopisech dále pozorujeme, že se jejich autorky navzájem inspirovaly a vypůjčovaly si motivy z děl jiných autorek. Například v *Mélise* se Praskovja Golicyonová pro charakteristiku hrdinů inspiroje *Valérie* od Juliany Krüdenerové.⁴¹⁴ Hlavní hrdina v *Mélise* Édouard d'Hastfeld byl následovně předlohou pro postavu Edmonda z Helfensteinu v románu *Láska rakouská* Alexandry Dietrichsteinové.

Oproti povídkám *Láska německá* a *Láska ruská*, jejichž příběh v duchu romantického útěku do minulosti se odehrává v době rytířů, příběhy románů v dopisech

⁴⁰⁹ Francouzský spisovatel, literární historik a kritik Charles Augustin Sainte-Beuve (1804-1869), podporoval romantismus proti klasicistnímu směru v literatuře. Podle něj je literární dílo vždy ovlivněno osobností a životem autora. Jeho literární portréty nalezneme například v *Portraits littéraires I-III* (1844, 1876-1878), *Portraits de femmes* (1844, 1870) a *Causeries du lundi* (16 svazků, 1851-1881).

⁴¹⁰ Christine PLANTÉ, *La petite soeur de Balzac, essai sur la femme auteur*, Paris 1989, s. 233.

⁴¹¹ „toute femme est poète quand elle raconte sa propre histoire.“ Zénéide VOLKONSKY, *Quatre nouvelles*, Moskva 1819, s. 13.

⁴¹² „Un sentiment indéfinissable, penible et doux à la fois, s'était glissé dans son coeur et le faisait palpiter.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, nefoliováno (*Láska ruská*); TAMTÉŽ, fol. 124r (*Láska italská*).

⁴¹³ Srov. É. PAQUIN, *Le récit*, s. 24-195.

⁴¹⁴ E. GRETCHANAIA, „Je vous parlerai la langue“, s. 257.

popisují autorčinu současnost.⁴¹⁵ Jestliže si roku 1797 Alexandra stěžovala, že román *The History of Sir Charles Grandison* (1753) Samuela Richardsona postrádal věrohodnost, protože hrdina nebyl vystaven žádné velké životní překážce podrobuující jeho morální charakter zkoušce, na svých hrdinech se snaží ukázat sílu jejich charakteru tváří v tvář mnohým zkouškám.⁴¹⁶

Román *Láska anglická* mělo tvořit asi čtyřicet dopisů.⁴¹⁷ Přestože kněžna z Dietrichsteina nedopsala text románu ve formě dopisů, pracovní verze v podobě vyprávění a popisu obsahu jednotlivých dopisů nám odhaluje děj celý. Příběh začíná na venkovském panství Hollywood hraběte Melvilla. Jeho mladý syn popisuje svému příteli v Americe nudný venkovský život, kde se pramálo baví ve společnosti své rodiny, pyšné a zahleděné do svého aristokratického původu. Výjimku tvoří jen vzdělaný a moudrý rodinný lékař a sestra lorda Melvilla, lady Otýlie, která představuje typickou Alexandřinu hrdinku oplývající všemi ctnostmi mladé šlechtičny: krásou, senzibilitou, zbožností a pokorou. Autorka tak následuje příkladů starších ženských epistolárních románů z počátku 19. Století, představujících tradičně panenskou a nevinnou hrdinku, jako je tomu v dílech Isabelle de Charrière⁴¹⁸ a Felicité de Genlis.⁴¹⁹

Jane Austenová, sama autorka románů, jejichž příběhy idealizované lásky uchvacují ženské čtenářky dodnes, varuje před nebezpečím přílišné četby romantických a gotických románů podporujících bujnou představivost naivních čtenářek v *Northanger Abbey* (*Northangerské opatství*, 1818).⁴²⁰ *Láska anglická* přispívá k dobové kritice ženských čtenářek a spisovatelek románů na příkladu postarších šlechtičen, z nichž jedna je francouzská emigrantka žijící v blízkosti panství.⁴²¹ Její anglická přítelkyně se

⁴¹⁵ U *Lásky italské* a *Lásky švýcarské* chybí motivy, které by dovolily přesně určit dobu, v níž se příběh odehrává.

⁴¹⁶ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122v (deník z roku 1797).

⁴¹⁷ TAMTÉŽ, kart. 584 (román *Láska anglická*).

⁴¹⁸ Isabelle de Charrière (1740-1805) byla frankofonní spisovatelka holandského původu. Kromě románů, z nichž nejzdařilejší jsou *Lettres neuchâtelaises* (1783), *Lettres écrites de Lausanne* (1785) a *Caliste* (1787) psala také povídky, divadelní hry, libreta a hudbu k operám a politické spisy.

⁴¹⁹ E. PAQUIN, *Le récit*, s. 128.

⁴²⁰ [Jane AUSTEN], *Northanger Abbey and Persuasion. By the Author of "Pride and Prejudice", "Mansfield-Park &c."*, London 1818.

⁴²¹ Postavy francouzských emigrantů se v epistolárních románech od konce 18. století objevují poměrně často, například v dílech *Alphonse de Lodève* (1807) hraběnky Golovkinové nebo *Valérie* (1803) Juliany Krüdenerové. E. PAQUIN, *Le récit*, s. 298.

nikdy neprovdala, protože „vždy doufala, že nalezne prince převlečeného za nějakého venkovana.“⁴²² Podobně i románové pokusy těchto dam nejsou než „hatmatilkou vypjatých, směšných a romantických vět a naprosto dětinských drobných detailů.“⁴²³ Varování před nebezpečím románové četby se tedy stalo oblíbeným tématem kritiky žen, k níž se přidávaly samy autorky, dříve než byl publikován Flaubertův román *Madame Bovary* (1857).⁴²⁴

Nebýt zmínky o francouzské emigrantce, román by stejně dobře mohl popisovat aristokracii doby předrevoluční jako porevoluční. Život šlechty zde plyne svým tempem bez ohledu na politické události. Šlechtici se vzdělávají četbou a poznáváním světa během kavalírských cest, tráví čas společenskou konverzací a psaním korespondence, snaží se zaopatřit své potomstvo výhodným sňatkem a nezajímají se o politické, ekonomické nebo sociální změny. Absence sociokulturního kontextu románu je podtržena také tím, že u datace dopisů chybí rok.⁴²⁵ Lpění na tradičních hodnotách aristokracie, k nimž patřila urozenost, šlechtnost a rytířství, se objevuje v dobových románech poměrně často. Mona Ozoufová vysvětluje toto „smazání revolučních stránek“ jako reakci na ztrátu pozic aristokracie ve společnosti 19. století, jejímž projevem je hledání starých hodnot v minulosti.⁴²⁶

Hrdinu románu Oscara Sidleyho⁴²⁷ naleznou vážně raněného v souboji poblíž panství. S jeho záhadnou minulostí se obyvatelé panství seznamují až později. Od jeho příchodu se odvíjejí dvě dějové linie románu.

První tvoří milostný vztah mezi ním a lady Otýlií. Ta se do něho zamiluje za bouře ve skrytu jeskyně poté, co Oscar zachrání z řeky malého sirotka. Jejich láska musí zůstat tajná, neboť Otýlie si má vzít syna vévody Stafforda, lorda Elmora, který přijíždí spolu s otcem na hollywoodské panství. Podivné chování vévody Stafforda a Oscara při jejich

⁴²² „elle a toujours esperé [de] trouver un prince déguisé dans quelque paysant.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124v (román *Láska anglická*).

⁴²³ „un emfigouri [!] de frases exaltées, ridicules et romanesques et de petits détails absolument puérils.“ TAMTÉŽ, fol. 124v (román *Láska anglická*).

⁴²⁴ Srov. Stéphane MICHAUD, *Žena*, s. 117. O bovarismus před Flaubertem pojednává: M. BRIX, *Éros*, s. 162-167.

⁴²⁵ Stejný jev se vyskytuje u ženských epistolárních románů z let 1802- 1815. Viz É. PAQUIN, *Le récit*, s. 315.

⁴²⁶ M. OZOUFOVÁ, *Co prozrazuje román*, s. 5.

⁴²⁷ V prvním rukopisu má hrdina jméno Charles. Užili jsme jméno Oscar, které je používáno v druhém textu románu ve formě dopisů.

setkání a následný odchod mladého hrdiny překvapí celou společnost. Tehdy se začne odkrývat Oscarova minulost: příběh o vztahu mezi ním a jeho otcem.

Tím není nikdo jiný než vévoda Stafford, jenž se kdysi během své kavalírské cesty do Itálie zamiloval, ale tomuto manželství se zchudlou šlechticnou otec nepřál. Rodinnému štěstí mu bránili i jeho důvěrníci. Nejdříve lživě prohlásili Staffordův sňatek za neplatný, načež Staffordova žena po porodu umírá. Po letech pak očernili Oscara natolik, že se ho otec zřekl.

K tomuto motivu zrádných našeptávačů nacházíme analogii v Alexandřině obhajobě vlastního jednání během kritických let manželství s Františkem Josefem z Dietrichsteina. Roku 1804 se vydala „inkognito“ do Varšavy za manželem, který tam pobýval se svou milenkou. Tím způsobila sobě i manželovi *faux pas* doplněné velkými výdaji. K této cestě ji prý nabádal nejmenovaný blízký přítel Dietrichsteina proto, aby tak zachránila štěstí své rodiny.⁴²⁸

Podobně jako sama autorka, i Oscar Sidley představuje typ osamělého vyhnance: věčně melancholického, citově křehkého, v samotě hledajícího útěchu. Nakonec smutkem téměř umírá ve vězení, kam se dostal kvůli záměně za lupiče, který na lesních cestách přepadával lidi. Na poslední chvíli se však vévoda dozvídá pravdu o nevinosti svého syna a zachraňuje Oscarovi život. Ten si nakonec může vzít urozenou Otýlii, neboť – zde se čtenář musí pousmát nad naivní scénou - lord Elmor s velkou radostí přenechá svůj titul a statut prvorozeného syna svému znovunalezenému bratrovi.

Oscar Sidley, ačkoli svým jednáním prokazuje statečnost a rytířkost, svými emocionálními projevy velmi připomíná ženu. V jeho charakteru mají vedoucí úlohu senzibilita a naivita, atributy ženských postav. Proto se tento román jeví jako přehnaně sentimentální, neboť po boku hrdinky Otýlie nestojí hrdina-muž, ale ústy Oscara promlouvá autorka-žena.⁴²⁹

V románu *Láska rakouská*⁴³⁰ je Alexandra Dietrichsteinová ve svém sentimentálním stylu daleko střízlivější. Jakoby do svého literárního stylu přenesla

⁴²⁸ Několikastránková obhajoba Alexandřina počínání roku 1804 je adresovaná jejímu manželovi. Napsala ji s odstupem času, ale kdy přesně nevíme. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 583, fol. 122 (autobiografické spisy Alexandry z Dietrichsteina).

⁴²⁹ Srov. É. PAQUIN, *Le récit*, s. 531-541.

⁴³⁰ Pro tento román se dochoval jak prvotní text psaný Alexandrou z Dietrichsteina, tak dva opisy, z nichž první je také kněžniným autografem. Prvotní text je napsán na 273 listech z jedné strany popsaných,

citový chlad, který pociťovala k vídeňské společnosti. Zajímavé je zde srovnání románu s povídkou *Láska ruská*. V ní malebně vykreslené prostředí, idealizované postavy ruského cara a jeho statečných, čestných a oddaných bojarů a šlechtičen dávají tušit lásku spisovatelky ke své rodné zemi, zatímco v *Lásce rakouské* příběh lásky ustupuje kritice vídeňské šlechty. Jinak řečeno, Alexandra si tímto vyrovnávala účty se společností, která ji nepřijala zrovna s otevřenou náručí.

Román sestává z dvaceti dvou dopisů tří fiktivních postav. Hrdinkou příběhu, odehrávajícího se roku 1824, a zároveň hlavní pisatelkou dopisů je mladá vdova Ida Welsheim. Po smrti svého o mnoho let staršího manžela se Ida rozhodla žít poklidným životem na svém panství, kde se mohla svobodně oddávat oblíbeným činnostem, mezi něž počítáčení, modlitby, péči o panství a o své poddané. Tímto úvodem nám Ida Welsheim připomíná hlavní hrdinku románu *Delphine* (1802) Madame de Staël. Ale ani jedna z hrdinek se venkovského klidu příliš neužije. Idu přesvědčí její příbuzná, aby jí dělala rok společnici ve Vídni. Ida zanechává na panství svou tetu Adélaidu ze Stenachu. V odloučení si důvěrné přítelkyně Ida s Adélaidou dopisují a sdělují si, jak tráví svůj čas. Jejich dopisy vytvářejí obraz dvou odlišných světů, přičemž v duchu sentimentalismu obě jednoznačně preferují ten venkovský:

„[Život na venkově] se mi zdá na první pohled monotónní, ale není snad nekonečně myšlenkově a citově pestrý! Můj život [ve Vídni] se zdá velmi bohatý, neboť je nabitý událostmi. Každý den se rodí nová potěšení (tak se tomu alespoň ve společnosti říká), ale uprostřed tohoto hluku myšlenka umírá a cit hasne.“⁴³¹

Kontrast mezi idylickým venkovem a rušným vídeňským životem umožňuje rozvíjet kritiku mondénní šlechtické společnosti, která v tomto románu hraje roli kolektivní negativní postavy.

„Existují bezpochyby ctižádostivé ženy, muži zaměstnaní svou marnivostí, kokety, žárlivé ženy, ale možná tyto osoby nemají o nic méně velkých a krásných kvalit. Vy je

s širokým řádkováním. To umožňovalo autorce dělat korektury a přepisy v textu tak, aby výsledný text zůstal čitelný. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584 (román *Láska rakouská*).

⁴³¹ „*Elle [la vie à la campagne] semble <uniforme> monotone , au premier coup d'œil, mais n'est-elle pas variée à l'infini par le sentiment et la pensée! <La mienne paraît fourmiller> Mon existence [à Vienne] semble très <variée> animée puisqu'elle fourmille d'événements. Chaque jour voit naître de nouveaux plaisirs (c'est ainsi du moins que le monde les nomme), mais au milieu de ce bruit, la pensée meurt et le sentiment s'éteint.“* MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125r (román *Láska rakouská*, dopis I, Ida Welsheim Adélaidě ze Stenachu).

vidíte, mé drahé dítě, v den, který pro ně není vůbec příznivý. Jakou ctnost chcete, aby ukázaly na bále? Nic tam ctnost nepodněcuje; vše si tam naopak zahrává jak s našimi vášněmi, tak s našimi slabostmi.“⁴³²

Kněžna z Dietrichsteina útočí hlavně na ty morální nedostatky, jež společenský život podněcuje a nechává je vyniknout. Terčem kritiky je sociabilita vyšší šlechty, její pravidla a skrupulózní dbání na etiketě stojící v opozici s individualitou a přirozeností jednotlivce. Afektovaný a v přetvářce vychovaný šlechtic je protikladem rousseauovského „sentimentálního člověka“, kterého zde představuje hlavní hrdinka. Ida Welsheim se na první pohled od ostatních šlechtičen odlišuje exotickou krásou a okouzluje okolí svou *innocence des cabanes*.⁴³³ Rozpoznáváme zde vliv románu *Paul et Virginie* (1788) Bernardina de Saint-Pierrea nevinných a upřímných hrdinů vychovaných v prostých chýších na exotickém Mauriciu (dříve l'île de France). Ida Welsheim a její korespondenti se v reakci na společnost stávají filozofy a moralisty. V románu tak nacházíme mnoho aforismů: „[...]a vy nevidíte, že přicházíte ze zlatého století a ocitla jste se ve století železném?“; „toaleta ženy může dát přesnou představu o její morálce“; „etiketa ne nezbytná ve světě, jaký je, ale jak by byla nepotřebná ve světě, jaký by měl být!“⁴³⁴

Zajímavý je, v porovnání s kritikou vídeňské elity, obraz vídeňského měšťanstva, jež autorka vykresluje v daleko příznivějších barvách. Sleduje ho pohledem konzervativní monarchistky a zastánkyně reakce, podle níž by měšťané nevyměnili svůj klid ani nedělní piknik v Prátru - „svá smažená kuřata a chřest“- za jediný den revolučních bouří.⁴³⁵

⁴³² „Il est sans doute des femmes ambitieuses, des hommes occupés de leur vanité, des coquettes, des femmes jalouses, mais ces personnes n'en ont peut-être pas moins de grandes et belles qualités. Vous les voyez, ma chère enfant, dans un jour qui ne leur est point favorable. Quelles vertus voulez vous qu'elles déploient dans un bal? Rien n'y incite à la vertu; tout, au contraire, y met en jeu et nos passions, et nos faiblesses.“ TAMTÉŽ, fol. 125v (román *Láska rakouská*, dopis II, Adélaida ze Stenachu Idě Weilsheim).

⁴³³ Ne zcela přesně můžeme přeložit tento výraz jako *prostou nevinnost*. TAMTÉŽ, fol. 125v (román *Láska rakouská*, dopis III, Ida Weilsheim Adélaidě ze Stenachu).

⁴³⁴ „[...] et ne voyez vous pas que vous sortez du siècle d'or, et que vous êtes tombée dans le siècle de fer?“; „la toilette d'une femme peut donner une très juste idée de son moral“; „l'étiquette est nécessaire dans le monde tel qu'il est, mais combien elle serait inutile au monde tel qu'il devrait être!“ TAMTÉŽ, fol. 125.

⁴³⁵ „ses poulets frits et ses asperges“ TAMTÉŽ, fol. 125r (román *Láska rakouská*, dopis XI, Ida Weilsheim Adélaidě ze Stenachu).

Milostný příběh *Lásky rakouské* se odlišuje od ostatních próz. Tentokrát to nejsou povinnosti vůči rodině, panovníkovi a zemi, které se staví proti lásce, ale mladá Ida Welsheim se zkrátka odmítá znovu provdat. Zatímco ostatní dámy pořádají na bálech hony na ženichy, ona se staví proti konformismu společnosti. Její blízcí přátelé jí proto připraví milostnou léčku. Postaví ji do cesty neznámého muže. Ten se jí ukáže v různých podobách: jako galantní Přítel (*L'Ami*), se kterým si dopisuje na přání své tety, a jako neznámý voják (*Monsieur se peut-il?*), jehož jí poté představí jako knížete Edmonda z Helfensteinu. Edmond se Idě zpočátku jeví trochu jako libertin, jen aby se pak z něho mohl stát pravý galantní šlechtic: „*Můj bratr je romantik*,“ řekla mi Gabriela, „*vzezření Othella mu probouzí v duši něco je ne sais quoi! Potřebuje vzduch, měsíc, hvězdy, co já vím!*“⁴³⁶ Výraz *je ne sais quoi* je klíčovým znakem francouzské galantnosti, jež dostala pevných rysů ve Francii v 17. století a stala se ideálem, k němuž vzhlížela ruská frankofonní aristokracie v 18. a 19. století.⁴³⁷

Hrdinka je zmatená svými city a láskou, která se v ní probouzí, jak k anonymnímu příteli, s nímž si dopisuje, tak ke knížeti z Helfensteinu. Nejen ona, ale i čtenář má do konce románu zůstat v napětí a na pochybách, jestli se jedná o tutéž osobu. Román má, jako všechny Alexandřiny prózy, šťastný konec. Přátelům se tedy nakonec podaří Idu přesvědčit, aby se nebránila manželství.

V *Lásce rakouské* se příběh pozemské lásky mění v legendu o světcích. Ida Welsheim je popisována pomocí motivů vypůjčených z hagiografických příběhů. Vyzdvihována je na prvním místě její křesťanská láska a filantropie, jak ukazuje epizoda, kdy si Ida prohlíží obrazy, na nichž je zachycená: „*Na prvním z těchto obrazů mě zachytili, jak upravuji květiny. Na jiném rozdávám almužnu chudým. Třetí mě zobrazuje, jak pečuju o chudého a nemocného starce.*“⁴³⁸ Obraz legendy dokresluje

⁴³⁶ „*Mon frère [Edmond de Helfenstein] est romantique, me dit Gabrielle, l'air d'Othello lui fait naître dans l'âme un je ne sais quoi ! Il lui faut l'air, la lune, les étoiles, que sais-je !*“ TAMTÉŽ, fol. 125r (román *Láska rakouská*, dopis XI, Ida Welsheim Adélaidě ze Stenachu).

⁴³⁷ E. GRETCHANAIA, „*Je vous parlerai la langue*“, s. 22, s. 258. K francouzské galantnosti srov. Claude HABIBOVÁ, *Francouzská galantnost*, Praha 2009.

⁴³⁸ „*Dans l'un de ces dessins, <je cultivais> on m'avait représentée <cultivant> arrangeant des fleurs. Dans <le second> un autre, je distribuais des aumônes aux pauvres. <Le> Un troisième me représentait <soignant> donnant des soins à un pauvre vieillard malade.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125r (román *Láska rakouská*, dopis XXII, Ida Welsheim pro Madame Stork).

závěrečná epizoda, kdy poddaní provolávají Idu, její tetu Adélaidu ze Stenachu a knížete Helfensteina za Svatou Trojici jejich panství.

4.2.3. Pojetí citu a lásky mezi tradicí a romantickou modernou

Obsahová analýza novel ukazuje milostné příběhy jako romantická kliše, jež je možné shrnout následovně: lásce - podle dobového vkusu se zpravidla jedná o lásku na první pohled - stojí v cestě povinnost, ale ctnostný člověk, odevzdávající svůj osud do božích rukou, se vždy dočká *odměny* v podobě šťastného konce. Explicitně vyjadřuje tuto myšlenku zvolání Ottavia v *Lásce italské*: „*Budte věrná,*“ řekl jí. „*Já budu věrný až do smrti. Budu vás následovat kamkoli a kdekoli vás ubráním. Nebesa se slítují nad mým trápením. Nebesa nás spojí.*“⁴³⁹

Opakování stejného modelu v novelách a románech má svůj důvod. Autorčíným záměrem nebylo představit různé podoby milostného citu, ale všechny příběhy formulují totéž rigidní pojetí lásky.

Základním tematickým prvkem díla je cit (*sentiment*), na jehož základě jsou definováni hrdinové jako *homme/ femme sensible*. Jejich senzibilita patří na hodnotovém žebříčku autorky mezi největší lidské ctnosti, a je tedy důkazem dobrého morálního profilu člověka. Přesná definice citu v kněžnině pojetí je však těžko uskutečnitelná, neboť se stává jmenovatelem všeho pozitivního. Lze tedy mluvit o skutečném kultu citu, který s sebou přinesla móda sentimentalismu, rozšířená v aristokratickém prostředí od druhé poloviny 18. století.⁴⁴⁰

Nicméně senzibilitu 18. století, století filozofů, a romantickou senzibilitu nelze ztotožňovat. První, pod vlivem osvícenské filozofie, měla sloužit člověku tam, kde čistá kritika rozumu nemůže dát odpověď: v otázce štěstí.⁴⁴¹ Toho sice může, alespoň podle Rousseaua, dosáhnout jen ten, kdo si udržuje duševní odstup od mondénní

⁴³⁹ „*Soyés fidèle, lui disait-il. Je le serai jusqu'à la mort. Je vous suivrai partout et partout je saurai vous défendre. Le ciel aura pitié de mon tourment. Le ciel nous réunira.*“ TAMTÉŽ, fol. 124v (novela *Láska italská*).

⁴⁴⁰ I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 193.

⁴⁴¹ P. BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 41.

společnosti,⁴⁴² přesto lze štěstí nalézt již v pozemském životě.⁴⁴³ Spontánně dochází ke spojení citu a ctnosti, jež člověka vede ke šlechtivosti a slouží tak obecnému dobru.⁴⁴⁴ Sentimentální komunikace dvou bytostí se pak překládá jako dialog dvou čistých srdcí (*cœurs*) nebo duší (*âmes*).⁴⁴⁵ Filozofie citu 18. století nezavrhuje rozum. Rozumová a citová složka člověka mají být naopak v souladu a zamezit tak nebezpečí radikalismu obou: chladnému rozumování na jedné straně a nevázané citovosti na druhé.⁴⁴⁶ Ještě roku 1814 se setkáváme s myšlenkou harmonie citu a rozumu u Germaine de Staël: „Často se stává, že vysoce duchaplné ženy jsou zároveň osoby velmi vášnivého charakteru; literární kultura však snižuje nebezpečí tohoto charakteru namísto toho, aby je zvyšovala; rozkoše myslí slouží k utišení bouří srdce.“⁴⁴⁷

Zatímco porevoluční liberální proud, do něhož Madame de Staël patří, navazuje na myšlenkové dědictví osvícenství, konzervativní opozice, traumatizovaná revolučními událostmi, se s filozofií 18. století rozchází. Ve snaze rehabilitovat starý řád věcí se protirevolučně smýšlející spisovatelé navracejí k tradičním hodnotám, které pod útoky osvícenské kritiky upadaly: k monarchismu a náboženství.⁴⁴⁸ Křesťanský romantismus se vyrovnává s dědictvím senzibility tak, že ji integruje do náboženství.⁴⁴⁹ Proti filozofii citu 18. století staví svou teologii citu, kde má senzibilita více intuitivní charakter.⁴⁵⁰ V milostných prózách Alexandry z Dietrichsteina není lékem na melancholii a bolest způsobené prudkým citem rozum, ale víra v Boha. Pouze harmonie těchto dvou složek lidské přirozenosti se může stát garantem štěstí: „Člověk se vzdálil jediným dvěma

⁴⁴² Pouze takový člověk může číst jeho sentimentální román *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (1761) a nalézt v něm pravdu o vznešeném citu. Robert DARNTON, *The great cat massacre*, s. 230-231.

⁴⁴³ P. BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 54.

⁴⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 53; Spojení citu a ctnosti můžeme zároveň překládat jako jednotu krásného a dobrého, které má svůj původ už platonismu. Více viz M. BRIX, *Éros*, s. 21.

⁴⁴⁵ R. DARNTON, *The great cat massacre*, s. 233.

⁴⁴⁶ P. BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 41, s. 140.

⁴⁴⁷ „Il arrive souvent que les femmes d'un esprit supérieur sont en même temps des personnes d'un caractère très-passionné; toutefois la culture des lettres diminue les dangers de ce caractère, au lieu de les augmenter; les jouissances de l'esprit sont faites pour calmer les orages du cœur“ Germaine de STAËL, *Lettres sur les écrits et le caractère de J. J. Rousseau*, in: Firmin-Didot (ed.), *Œuvres complètes de Madame la baronne de Staël-Holstein I*, Paris 1871, s. 1.

⁴⁴⁸ P. BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 111-187.

⁴⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 138.

⁴⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 127, s. 139.

*věcem, které by ho mohly učinit šťastným, náboženství a přirozenosti; jediným zdrojem pravých citů. Ty by ho mohly něžně dovést k blažené věčnosti.*⁴⁵¹

Antitezi mezi rozumem a citem nalezneme už v díle Bernardina de Saint-Pierre *Études de la nature* (1784), u něhož obránci křesťanství prvních desetiletí 19. století v čele s Françoisem Réném Chateaubriandem hledali inspiraci.⁴⁵² Zatímco náboženství v osvícenském pojetí mělo být zbaveno tajemna, které oslepuje lidský rozum, romantismus v náboženském mystériu nacházel potěšení a krásu: „*Křesťanství, ne věda, je pravdou; pravdou temna a světla, a tím je v souladu s krásou.*“⁴⁵³

Závoj tajemství znemožňuje člověku vidět celou pravdu a vede ho k uvědomění si vlastní nedokonalosti.⁴⁵⁴ Hrdina kněžny Alexandry z Dietrichsteina ví, že není v jeho moci bojovat proti osudu a dosáhnout štěstí vlastní vůlí. V důsledku vědomí vlastní bezmoci upadá do melancholie a rezignuje na přítomnou realitu. Následovně uniká v myšlenkách do minulosti nebo sní o nedosažitelném a nadpozemském. Nostalgie po božském elementu v něm oživuje vznešené, nedefinovatelné emoce, jež ho pohnou stejně lehce k slzám, jako k bezmezné radosti. Teologická senzibilita tak vytváří plačtivou a patetickou atmosféru příběhů, kde se náboženství stává pro citlivou duši exilem.

Privilegovaným místem úniku a samotářského senzitivního snění je příroda.⁴⁵⁵ Ta má v tvorbě kněžny z Dietrichsteina nezastupitelné místo. Krajina sloužív duchu Rousseauova pojetí přírody „*jako prostor autentického (přirozeného) bytí*“.⁴⁵⁶ Odpovídá citovému pohnutí člověka a umožňuje mu tak vést vnitřní monolog. Stává se metaforou duše: jednou divoká bouře odpovídá prudkému milostnému citu, jindy

⁴⁵¹ „*L'homme s'est éloigné des deux seules choses qui pouvaient le rendre heureux, la religion et la nature ; seules sources des sentimens vrais. Elles l'auraient conduit par une voie douce à une heureuse éternité.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 125r (román *Láska rakouská*, dopis IV, Přítel Idě).

⁴⁵²P. BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 140-145.

⁴⁵³ „*Le christianisme, non la science, est vérité; vérité claire-obscur, et par là favorable à la beauté.*“ TAMTÉŽ, s. 130.

⁴⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 131.

⁴⁵⁵ Od konce 18. století zažívá sentimentální snění v přírodně, objevující se už u J. J. Rousseaua, renesanci. Srov. Daniel MONRET, *Le sentiment de la nature en France de J.-J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre*, Paris 1907.

⁴⁵⁶ Zdeněk HRBATA- Martin PROCHÁZKA, *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*, Praha 2005, s. 28.

potemnělý a opuštěný hřbitov dává hrdinovi prostor k melancholické kontemplaci a k loučení se s milovanými lidmi, které hodlá opustit. Skrze přírodu zároveň člověk poznává krásu a velikost boží.⁴⁵⁷ Prostřednictvím sentimentální komunikace se tak obnovuje jednota individua, přírody a Boha, oblíbená v romantické literatuře.

Otázkou zůstává, zdali je náboženský cit k pojetí kněžny Alexandry z Dietrichsteina projevem mysticismu. Ve smyslu víry v přímé spojení člověka s Bohem nikoli, neboť jako oddaná zastánkyně katolické církve obhajuje kněžna tradiční autoritu papeže a katolických kněží, explicitně v *Lásce švýcarské*.⁴⁵⁸ V jejím případě lze proto mluvit o mysticismu jen ve smyslu důrazu na subjektivní prožívání víry, který měl svou tradici i v katolickém duchovním životě.⁴⁵⁹

Literární modely lásky procházejí v průběhu dějin neustálým vývojem. Romantická láska je produktem první poloviny 19. století, zároveň však navazuje na starší kódy lásky.⁴⁶⁰ Také v cyklu lásek Alexandry Dietrichsteinové se milostná komunikace hrdinů z jedné strany opírá o tradiční vzory a z druhé reflektuje představy o lásce vlastní romantickému způsobu cítění.

Láska je spojení dvou srdcí a zůstává platonická, tedy bez jakéhokoli fyzického kontaktu, až do konce příběhu. Zamilovaný hrdina projevuje náklonnost k dámě velmi diskrétně a nesměle. Mění se na kurtoazního básníka vyjadřujícího svůj cit pomocí symbolů lásky:

„ Máte ráda fialky?“ zeptal se.

„Ano,“ odpověděla Celesta, „ale tyto jsou už uvadlé a nevoní.“ Říkajíc tato slova, hodila kytici přes zábradlí, ale Vanaldi byl dost obratný na to, aby ji chytil.

„Co to děláte?“ vykřikla.

⁴⁵⁷ Oslava Boha skrze přírodu je přítomna v dílech Bernardina de Saint-Pierre, Françoise Reného Chateaubrianda a Alphonse de Lamartine (*Básnické meditace*, 1820). U Alexandry z Dietrichsteina ji nacházíme všude, kde se autorka věnuje popisu přírodní krajiny (v novelách *Láska ruská*, *Láska italská*, *Láska švýcarská*).

⁴⁵⁸ K esoterice viz Antoine FAIVRE, *L'esotérisme au XVIIIe siècle en France et Allemagne*, Paris 1973.

⁴⁵⁹ Paralelu k nové citovosti v době romantismu představuje intelektuální a kulturní „renesance 12. století“. V dialektice náboženské a světské literatury 12. století se odráží „současný objev božské a lidské lásky, jež je vyjádřena v žitém mysticismu na straně jedné a lásky dvorské na straně druhé,“ citováno z Philip SHELDRAKE, *Spiritualita a historie. Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*, Brno 2003 (= Spiritualita 2), s. 52.

⁴⁶⁰ M. BRIX, *Éros*, s. 71-118.

„*Také mám rád fialky,*“ *odpověděl Vanaldi, „a tyto už neopustí mé srdce.*“⁴⁶¹

Ačkoli v jednání hrdinů nalezneme i reminiscenci francouzské galantnosti, romantická láska chce být čistá a prostá, zbavena rafinovanosti vlastní galantní kultury. Představuje sen o ideálu. Neslibuje jen pozemské štěstí, ale zbavena profánnosti vynáší milence k Bohu. Hrdinka, postrádající jakékoli negativní rysy, je spirituální dcerou Panny Marie.⁴⁶² Tento rys její povahy ji přirozeně vede k zbožnosti a péči o druhé. Žena se pro muže často stává andělskou bytostí, tak jako Celesta pro Ottavia v *Lásce italské*, a tedy prostředníkem mezi nebem a zemí.

V díle Alexandry z Dietrichsteina sakrální jazyk prostupuje milostnou komunikací: náklonnost k milované bytosti se stává zbožností, vyznání lásky připomíná náboženskou zpověď, utrpení způsobené láskou má člověka vykoupit a slibuje za odměnu věčné blaho. Tak jako v Lamartinových raných básních se vroucnost pozemské lásky mísí s modlitbou k Bohu,⁴⁶³ tak i v cyklu lásek naší kněžny se stírají hranice mezi náboženským a milostným citem, neboť pozemská láska má být druhým nebem.

⁴⁶¹ „ - *Vous aimés les violettes ? demandait-il.*

- *Oui, repondit Célesta, mais celles-ci sont fânées et n'ont plus d'odeur. En disant ces mots elle jetta le bouquet par dessus le parapet, mais Vanaldi fut assés adroit pout le rattraper.*

- *Que faites vous ? s'écria <Célesta> elle.*

- *J'aime aussi les violettes, repondit Vanaldi, et celles-ci ne quitteront plus mon cœur.*“

MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol.124r (novela *Láska italská*).

⁴⁶² M. BRIX, *Éros*, s. 35.

⁴⁶³ P. BÉNICHOU, *Romantisme*, s. 170.

4.3. Obrana konzervativních hodnot a morálky

Po Velké francouzské revoluci a ještě silněji po napoleonských válkách, které přímo zasáhly velkou část Evropy, aristokracie cítila potřebu znovu nalézt ztracené jistoty.⁴⁶⁴ Musela redefinovat svůj systém mravních hodnot. Často se tak dělo návratem k tradičním etickým kódům vycházejícím z křesťanské morálky a jejich očištěním od osvícenských příměsí. Představitelé křesťanského tradicionalismu zamítli osvícenský antropocentrismus v otázce etiky. Zdrojem a mírou lidské morálky se znovu stal Bůh.

Revoluční bouře v Evropě roku 1830 oživily vzpomínku z přelomu 18. a 19. století a podnítily u Alexandry z Dietrichsteina potřebu zaujmout k politické a společenské situaci své doby určitý postoj. Ten vyjadřuje přesvědčení velké části aristokracie doby romantismu (u nás tato doba označována jako předbřeznová).

Už u románů v dopisech Alexandry z Dietrichsteina díky jejich kritice dobové aristokracie získává moralistní tendence převahu nad společensko-zábavným charakterem děl. Epistolární žánr se tak ukazuje jako prostředek ženských spisovatelek k obraně mravních hodnot.⁴⁶⁵ Jiným velice účinným médiem bylo divadlo. Zde Alexandra z Dietrichsteina například zesměšňuje osvícenské filozofování a bezmeznou víru v pokrok v komedii *Philosophe moderne (Moderní filozof)*.⁴⁶⁶ Za účelem vychovat a poučit své čtenáře napsala kněžna z Dietrichsteina dvě fiktivní povídky *Mémoire de Romina Grobis (Paměti Velkého Kocoura)*⁴⁶⁷ a *Conte populaire (Lidovou povídku)*⁴⁶⁸ a spis *L'art de s'élever soi-même (Umění sebevýchovy)* dedikovaný jejím vnučkám.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Zdeněk BEZECNÝ, *O kněžně na pohovce*, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 6. - 8. března 2003, Praha 2004*, s. 89.

⁴⁶⁵ O obraně mravních hodnot jako poslání žen v době romantismu viz S. MICHAUD, *Žena*, s. 108-112.

⁴⁶⁶ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124 (literární tvorba Alexandry Dietrichsteinové).

⁴⁶⁷ Jedná se o vlastní jméno, proto píšeme velká písmena.

⁴⁶⁸ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124 (literární tvorba Alexandry Dietrichsteinové).

⁴⁶⁹ TAMTÉŽ, kart. 585, fol. 73 (spis *Umění sebevýchovy*).

4.3.1. Paměti Velkého Kocoura

Ačkoli se kněžna s osvícenstvím názorově rozchází, využívá pro svou kritiku stejné literární prostředky jako filozofové 18. století. Fiktivní paměti urozeného kocoura o jeho „kavalírské cestě“ do Ameriky jsou toho důkazem. Fikce je zde nástrojem k úvahám o skutečné politické situaci nikoli na amerických ostrovech, ale v revoluční Francii.

Krátká povídka *Paměti Velkého Kocoura*⁴⁷⁰ je rozdělena do tří částí. V předmluvě kocour vysvětluje, co ho přimělo k sepsání pamětí. Žil si blaze jako kocour pařížského knihovníka, dokud nevyslechl rozhovor mezi svým pánem a zákazníkem, v němž kritizovali módu memoárové literatury.⁴⁷¹ Knihovnickovo tvrzení, že některé paměti jsou tak špatné, že by je stejně dovedl napsat i jeho kocour, urazí hrdost jeho mazlíčka. Svoboda tisku navíc umožňuje psát a vydávat dokonce i jedovaté protivládní pamflety, které narušují veřejný pořádek, tak proč by kocour nemohl napsat svůj příběh s daleko ušlechtilějšími cíli.

První kapitola je pojatá jako parodie na šlechtické genealogie dokazující starobylost rodu až k mytickým věkům. Kocour se pyšní slavným předkem, o jehož hrdinských činech psal Jean de La Fontaine (1621-1695).⁴⁷² Rod Velkého Kocoura však sahá až k biblickým počátkům. První kocour z jeho rodu opustil s Adamem ráj, když pronásledoval uprchlou myš, a jiný prapředek doprovázel Noema na jeho arše. S hrdostí hodnou pravého šlechtice kocour dále popisuje, jak se urozený původ odráží v jeho dokonalé kráse a charakteru.

Nejen urozenost rodem, ale i vzdělání činí z kocoura ctnostného šlechtice, o čemž vypovídá druhá kapitola. Teoretické studium Velký Kocour zakončil ve čtyřech měsících. Pak začalo skutečné poznávání světa. Nejdříve v doprovodu svého otce objevoval z výše střech velikost Paříže a seznamoval se s kočičí smetánkou z celé Francie. Seznámil se mimo jiné se zcestovalým a zkušeným kocourem, který ho pozval na cestu parníkem na americké ostrovy (nejspíše v Karibském moři). Cesta Velkého Kocoura za vzděláním začala klidně. Silná bouře však po několika dnech zanesla loď na

⁴⁷⁰ Transkripce celé povídky je součástí Přílohy této práce.

⁴⁷¹ K rozboru povídky srov. I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 396.

⁴⁷² Postava kocoura Raminagrobis, neboli Rominagrobis, se objevuje v La Fontainových bajkách několikrát. Více viz edice *Paměti Velkého Kocoura*, která je Přílohou této práce.

zdánlivě opuštěný ostrov, kde museli cestující zůstat osm dní. Při prohlídce ostrova Velký Kocour a jeho mentor narazili na místního kocoura, který jim začal vyprávět o politickém zřízení své země.

V úvodu přiznal, že si sám není jistý současným politickým stavem ostrova, na kterém každý touží po moci, a jakmile jí dosáhne, ostatní ho svrhnu k zemi. Kdysi, když vládl zemi moudrý a dobrotivý pes Barbet, byl v království řád a každé zvíře mělo ve společenské hierarchii své místo. Armádu tvořili lvi, chrámy spravovali beránci a šlechta sestávala z dobrých Barbetů, přestože se zde našli i pávy, husy a krocani. Také třetí stav měl jak dobré orly, psy a kočky, tak tygry, lišky, zmije a krysy čekající na okamžik, kdy budou moci vládnout na úkor ostatních. Lid tvořily slepé a snadno zmanipulovatelné ovce. Když si orli začali stěžovat na vykořisťování prostých ovcí ze strany bezohledné šlechty, povolil král ve snaze nepokoje vyřešit shromáždění šlechty a třetího stavu. Zmije však v opozici ke králi a šlechtě šířily mezi lidem jed a krysy nahlodávaly základy trůnu. Za nastalého chaosu král padl a tygři rozcupovali mírumilovné beránky a králi oddanou šlechtu. Načas zavládl klid za panování velkého lva z ciziny, známého na ostrově svými válečnými úspěchy. Ten dokázal bojechtivost obyvatel ostrova přeměnit na dobytelské nadšení na úkor jiných zemí. Naneštěstí příliš vysoké ambice lvího císaře zapříčinily jeho pád. Za restaurace Barbetů byla společnost zvířat rozdělena na ty, co si přáli mír a uvítali nového krále s radostí, a na ukřičená zvířata, kterým vyhovoval všeobecný chaos. Kvůli nim zažil ostrov znovu revoluci. Po ní nastoupil na trůn psí král z rodu Barberuce, který vyhovuje zdejší moci chtivé společnosti, protože „*je mírný, všechny nás olizuje, stáhne ocas, když ceníme zuby; ale neví ani proč je králem, ani co má dělat.*“⁴⁷³

Kocourovo vyprávění cestovatelům znechutilo zemi, „*kde každý je králem a být králem neznamena nic.*“⁴⁷⁴ Po dlouhém cestování se Velký Kocour nakonec velice rád vrací ke své rodině a slibuje, že už ji nikdy neopustí.

Vyprávění o politické situaci na ostrově je alegorickou satirou na revoluční dobu ve Francii. Alexandra Dietrichsteinová líčí dekadentní vývoj od starého režimu za vlády

⁴⁷³ „*Il est doux, il nous léche tous, il baisse la queue quand nous grinceons des dents ; mais il ne sait ni pourquoi il est là, ni ce qu'il doit y faire.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124r (povídka Paměti Velkého Kocoura).

⁴⁷⁴ „*où tout le monde et [!] Roi et où le Roi n'est rien.*“ TAMTÉŽ, fol. 124r (povídka Paměti Velkého Kocoura).

Bourbonů, přes Velkou francouzskou revoluci roku 1789, vládu Napoleona Bonaparta, restauraci Bourbonů a rozdělení politické scény na monarchisty a liberály po roce 1815, až po červencovou revoluci roku 1830 a následnou konstituční monarchii za Ludvíka Filipa z orleánské větve Bourbonů.⁴⁷⁵ *Paměti Velkého Kocoura* jsou pozoruhodným dílem amatérské spisovatelky z hlediska využití prostředků personifikace a metafory, které slouží k líčení poměrů v revolučním státě. Můžeme si v této souvislosti připomenout Orwellův román *Farmu zvířat* (*Animal Farm*, 1945), v němž jsou hrůzy totalitního režimu také představeny formou bajky.

Závěr kněžniny povídky symbolizuje znechucení aristokracie politickým děním a ztrátu zájmu o aktivní spoluúčast na něm. V duchu umírněného biedermeieru pak nabádá k hledání klidu a míru v chrámu rodiny.⁴⁷⁶

4.3.2. Lidová povídka

Romantický únik do přírody a sympatie k venkovu se v literární tvorbě Alexandry z Dietrichsteina objevují často. Vždy je však hrdinou hledajícím na venkově klid šlechtic, unavený nebo znuděný mondénní společností. Výjimku představuje *Lidová povídka* vytvářející idylický obraz venkova a jeho obyvatel.

Jestliže epistolární romány o životních osudech lidí z vyšší společnosti se v první polovině 19. století postupně stávají přežitkem, tematizace života prostého člověka se naopak dočkává vzrůstající obliby a dospívá ve 40. letech 19. století ke konstituování samostatných žánrů: venkovského a sociálního románu.⁴⁷⁷ Do stejného období spadá také začátek vědeckého zájmu o výtvary lidové kultury (písně, pověsti, pohádky atd.) iniciovaný vydáním sbírky *Kinder und Hausmärchen* (*Pohádky pro děti a domov*, 1812-1814) Jacoba (1785-1863) a Wilhelma Grimmů (1786-1859).

⁴⁷⁵ K Francouzské revoluci srov. François FURET, *Francouzská revoluce I. Od Turgota k Napoleonovi (1770-1814)*, Praha 2004; TÝŽ, *Francouzská revoluce II. Od Ludvíka XVIII. po Julese Ferryho (1815-1880)*, Praha 2007.

⁴⁷⁶ Rodina se na přelomu 18. – 19. století stává novou hodnotou jak pro měšťanstvo, tak pro šlechtu. Z. BEZECNÝ, *O kněžně*, s. 90.

⁴⁷⁷ Rudolf ZELLWEGER, *Les débuts du roman rustique: Suisse, Allemagne, France*, Genève 1978, s. 19.

Svým idylickým rámcem italského venkova navazuje *Lidová povídka* na bukolickou tradici, již v antice položili základní kameny helénistický básník Theokritos (3. století př. n. l.) jako autor prvních idyl, opěvujících harmonický život pastýřů, a v Římě Vergilius (kol. 70-21 př. n. l.) svou sbírkou deseti eklog *Bucolica* (*Zpěvy pastýřské*, 42-37 př. n. l.). Na antické vzory navazovali renesanční spisovatelé v Itálii, například Francesco Petrarca (1304-1374) a Giovanni Boccaccio (1313-1375), odkud se žánr rozšířil do Španělska, Francie a Anglie. Avšak počínaje renesancí se aristokratická vznešenost stala ideálem literární kultury, která se v důsledku toho nadlouho distancovala od kultury lidové.⁴⁷⁸ Venkované idyl a pastorál ztrácejí kontakt s autentickým lidovým prostředím a vyjadřují se vznešeným jazykem.⁴⁷⁹ V pastorálním románu *L'Astrée* (1607-1627) od Honorého d'Urfé (1567-1625) se pak pod vlivem galantní kultury theokritovský sen o prostém štěstí pastýřů mění na rafinovanou salónní hru. Znovuoživení bukolického idylismu v jeho prostotě a naivitě začíná až v druhé polovině 18. století prostřednictvím *Idyl* (*Idyllen*, 1756 a 1772) švýcarského spisovatele Salomona Gessnera (1730-1788). Současně s renesancí toho žánru se idyla odpoutává od antického dávnověku a často v souvislosti s probuzením národního ducha evropských literatur se idylický pastýř transformuje ve venkovana, spjatého s domácím prostředím.⁴⁸⁰ Od počátku 19. století se toto spojení národního folkloru a idyly objevuje u tzv. heidelberské skupiny německých romantiků, reprezentované Klementem Brentanem (1778-1842) a Achimem von Arnimem (1781-1831). Vedle německy píšících spisovatelů (Jeremiase Gotthelfa, Bertholda Auerbacha a Adalberta Stiftera), jejichž díla se snaží zachytit rurální život v jeho autenticitě, uchopila venkovskou tematiku v kódu idyly francouzská spisovatelka George Sandová, jejíž obrazy života odvážných a mravně ryzích venkovanů inspirovaly mnohé další literáty.⁴⁸¹

Díky *Lidové povídce* Alexandry z Dietrichsteina je však patrné, že nehledě na hlavní proud venkovské prózy, který se začíná rozvíjet ve 40. letech 19. století v reakci na modernizaci společnosti, se venkovské problematice dostává pozornosti vzdělaneckých kruhů, tedy i aristokracie, daleko dříve. S novou vlnou filantropie v době romantismu, iniciované u tradicionalistů oživeným náboženským altruismem a

⁴⁷⁸ Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, s. 254.

⁴⁷⁹ R. ZELLWEGER, *Les débuts*, s. 10-11.

⁴⁸⁰ R. ZELLWEGER, *Les débuts*, s. 12.

⁴⁸¹ TAMTÉŽ, s. 16-140.

u liberálů osvícenským postulátem hledání obecného blaha,⁴⁸² se aktuální se stává především otázka výchovy venkovského obyvatelstva. V těchto intencích nové podněty do světa literatury přinesl švýcarský pedagog Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827). Jeho didaktický román *Lienhard und Gertrud* (1781-1787) poskytuje návod, jak má vypadat výchova venkovana a jak skrze ni může prostý člověk dosáhnout morálního rozvoje a štěstí.⁴⁸³

Stejný cíl si klade *Lidová povídka*, v níž Alexandra z Dietrichsteina ukazuje, jak významně rozdílná výchova ovlivnila životní osudy dvou venkovských chlapců.

Tito⁴⁸⁴ a Pépi vyrůstali jako sousedé jen se svými matkami ve vesnici u města Velletri, vzdálené asi 40 kilometrů od Říma. Pépiho matka Marta měla slabou kázeň a dávala svému línému synovi naprostou volnost, spokojíc se s tím, že uměl odpapouškovat pár modliteb. Paolina oproti tomu vychovávala Tita k dobrotě od nejtútlejšího dětství. I ona opírala výchovu o zásady křesťanského učení, ale na rozdíl o Marty vyžadovala po svém synovi, aby chápal smysl modliteb a naučil se milovat Boha celým svým srdcem. Titova výuka tak probíhala formou dialogu, kdy mu matka odříkala část *Otčenáše* a on vysvětlil význam recitované pasáže:

*Jindy se ho ještě zeptala: „Jak rozumíš této větě? Chléb náš vezdejší dejte nám dnes.“ „Takto,“ odvětil Tita, „Dejte nám pocítit dobro a dejte nám každý den důvěru ve Vás a modlitbu.“*⁴⁸⁵

Kromě zásad křesťanské morálky učila Paolina svého syna také dodržování fyzické čistoty: *„Vedla ho k tomu, aby si každé ráno myl nejen obličej, krk, hlavu a ruce, ale i ústa, často celé tělo a každý večer nohy. Vlasy měl vždy dobře učesané a oblečení čisté.“*⁴⁸⁶

⁴⁸² S. MICHAUD, *Žena*, s. 108-112.

⁴⁸³ R. ZELLWEGER, *Les débuts*, s. 23-25.

⁴⁸⁴ V povídce kněžna Dietrichsteinová užívá tvary *Tito* i *Titto*. Užíváme proto častěji se vyskytující tvar.

⁴⁸⁵ *Un autre jour encore, elle lui demandait: „Comment entends-tu cette phrase? Donnés-nous aujourd’hui notre pain quotidien.“ „Comme cela,“ <disait il petit> repondait Tita, „Donnés-nous aussi de bons sentiment et, tous les jours, la confiance en vous et la prière.“* MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, fol. 124r (*Lidová povídka*).

⁴⁸⁶ *„Elle le faisait [!] se laver tous les matins, non seulement le visage, le cou, la tête et les mains, mais l’interieur de la bouche, souvent tout le corps et tous les soirs les pieds. Il avait toujours ses cheveux bien peignés et ses habits propres.“* TAMTÉŽ, fol. 124r (*Lidová povídka*).

Příkladné chování Tity se však stalo trnem v oku Pépimu, jenž vyrostl do bezohledného a krutého dareby. Z četných konfrontací obou chlapců vyplývá nejedna morální lekce. Když se například Pépi cvičil v krutosti na nevinných zvířatech, Tita se mu v tom snažil všemožně zabránit: „*Dokonce dostal silnou ránu kamenem do nohy, když zachraňoval jednoho psa ze spárů zlomyslného Pépiho, který ho chtěl trápit. Noha mu natekla a Tito musel zůstat na lůžku, ale byl odměněn láskou malého psa, který ho už nikdy neopustil.*“⁴⁸⁷ Pépiho nenávist dospěla nakonec do té míry, že se svými kumpány zosnoval komplot proti Titovi a jeho matce. Ti pak přišli o všechnen majetek a vydali sedo Říma hledat útočiště u chudé příbuzné.

Velká bída netrápila čtrnáctiletého Titu tolik jako vlastní bezmoc, když viděl matku dřít se pro jejich nuzný chléb, zatímco sám nemohl být pro nízký věk zaměstnán. Stejně jako ostatní hrdinové příběhů Alexandry Dietrichsteinové se Tita v zoufalství obrátil s žádostí o pomoc k Bohu a Panně Marii a jako odpověď dostal příležitost ukázat svou dobrosrdečnost a být za ni odměněn. Když Tita na ulici uzřel vesničana bijícího osla, jenž pod těžkým nákladem ztrácel síly k chůzi, nabídl se, že pytle ponese místo ubohého zvířete. Vesničan se mu vysmál, ale mladý hrabě Rezoli, který scéně přihlížel, od něj koupil osla i s nákladem mouky a Titově rodině od toho dne nechával každý den péct čerstvý a velký chléb *casarecci*.⁴⁸⁸ Zanedlouho přišel hrabě k Paolině s nabídkou, aby se stala hospodářkou na prázdné farmě na jeho panství. Zachránil tím poctivé venkovany od chudoby a na oplátku v nich našel oddané a pracovité poddané.

Na Titově svatbě, o čtyři roky později, každého udivil příchod žebráka, jenž byl vzácností na idylickém panství hraběte Rezoliho, ztělesňujícího ideál šlechty jako vrchnosti. Ještě více přítomné překvapilo poznání, že se jedná o Pépiho. Jeho vyprávění o životě plném sobectví, násilí a zhýralosti, jenž ho dovedl k žebrácké holi a na práh smrti tvoří závěrečnou peripetii příběhu. Pouze upřímné pokání a odpuštění matky, které hluboce ublížil, umožňují nakonec Pépimu zemřít s nadějí v boží milosrdenství.

Drobný prohrěšek autorky týkající se nedůsledného dodržení vyprávěcího času u Pépiho vyprávění zcela kompenzuje umně zpracovaný závěr povídky, kdy do té doby neutrální a do příběhu nezasahující vypravěč vstupuje na scénu:

⁴⁸⁷ „*Il reçut même un fort coup de pierre à la jambe en sauvant un chien des mains du méchant Pepo qui voulait le tourmenter. La jambe emfla [!] et Tita dut garder le lit, mais il en fut récompensé par l'amour du petit chien qui ne le quitta plus.*“ TAMTÉŽ, fol. 124r (Lidová povídka).

⁴⁸⁸ Italské slovo *pane casereccio* znamená domácí chléb.

„Pět let po jejich svatbě mě hrabě, jehož jsem přijela navštívit na panství Rezoli, zavezl na jejich farmu. Jak jsem se jí přibližovala, zasáhla mě svou čistotou a veselostí. Dům v barvě perleťové šedi, s hnědou střechou a zelenými roletami, byl obklopen květinami. V přední části byl trávníček, na kterém si hrála a dováděla dvě čistounká a různolící dítky.“⁴⁸⁹

Vypravěč s ženským hlasem, tedy sama autorka *Lidové povídky*, se vydává za svědka venkovské idyly a zaslouženého štěstí Tita a jeho rodiny. Celý příběh tak autorka představuje jako skutečný a tato autenticita vyprávěného, odhalená na závěr, slouží jako pointa výchovné povídky.

⁴⁸⁹ „Cinq ans après leur mariage, le comte, que j'allai voir à sa terre de Rezoli, me conduisit à leur ferme. En en aprochant, je fut frappée de son aspect propre et riant. La maison d'un gris de perle, à toit brun et jalousies vertes, était entourée de fleurs. Sur le devant était un petit gazon ou jouaient et se roulaient deux jolis enfants bien propres et bien frais.“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 584, sign. 1264, inv. č. 2455, fol. 124r (Lidová povídka).

4.3.3. Alexandřin morální testament: Umění sebevýchovy

4.3.3.1. Okolnosti vzniku pojednání

Správná výchova šlechtických dětí se vždy těšila velké důležitosti v životě společenské elity.⁴⁹⁰ O to významnější roli získala v době ohrožení francouzským živlem. Syn Františka Josefa a Alexandry z Dietrichsteina patřil ke generaci, o jejíž výchovu museli rodiče dbát velmi pečlivě. Roku 1814 se například František Josef rozhodl propustit vychovatele svého syna z obavy, aby se pod vlivem jeho nebezpečných názorů nestal z Pépiho malý napoleonovec.⁴⁹¹

Zatímco úlohy napsat výchovný spis pro Pépiho se chopil František Josef z Dietrichsteina,⁴⁹² Alexandra si vytkla za cíl poučit o správném chování ženskou část Dietrichsteinského potomstva, své vnučky. To, jestli mladé Dietrichsteinky skutečně měly tento spis v ruce, se nám nepodařilo zjistit. Soudě však podle svědectví o jejich charakteru a chování, nedělaly tyto vážené a společensky významné šlechtičny své babičce žádnou ostudu.⁴⁹³

Krátké věnování *A mes petites filles (Mým vnučkám)* nám umožňuje určit nejen adresáta tohoto dvoustránkového rukopisu, ale obsahuje i název díla a důvody, které

⁴⁹⁰ O šlechtické výchově v raném novověku viz Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělání české šlechty na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010. Pro 18. století a počátek 19. století viz Ludmila PAVLATOVÁ, *Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století*, Opava-Praha- Kutná Hora 1997 (= Studie k sociálním dějinám 7), s. 59-64. Proměnou ideálu šlechtice v 18. století na základě výchovných spisů se ve své diplomové práci zabývala Michaela TRNKOVÁ, *Šlechticmezi barokem a osvícenstvím. Vývoj šlechtického ideálu v Čechách v 18. století*, České Budějovice 2013 (= Diplomová práce Historického ústavu FF JU).

⁴⁹¹ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457, František Josefa Dietrichstein Alexandře z Dietrichsteina, Lausanne, 21. srpna 1814 (korespondence s rodinými příslušníky a přáteli).

⁴⁹² Krátký výchovný spis s názvem *Mon testament moral en faveur de mon fils et des jeunes gens qui voudront en faire leur Profit* odkázal František Josef z Dietrichsteina svému synovi Josefovi jako „kompas, jenž Vám nabízí ruka Vašeho otce, Vašeho nejlepšího přítele, [...]“ („cette boussole que vous offre la main de votre père, votre meilleur ami, [...]“). Tento rukopis se nachází v pozůstalosti Alexandry z Dietrichsteina, neboť byl archiváři mylně považován za část jejího výchovného spisu.⁴⁹² MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585, fol. 74r (morální testament Františka Josefa z Dietrichsteina).

⁴⁹³ R. ŠVARŤČKOVÁ- SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie*, s. 222-232.

autorku vedly k jeho napsání.⁴⁹⁴ Alexandra adresuje pojednání svým vnučkám jako projev lásky a starostlivosti o jejich štěstí a jako prostředek, díky němuž se může v nepřítomnosti podílet na jejich výchově. K pochopení kněžniných osobních argumentů se stačí podívat na závěr věnování, kde je pod důvěrným podpisem *Votre bonne maman* připsáno *Padxxx* označující pravděpodobně místo vzniku textu: francouzsky Padoue neboli Padovu. Z toho vyplývá, že Alexandra napsala dílo pro své vnučky v době jejich vzájemného odloučení.

Ve věnování Alexandra vysvětluje, že nazvala své pojednání *L'Art de s'élever soi-même* (*Umění sebevýchovy*) ze tří důvodů. V první řadě, protože je nezbytné, aby každý žák měl zájem o vzdělání a chuť se učit, jinak u něj žádný učitel nemůže uspět. Za druhé proto, že jej autorka adresuje mimo jiné těm, jimž se dobrého vzdělání nedostalo a kteří uvítají rady, jak své nedostatky doplnit samostudiem. Nakonec se autorka obrací na lidi, kteří i přes své dobré vychování a vzdělání nepochopili náboženství a jeho zásadní význam pro lidskou existenci.

V obecné rovině tak Alexandra z Dietrichsteina adresuje své rady všem, kteří již odrostli dětským hrám a kráčí vstříc dospělosti. Obsáhlý spis by jim měl přinést penzum rad a ponaučení, nezbytných pro důstojný a pokud možno šťastný život. Ačkoli se v pojednání zaměřuje především na šlechtickou mládež, věří, že její doporučení „*by mohla být užitečná různým vrstvám společnosti*“.⁴⁹⁵

Věnování kněžniným vnučkám, jež přišly postupně na svět v průběhu 20. letech 19. století, nám pomáhá alespoň přibližně určit vznik textu, který spadá do stejného období jako ostatní díla Alexandry z Dietrichsteina, do 30. let 19. století.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ První strana spisu informuje pouze o tom, že se jedná o první opis díla. Mezi stranami opisu se pak nachází i část původního textu. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585 (spis *Umění sebevýchovy*).

⁴⁹⁵ „[...] *pourraient être utiles à différentes classes de la société*.“TAMTÉŽ, fol. 73v(spis *Umění sebevýchovy*).

⁴⁹⁶ Rukopis není opatřen datem a ani v jeho obsahu se nevyskytují časové údaje, ani zmínky o konkrétních událostech, jež by mohly pomoci určit dobu jeho napsání. Jediné vodítko představuje věnování vnučkám. Pokud budeme logicky důslední, spis mohl vzniknout nejdříve roku 1824, kdy se Josefovi Františkovi z Dietrichsteina (1798-1858) a Gabriele, rozené Wratislavové z Mitrovicz (1804-1880), narodila jejich druhá dcera Alexandra z Dietrichsteina, provdaná Mensdorff-Pouillyová (1824-1906). Od toho okamžiku mohla Alexandra ve věnování užít plurál. Dále však ve věnování říká, že tímto pojednáním se chce podílet na výchově vnuček, kterým se už tak dostává skvělého vzdělání ze strany jejich rodičů. Alespoň tedy nejstarší dcery Terezie, později provdaná Herbersteinová (1822-1895), a Alexandrina se už začaly vzdělávat, tutíž by spis mohl vzniknout nejdříve na konci dvacátých let 19.

Jak už bylo výše řečeno v souvislosti s feminizací románů v dopisech, každá spisovatelka musela svou literární tvorbu obhájit za pomoci společensky přijatelných argumentů. Poslední pasáž věnování odpovídá tomuto úzu: autorka v ní představuje své pojednání jako dílo prosté originality a uměleckosti a zdůrazňuje jeho utilitu, neboť: „*Staré pravdy nejsou méně pravdivé.*“⁴⁹⁷ Zamýšlí se také nad možností publikovat svůj spis, ale v uskutečnění takového kroku jí brání skromnost.

4.3.3.2. Struktura a obsah pojednání

Umění sebevýchovy čítá celkem 44 kapitol. Podle obsahu napsaného autorčinou rukou můžeme spis rozdělit do osmi tematických částí:⁴⁹⁸

Du but de l'homme et de la nécessité absolue d'une bonne éducation (O cíli člověka a o naprosté potřebě dobrého vzdělání)

De la religion (O náboženství)

Des vertus (O ctnostech)

Des manières (O způsobech)

De l'instruction (O profesním vzdělání)

Des talents (O nadání)

De la toilette (O toaletě)

De la santé (O zdraví)

Každá kapitola se drží stejného schématu. V úvodu autorka vysvětluje důležitost pojednávaného tématu, často za pomoci citátu z Bible, Otčenáše nebo desatera přikázání. Nikdy neodkazuje na díla jiných moralistů a nepřiznává jiný inspirační zdroj než Písmo svaté, o jehož autoritu opírá svá doporučení. Tím se Alexandra staví do řady

století. Znalost místa vzniku díla nám zde mnoho nepomůže, neboť korespondence Alexandry vypovídá o jejích pobytech v Padově od prvního až čtvrtého desetiletí 19. století. MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 586 (korespondence se členy rodiny a přáteli).

⁴⁹⁷ „*Les vieilles vérités n'en sont pas moins des vérités*“ TAMTÉŽ, kart. 585, fol. 73v (spis *Umění sebevýchovy*).

⁴⁹⁸ V dochovaném rukopisu na sebe kapitoly navazují v jiném pořadí. To vedlo k chybnému pojmenování spisu, který je zde uložen jako pojednání *O náboženství*. TAMTÉŽ, fol. 73 (spis *Umění sebevýchovy*).

moralistů vycházejících z tradičních předpisů křesťanství. Zároveň tím implicitně vyjadřuje základní princip, jenž se snaží vštípit svým čtenářům: pokoru a lásku k Bohu. Nezbytnost a pravdivost svých rad dokazuje vždy s pomocí kladných a záporných příkladů. V prvním případě odkazuje především na jednání a slova Ježíše Krista a svatých mučedníků jako na nezpochybnitelné vzory. Příkladů špatné morálky nachází dostatek v pozorování svého okolí, a tak v druhém případě je vždy aktérem omylný a hřešící člověk. V závěru kapitoly většinou autorka shrnuje důsledky každého jevu, vlastnosti či jednání, s jejichž pomocí čtenáře přesvědčuje o správnosti svých rad a nabádá jej k jejich následování.

První část *Umění sebevýchovy* pojednává o smyslu lidského života a nutnosti vzdělání. Na základní existenciální otázku Alexandra z Dietrichsteina odpovídá prostou, rozhodnou a - jak sama přiznala ve věnování - „starou pravdou“: cílem člověka je dobře žít, aby mohl dobře zemřít. K tomu, aby člověk dosáhl alespoň malého štěstí na zemi a po smrti si zasloužil místo v nebi, musí u sebe především pěstovat ctnosti a plnit své povinnosti vůči Bohu, svým blízkým a sobě samému. Za užití metafory o lidském řetězci, ve kterém každý článek je nezbytný proto, aby řetězec zůstal celistvý, přikládá autorka stejnou důležitost životu panovníka i prostého člověka.

Základní životní úkoly a potřeba určitého vzdělání se týkají každého jedince. Avšak podoba a náročnost vzdělání se různí podle společenského postavení, profese a pohlaví jednotlivců. Od lidí z vyšších společenských vrstev se vyžaduje především dobrá znalost jazyků. Z nich na prvním místě musí šlechtic perfektně ovládat jazyk své země, dále latinu, aby mohl číst v originále antické autory, a francouzštinu, neboť ta je jazykem diplomacie a vyšší společnosti ve velké části Evropy a podle Alexandry ji šlechtic také nejčastěji užije během cest.⁴⁹⁹ Kromě jazyků a literatury by se šlechtic měl věnovat především studiu historie, geografie, matematiky a astronomie. Od ženy se tak obsáhlé vzdělání nevyžaduje, jelikož její hlavní starostí je péče o domácnost. Alexandra však šlechticům doporučuje alespoň povrchní znalost různých vědních oborů proto, aby mohly vést s porozuměním rozhovor se svými muži a aby neotrávily společnost svou neznalostí. Jak žena, tak muž si však musejí dávat pozor, aby se nesnažili okouzlit ostatní svým vzděláním za každou cenu, tím by docílili pravého opaku.

⁴⁹⁹ Citát viz kapitola 1.

V kapitole *De l'instruction (O profesním vzdělání)* autorka dále rozvíjí téma vzdělání, jehož obsah rozděluje na obecné a specifické znalosti. Obecné znalosti jsou pro všechny totožné a měly by zahrnovat znalost náboženství, schopnost jasně vyjadřovat své myšlenky a také čtení, psaní, počítání, jimiž se člověk zbavuje závislosti na ostatních. Vedle toho by měl každý získat znalosti vážící se k jeho povolání a společenskému postavení. Dělník má znát dokonale své řemeslo, stejně jako právník nebo kněz. Na druhou stranu dělník, který se snaží stát vzdělavcem, se nemůže zcela věnovat své práci a nezvládá uživit svou rodinu. Ostatním je pak jen pro smích, tak jako právník, jenž se neorientuje ve vědních oborech důležitých pro jeho profesi.

Co se týče délky studia, radí Alexandra začít v nejtělejšímu dětství a učit se po celý život. V logice posloupnosti od základního a jednoduššího učiva po složitější a obsáhlejší, doporučuje rozdělit studium na několik etap: čtení, psaní, počítání a tanec v prvních letech života dítěte; dějiny náboženství a malba dva roky poté (věk dítěte zde však není uveden); následovat by pak mělo studium zeměpisu, gramatiky, historie, hudby atd. V každém případě by se měl člověk držet tří studijních zásad, které dodnes neztrácejí na platnosti: učit se pečlivě a pomalu, vymezit si čas na přemýšlení a psaní poznámek a nebrat si příliš učení najednou.

V kapitolách věnovaných náboženské otázce Alexandra nejprve obhájí křesťanství a neomylnost katolické církve a poté se zabývá jednotlivými náboženskými praktikami.

Snaha odhalit taje náboženství s pomocí rozumu je marná a zbytečná. Člověk pozná krásu a dobro náboženství jen skrze upřímnou víru a lásku k Bohu. Skeptikům, kteří ještě o pravdivosti katolického náboženství pochybují, doporučuje autorka osvědčená apologetika, například *Démonstration évangélique* (1802),⁵⁰⁰ *Histoire des variations des Églises protestantes* (1688) od Bossueta⁵⁰¹ nebo Adissonovo dílo *The*

⁵⁰⁰ Jedná se o spis na obranu katolictví proti filozofům od nantského biskupa Jeana-Baptista Duvoisina (1744-1802).

⁵⁰¹ Jacques Bénigne Bossuet (1627-1707), francouzský spisovatel, historik a především nadaný teolog, napsal toto pojednání v době, kdy působil jako biskup v Meaux (od 1682), ve snaze obrátit na katolickou víru protestanty.

Evidences of the Christian Religion (ve francouzském překladu *De la vérité de la Religion chrétienne* vydáno roku 1771).⁵⁰²

Náboženské praktiky jsou buď předepsané církví, a v tom případě se jim každý musí věnovat bez námitek, nebo existují supererogační neboli nepovinné praktiky (*pratiques de surérogation*), jakými je účast na mši ve všední den, častá zpověď, novény (tj. devítidenní modlitby) a církví nenařizené pusty a pokání. Nejdůležitější je vykonávat jakoukoli náboženskou činnost s pokorou, upřímností a kajícím. K supererogačním praktikám by však měl člověk přistupovat s rozvahou a umírněností, jelikož by mohl ve svém náboženském nadšení zanedbávat ostatní povinnosti, především péči o druhé, a namísto upřímné zbožnosti podlehnout bludům vlastní představitosti.

Opakem upřímné zbožnosti je pobožnůstkářství (*la bigotterie*), které vyplývá z neznalosti náboženství, a tudíž se týká především prostých lidí. Alexandra rozhodně odrazuje od tohoto náboženského nadšení spojeného s pověřivostí, ale zároveň čtenáře nabádá, aby nesoudil ostatní v otázce víry, neboť to může jen Bůh. Stejně tak nemá podle sebe posuzovat způsob devótnosti ostatních: někomu více svědčí samota a klid, jiný může být hluboce zbožný, a přitom být obklopen společností.

Ctnosti představují základní kameny lidské morálky. Proto i v kněžnině pojednání mají morální kvality člověka centrální význam.

V obecné rovině dochází v 19. století k sekularizaci morálky. Zpočátku se moderní etický kodex konstituoval nesměle, neboť bylo nutné překlenout propast mezi starými tradicemi a požadavky nové doby, jež se musela vypořádat s dědictvím osvícenství a Francouzské revoluce.⁵⁰³ Během tohoto období hledání nového ideálu člověka se však někteří moralisté obrací k novým myšlenkám zády a namísto toho apelují na tradiční křesťanské morální hodnoty.⁵⁰⁴ To je také případ Alexandry z Dietrichsteina, která přímo říká: „*Hodně se rozumovalo, hodně se psalo o ctnostech; několik osob dokonce ztratilo spoustu času, inkoustu a papíru proto, aby nás naučily být*

⁵⁰² Joseph Addison (1672-1719) byl anglický politik, spisovatel a dramaturg, známý spolu s Richardem Steelem jako vydavatel časopisu *The Spectator*, zmiňovanou obranu křesťanství zanechal po své smrti nedokončenou.

⁵⁰³ Jean LACOSTE, *Les généalogies de la morale*, in: *Romantisme 142* (La question morale au XIXe siècle), 2008, s. 4.

⁵⁰⁴ TAMTÉŽ.

ctností, zatímco veškerý morální kód se nachází v Evangelii a ten, kdo by se přesně řídil jeho principy, by byl vzorem všech ctností.“⁵⁰⁵

Podle vzoru Ježíše Krista a svatých popisuje Alexandra z Dietrichsteina čtrnáct ctností, jež tvoří pilíře dokonalé morálky: soucit a shovívavost, jež člověka přirozeně vedou k pomoci bližnímu, respekt a láska vůči rodičům, pokora, mírnost, trpělivost, čistota, zdrženlivost, poslušnost vůči výše postavenému, nesobeckost, upřímnost, odvaha, rozhodnost a schopnost odpouštět. Úkolem člověka je tedy dbát o blaho ostatních více než o své vlastní a s pokorou a pokáním přijímat strasti života jako boží zkoušky nikoli jako příkoří. V tom tkví pravá lidská odvaha. V otázce poslušnosti vůči autoritám odmítá autorka myšlenku „*falešných filozofů*“ o svobodě jako o přirozeném právu člověka. Stejně tak ostře kritizuje Rousseauův názor o původu člověka, neboť divoch (*homme sauvage*), jehož nezkaženost ženevský filozof oslavuje,⁵⁰⁶ ve skutečnosti podle autorky postrádá morální zábrany a nezdráhá se dopouštět se krádeží, násilí a vůbec nejhorších hříchů. Proti němu Alexandra staví biblický obraz Adama a Evy v ráji, kteří poslušní božích zákonů byli lidmi mírnými, čistými a nevinnými.⁵⁰⁷ Z toho pro autorku vyplývá, že člověk řídicí se příkazy danými Bohem, rodiči a panovníkem, tedy legitimními autoritami, je svobodný.

Část pojednání nazvaná *O způsobech* obsahuje praktické rady o tom, jak by se měl člověk, především šlechtic, chovat ve společnosti a čeho by se měl vyvarovat. Pro své „*a, b, c de la société*“ se Alexandra z Dietrichsteina inspiroval francouzským modelem

⁵⁰⁵ „*On a beaucoup raisonné, on a beaucoup écrit sur les vertus; plusieurs personnes ont même perdu beaucoup de tem[p]s (sic!), d'encre et de papier pour nous apprendre à être vertueux, tandis que tout le code de la morale se trouve dans l'Évangile et que celui qui en suivrait exactement les principes serait le modèle de toutes les vertus.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585, fol. 73r (spis Umění sebevýchovy).

⁵⁰⁶ Obraz šťastného a nezkaženého člověka žijícího v lůně přírody představil Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) roku 1755 ve filozofickém spise *Rozprava o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi* (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*) jako odpověď na soutěžní otázku vypsanou Dijonskou akademií.

⁵⁰⁷ Přestože Rousseauem popisovaný divoch má stejné morální kvality, Alexandra z Dietrichsteina je pravděpodobně úmyslně nezmiňuje proto, aby více vynikl protiklad filozofického „špatného“ názoru a pádného biblického argumentu, který nabádá k poslušnosti vůči Bohu.

společenského chování, zdvořilosti a bontonu, jenž zůstával od dob klasicismu stále uznávaný.⁵⁰⁸

Pro správné chování ve společnosti jsou v první řadě nutné dobré vzdělání a zásada přirozenosti, jíž se má čtenář držet. Bez rozdílu věku, pohlaví a společenského postavení také pro všechny platí, že mají vystupovat klidně, jistě a skromně. Tyto principy následovně autorka ukazuje na jednotlivých společenských pravidlech. Například podle zásady „*dobře mluvit a umět poslouchat*“ („*bien parler et savoir écouter*“) se čtenáři doporučuje, aby se vždy vyjadřoval jasně, klidně a stručně. Dlouhé proslovy si mohou dovolit pouze staří lidé, kteří, jakožto zkušenější mohou mladou generaci poučit. Nikdo by měl příliš mluvit o sobě, neboť: „*Já je velmi únavné a odhaluje velkou domýšlivost.*“⁵⁰⁹ Stejně nevhodná je snaha zaujmout nepřirozeným vyjadřováním, například používáním básnického jazyka; člověk se tím jen zesměšní. Dobré vzdělání by mělo mladým lidem umožnit rozmlouvat o různých tématech, podle zájmů jejich společníků. Avšak nejdůležitější je umění naslouchat ostatním.

V následujících patnácti doporučeních dominuje myšlenka umírněnosti. V dobré společnosti je dovoleno bavit se a smát, ale nikdy ne hrubě nebo vulgárně. Bujarému smíchu a bouřlivému veselí se může oddávat prostý lid, který potřebuje ve chvílích odpočinku zapomenout na své strasti a těžkou práci. Stejně tak hry mohou být přínosné, pokud se jim děti i dospělí věnují s mírou a s ohledem na ostatní: „*Běhejte, křičte, zpívejte, ale nikoho neohlušujte!*“⁵¹⁰ Mladí lidé se díky hrám učí vyhrávat a prohrávat s chladnou hlavou, stejně jako se zasmát vlastním chybám. Měli by se však vyhýbat hazardu. Vést rozhovor je umění, které vyžaduje klid a respekt vůči druhému. Naproti tomu hádavost a urážlivost jsou známkou tvrdohlavosti a marnivosti. Podobně ti, kteří ukazují zlost nebo špatnou náladu, nebudou považováni za dobré společníky. Vůči ostatním by člověk neměl v žádném případě činit zlomyslné narážky, kritizovat je nebo dokonce zesměšňovat. Na druhou stranu ani úslužnost, zbožný obdiv vůči druhému nebo ceremoniální prokázání zdvořilosti neznačí dobré vychování. Neboť pravá laskavost a slušnost vychází ze srdce, společnost nikdy nedráždí, ale naopak uklidňuje.

⁵⁰⁸ K vývoji hodnot, jako jsou slušnost (*la politesse*), zdvořilost (*l'honnêteté*) a bonton v salónní společnosti 18. století viz A. LILTI, *Le monde*, s. 207-211.

⁵⁰⁹ „*Le moi est très fatigant et révèle une grande présomption.*“ MZA Brno, RA Dietrichsteinů, kart. 585, fol. 73r (spis Umění sebevýchovy).

⁵¹⁰ „*Courez, criez, chantez, mais n'étourdissez personne!*“ TAMTÉŽ, fol.73v (spis Umění sebevýchovy).

Poslední rada nabádá mladé lidi k tomu, aby se chovali stejně dobře doma jako ve společnosti. Za pomoci krátké anekdoty pak autorka vysvětluje, proč je důležité vyhýbat se familiárnímu chování, pokud zároveň od druhého vyžadujeme respekt:

*Ptali jsme se jednoho velmi oduševnělého muže, proč nechtěl, aby mu jeho syn tykal. „To proto,“ odpověděl, „že je snazší říct: ty jsi osel, než vy jste osel.“*⁵¹¹

Zatímco předchozí témata výchovného pojednání sestávala vždy z několika kapitol, poslední tři s názvy *O nadání*, *O toaletě* a *O zdraví* nikdy nepřesahují rámec jedné kapitoly. I následující rady však spojuje myšlenka skromnosti a umírněnosti.

Kapitola *O nadání* se zaměřuje v první řadě na ženy. Jelikož ženy nemohou okouzlit společnost tak jako muži obsáhlým vzděláním, nezbývá jim než zaujmout svým nadáním pro zpěv, hru na hudební nástroj, kresbu nebo poezii. Podle Alexandry z Dietrichsteina je však umění básnictví růží, jež má nejvíce trní. Na jednu stranu recitace literárních děl může příjemně zpestřit salónní zábavu. Na druhou stranu má pouze málo lidí skutečný literární talent a ostatní riskují, že se zesměšní. Neboť poezie nesnese nepřirozenost. Zvláště ženy by si měly dávat pozor, aby spíše než nadání neukázaly nedostatek skromnosti. Proto Alexandra doporučuje, pokud její čtenářky chtějí svá díla zveřejnit, aby je nejdříve daly přečíst a ohodnotit skutečným znalcům literatury. Navíc radí, aby: *„[...] žena autorka, pokud by chtěla následovat mé rady, nikdy nezveřejnila svá díla před dosažením věku čtyřiceti let.“*⁵¹² S pokročilým věkem získává žena dostatek jistoty a úcty potřebné k tomu, aby společnost její literární díla přijala bez pohoršení.

Od nepaměti platí, že hodnotíme člověka podle jeho oděvu, proto způsobu oblékání přikládá autorka velkou důležitost a věnuje mu celou kapitolu. Člověk by neměl bezhlavě následovat poslední módní novinky ani se snažit zaujmout naprostým odmítáním dobové módy. Důležité je držet se tří zásad: zásady jednoduchosti, čistoty a dobrého vkusu. Spojením těchto principů mladá žena okouzlí svou krásou více než bohatými doplňky a křiklavými šaty.

⁵¹¹*On demandait à un homme de beaucoup d'esprit, pourquoi il ne voulait pas que son fils le tutoyât.*

„C'est parce que,“ répondit-il, „on dit plus facilement: tu es un âne, que vous êtes un âne!“ TAMTÉŽ, fol. 73v (spis Umění sebevýchovy).

⁵¹²*„[...] femme auteur, si elle voulait suivre mon conseil, ne livrerait jamais ses ouvrages au public avant l'âge des quarante ans.“* TAMTÉŽ, fol. 73r (spis Umění sebevýchovy).

Zdraví je nezbytnou podmínkou šťastného života a nemoc negativně ovlivňuje naši morálku. V poslední kapitole proto autorka radí, jak si udržet dobré zdraví. V první řadě je nezbytná čistota a pravidelný režim. Ten by měl zahrnovat fyzická cvičení, sporty a hry, jimiž člověk posiluje tělo, ale nikdy by se při nich neměl namáhat. Co se týče stravování, doporučuje Alexandra především skromnost. Příroda rozdělila své dary rozumně, a proto by se mělo dávat přednost domácím produktům před exotickými plodinami a upřednostňovat sezónní jídla. Neméně důležitý je spánek a pobyt na čerstvém vzduchu. Spíše než častému ponocování a chození do společnosti, kde je vzduch zkažený výpary z těl, by měl tedy člověk dbající o své zdraví dávat přednost přirozenějším způsobům zábavy: přátelství a pobytu na venkově.

4.3.3.3. Přínos výchovného spisu

Přestože, jak sama kněžna z Dietrichsteina zdůrazňuje, nelze považovat její výchovný spis za dílo vysoce pedagogicky nebo umělecky originální, určité kvality mu bezesporu přisoudit musíme.

Hlavní jeho přínos tkví v univerzálnosti pojednávaných doporučení z hlediska času a potencionálního adresáta. Stejně jako Molièrovy komedie neztrácejí časem na aktuálnosti a jeho lakomci, pokrytci a hypochondři dodnes baví publikum, jež v jejich chování nachází odraz stále živých lidských neřestí, tak ani Alexandřiným radám a příkladům nechybí nadčasová platnost. Navíc, ačkoli výchovný spis věnuje svým vnučkám, tedy ženám z aristokratického prostředí, nezaměřuje se výlučně ani na ženské pokolení ani na šlechtickou společnost. Naopak se snaží pojednávat o výchově a etice člověka obecně, popřípadě specifikuje své rady s ohledem na různé společenské postavení, věk a pohlaví čtenáře tak, aby v nich každý našel poučení „ušité přesně na jeho míru“.

Literární styl Alexandry z Dietrichsteina nám sice neodhaluje skrytý spisovatelský talent, zato však ukazuje autorku jako věrnou následovnici rad, které káže. Srozumitelnost, jednoduchost, přirozenost a skromnost jsou hlavními ctnostmi kněžnina literárního díla a vyjadřují bytostné přesvědčení autorky o pravdivosti toho, o čem pojednává. Alexandra se nikdy nepovyšuje do role kazatele nadřazeného čtenáři. Naopak časté užívání zájmena *my* (*nous*) v textu vypovídá o její vlastní pokoře vůči předkládaným předpisům a zároveň slouží jako prostředek, s jehož pomocí se snaží

čtenáře přesvědčit o obecné platnosti svých rad. Výchovný spis jetak výrazem morální a literární vyzrálosti autorky.

Poslední dílo, s nímž jsme právě čtenáře seznámili, nepředstavuje fiktivní příběh, ale teoretické pojednání o výchově, etice a náboženství. Přesto mezi touto praktickou příručkou, obsahující konkrétní rady a doporučení do života, a beletristickými díly Alexandry z Dietrichsteina existuje velmi podstatná souvislost, která vyplývá z jejich společné moralistní funkce. Stručně řečeno, fiktivní hrdinové výše analyzovaných příběhů se vždy pevně drží kánonu etických pravidel a norem, jež kněžna detailně vysvětluje ve spisu *Umění sebevýchovy*. Jednotlivě tak díla představují příklady správné výchovy, ctností a způsobů chování, o kterých chce autorka poučit své čtenáře. Jako celek nám pak dávají přesnou a koherentní představu o Alexandřiných názorech na morálku a smysl lidské existence, neboť v ideové rovině si autorka nikdy neprotiřečí.

5. Závěr

Kněžnu Alexandru z Dietrichsteina můžeme po právu nazývat spisovatelkou, přestože svá díla nikdy nevydala tiskem. Kolem 30. let 19. století napsala ve francouzštině soubor literárních prací: novely a romány v dopisech představující „cyklus národních lásek“, povídku s lidovou tematikou, velmi originální satirickou povídku psanou formou paměti a výchovný spis, jehož etickému kodexu se podřizují kněžniny narativní texty. Z tohoto úhlu pohledu literární tvorba Alexandry z Dietrichsteina tvoří celek.

První literární pokusy této šlechtičny pocházejí z doby, kdy prožívala bezstarostné mládí na carském dvoře jako dcera dvorní dámy, hraběnky Kateřiny Šuvalovové. Historie rodu Šuvalovů je úzce spojena s vývojem francouzsko-ruských kulturních vztahů doby osvícenství a romantismu. Za vlády Alžběty I. začal proces pofrancouzštění ruské elity. Francouzští učitelé, četba, divadlo a cesty do Francie v tomto vývoji měli zásadní roli. Zároveň Rusko zažívalo kulturní rozkvět, na němž se ruská frankofonní šlechta podílela velkou měrou. Příkladem je Ivan Šuvalov, který inicioval založení několika významných vzdělávacích institucí a jako mecenáš věd a umění podporoval jejich činnost. Zároveň navázal kontakty s francouzskými osvícenci a jejich prostřednictvím šířil obraz zkvétající ruské říše po celé Evropě. V této osvětové činnosti pokračovala carevna Kateřina II. a šlechtici v jejím blízkém okruhu. Patřil k nim také hrabě Andrej Šuvalov, otec Alexandry. Kromě korespondence s osvícenci, v první řadě s Voltairem, hrabě Šuvalov komunikoval s francouzským světem prostřednictvím svých básní.

Velká francouzská revoluce vyvolala na carském dvoře a u ruské aristokracie vlnu odporu proti revolucionářům a jejich osvícenským učitelům. Neměla však za následek ukončení francouzsko-ruského kulturního sblížení, naopak přispěla k jeho zesílení. Francouzská emigrace, kterou revoluce vyhnala do Ruska, nacházela u tamní šlechty zaujaté posluchače lekcí o hodnotách „staré Francie“, monarchismu a katolicismu. Ve spojení s módou senzibility a pocitem nejistoty, kterou šlechtická společnost zažívala, představovalo katolické vyznání víry pro ruskou šlechtu možnost sebeukotvení v čase a v prostoru. Katolická víra jim dávala možnost aktivně se účastnit boje mezi tradicionalistickou a liberální stranou za novou tvář Evropy. Literární tvorba šlechty psaná ve francouzštině pak tvořila jednu z domén této činnosti.

Alexandra doufala, že v manželství s Františkem Josefem z Dietrichsteina bude moci prožít svůj sen o ideální lásce, o které četla v módních sentimentálních románech. Ze zklamání, jehož bylo nevydařené manželství příčinou, hledala útěchu ve víře. Její spis o konverzi líčí průběh duchovního hledání Alexandry z Dietrichsteina, zakončený přijetím katolické víry v Římě roku 1809. Od té doby pobývala často v Itálii, kde našla vstřícnější společnost než ve Vídni.

Cyklus lásek odráží potřebu Alexandry z Dietrichsteina prožít lásku alespoň ve smyšleném světě svých milostných příběhů. Inspiraci hledala jak u dovedných známých autorů, jakými byli například Nikolaj M. Karamzin, Walter Scott a Germaine de Staël, tak u ruských šlechtičen, které se také věnovaly literární tvorbě. Myšlenka vytvořit soubor fiktivních příběhů, kdy každý se odehrává v jiné zemi, vznikla nejspíše po vzoru díla *Quatre nouvelles* kněžny Zanaidy Volkonské. Navíc kněžna Volkonská a kněžna z Dietrichsteina představují jediné šlechtičny, které psaly novely. Oproti tomu romány v dopisech se staly od konce 18. století typickým žánrem feminní literatury. Alexandřiny romány *Láska rakouská* a *Láska anglická* odrážejí vliv ruských frankofonních autorek, které vydaly svá díla tiskem: Juliany de Krüdener, Natálie Golovkinové a také Praskovji Golycinové, sestry kněžny z Dietrichsteina.

Romány psané ženami neustále oživovaly stereotypní model sentimentálních hrdinů, vytvořený mužskými autory v 18. století. Milostné příběhy Alexandry z Dietrichsteina nejsou výjimkou. Její hrdinové představují vzor ctností, mezi něž patří nevinnost, pokora a citlivost. Tytéž morální hodnoty nacházíme ve výchovném spisu *Umění sebevýchovy*. Jako autorka se Alexandra řídí zásadami skromnosti a jednoduchosti, zároveň popírá umělecký záměr své literární tvorby. Drží se tedy dobových etických a estetických zásad, které umožňují přijetí jejích děl v aristokratické společnosti.

V milostných prózách se odráží přechod k romantické senzibilitě, v jejímž pojetí se mísí milostný cit s náboženským. Pozemská láska získává duchovní význam a povznáší člověka k Bohu. Upřímná víra v Boha prostupuje celé dílo Alexandry z Dietrichsteina, stejně jako obrana křesťanských hodnot. Její příběhy učí oddanosti církvi a monarchii. *Paměti Velkého Kocoura* se vysmívají revoluci, aby ukázaly, že jen v monarchii lze žít v míru a pořádku. Venkovskou idylku si zaslouží jen zbožní a pracovití venkované, jako je Tito a jeho rodina v *Lidové povídce*. Hrdinové cyklu lásek ztělesňují tradiční

aristokratické morální hodnoty. Literární texty Alexandry z Dietrichsteina jsou žánrově a tematicky rozmanité, jako celek však vypovídají o názorové vyhraněnosti autorky. Její postoje, vyjádřené uměleckými literárními prostředky, jsou odrazem myšlení aristokratické společnosti doby romantismu.

Francouzský jazyk zůstával nadále sociolektem šlechty a zároveň médiem její kultury. Frankofonní šlechtická literatura si tak udržela kosmopolitní ráz a otevřenost vůči různým vlivům v době národního partikularismu evropských kultur.

6. Seznam použitých pramenů a literatury

6.1. Nevydané prameny

Moravský zemský archiv Brno (MZA)

RA Dietrichsteinů, kart. 529-530, sing. 991, inv. č. 2104 (testament a pozůstalost kněžny z Dietrichsteina).

RA Dietrichsteinů, kart. 583, sing. 1263, inv. č. 2454 (autobiografické spisy Alexandry z Dietrichsteina).

RA Dietrichsteinů, kart. 584, sign. 1264, inv. č. 2455 (literární tvorba Alexandry z Dietrichsteina).

RA Dietrichsteinů, kart. 585, sign. 1265, inv. č. 2456 (náboženské úvahy).

RA Dietrichsteinů, kart. 586, sing. 1266, inv. č. 2457 (korespondence se členy rodiny a přáteli).

6.2. Dobové tisky, literatura a edice pramenů

[AUSTEN, Jane], *Northanger Abbey and Persuasion. By the Author of "Pride and Prejudice", "Mansfield-Park &c."*, London 1818.

BONNET, Simon (ed.), *Comte Fédor Golovkine. La cour et le règne de Paul Ier : Portraits, souvenirs et anecdotes*, Paris 1905.

CARACCIOLI, Louis-Antoine, *Paris, le modèle des nations étrangères ou l'Europe française*, Turin 1776.

[CATHERINE II et al. (edd.)], *Théâtre de l'Hermitage de Catherine II, impératrice de Russie, composé par cette princesse, par plusieurs personnes de sa société intime, et par quelques ministres étrangers I-II*, Paris 1799.

COLLIN DE PLANCY, Jacques, *Dictionnaire infernal ou répertoire universel des êtres, des personnages, des livres, des faits et des choses qui tiennent aux apparitions, aux divinations, [...] et généralement à toutes les fausses croyances, merveilleuses, surprenantes, mystérieuses ou surnaturelles*, Paris/Lyon 1844.

DE DIETRICHSTEIN MENSENDORFF, Princesse Alexandrine (ed.), *Conversion de S.A. Madame la princesse Alexandrine de Dietrichstein, née comtesse de Schouwaloff, racontée par elle-même. D'après le manuscrit de l'auteur, publié par Madame la princesse Alexandrine de Dietrichstein Mensdorff, sa petite fille*, Paris 1879.

DE STAEL-HOLSTEIN, Germaine, *Delphine*, Paris 1802.

DE STAEL-HOLSTEIN, Germaine, *Lettres sur les écrits et le caractère de J. J. Rousseau*, in: Firmin-Didot (ed.), *Œuvres complètes de Madame la baronne de Staël-Holstein I*, Paris 1871, s. 1.

DE WICQUEFORT, Abraham, *L'ambassadeur et ses fonctions II*, Amsterdam 1730.

DUPRÉ DE SAINT-MAURE, Jean-Pierre Émile, *Anthologie russe, suivie de Poésies originales, dédiée à S.[on] M.[ajesté] l'Empereur de toutes les Russies*, Paris 1823.

[GOLITSYNA, Praskovia], *Lettre du Duc de P***, Par Mme la P...[rincesse] de G...[olitsyne] née C...[omtesse] de S...[houvalov]*, Saint-Pétersbourg/Brunswick 1816.

[GOLITSYNA, Praskovia], *Mélise, anecdote*, Paris 1813.

[GOLITSYNA, Praskovia], *Mélise, nouvelle, seconde édition revue et corrigée par l'auteur*, Saint-Pétersbourg 1814.

[KOLEKTIV AUTORŮ], *Revue encyclopédique, ou Analyse raisonnée des productions les plus remarquables dans les sciences, les arts industriels, la littérature et les beaux-arts*, XXVI, Paris 1827, s. 389.

KRÜDENER, Juliana de, *Valérie*, Paris 1837.

LA HARPE, Jean-François, *Correspondance littéraire, adressée à son Altesse Impériale Mgr. le Grand-Duc, aujourd'hui Empereur de Russie, et à M.[onsieur] le comte André Schouvalow, chambellan de l'Impératrice Catherine II. Depuis 1774 jusqu'à 1789 I-II*, Paris 1801.

LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.), *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátká cesta životem a Evropou*, Praha 2006 (= Manu propria 3).

PUŠKIN, Alexandr S., *Eugen Oněgin*, Praha 1962.

RABELAIS, François, *Gargantua a Pantagruel I-III*, Praha 1962, s. 431-439.

RAOULT, Guillaume, *Discours prononcé dans une assemblée de l'Université impériale de Moscou*, Année littéraire 3, 1758, s. 40.

RÉAU, Louis (ed.), *Correspondance de Falconet avec Catherine II. 1767-1778*, Paris 1921.

RIVAROL, Antoine, *Discours sur l'universalité de la langue française*, Berlin 1784.

ROTH, George – VARLOOT, Jean (edd.), *Denis Diderot. Correspondance I-XVI*, Paris 1955-1970.

SCHOUVALOFF, [Grigori Petrovitch], *Ma conversion et ma vocation*, Paris 1859.

[SHOUVALOV, Andrei Petrovitch], *À Voltaire*, Amsterdam 1779.

[SHOUVALOV, Andrei Petrovitch], *Vers sur la mort de S.[on] A.[ltesse] I.[mpérial] Mad.[ame] La Grande-Duchesse de Russie*, Journal de politique et de littérature 25/3, 1776, s. 141.

STROEV, Alexandr - J. VERCRUYSSSE, Jeroom (edd.), *Prince Charles-Joseph de Ligne, Correspondances russes*, Paris 2012.

STROEV, Alexandr (ed.), *Voltaire – Catherine II. Correspondance 1763-1778*, Paris 2006.

TOLSTOJ, Lev Nikolajevič, *Vojna a mir I*, Praha 1978.

TOURNEUX, Maurice (ed.), *Friedrich Melchior Grimm. Correspondence littéraire, philosophique et critique par Grimm, Diderot, Raynal, ect. I-XVI*, Paris 1877-1882.

VIGÉE-LEBRUN, Louise-Élisabeth, *Souvenirs III*, Paris 1835.

VOLKONSKY, Zénéide, *Quatre nouvelles*, Moskva 1819.

WALISZEWSKI, Kazimierz (ed.), *Souvenirs de la comtesse Golovkine, née princesse Galitzine (1766-1821)*, Paris 1910.

6.3. Sekundární literatura

BARTENEV, Pavel, *Ivan Ivanovich Shuvalov: A Biography*, Moskva 1857.

BEAUREPAIRE, Pierre-Yves, *Le mythe de l'Europe française au XVIIIe siècle. Diplomatie, culture et sociabilité au temps des Lumières*, Paris 2007.

BÉNICHOU, Paul, *Romantisme français I. Le sacre de l'écrivain – Le Temps des prophètes*, Manchecourt 2004.

BERELOWITCH, Wladimir, *La France dans le « Grand Tour » des nobles russes au cours de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Cahiers du Monde russe et soviétique 34/1, 1993, s. 193- 210.

BEZECNÝ, Zdeněk, *O kněžně na pohovce*, in: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (edd.), *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 6. - 8. března 2003, Praha 2004*, s. 89-90.

BRIX, Michel, *Éros et littérature. Le discours amoureux en France au XIXe siècle*, Louvain-Paris-Sterling 2001 (= La République des lettres 4).

BRUNOT, Ferdinand, *Histoire de la langue française, depuis l'origine jusqu'à 1900 VIII (Le français hors de France au XVIIIe siècle)*, Paris 1967.

BURKE, Peter, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.

CERMAN, Ivo, *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adeligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*, in: Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526- 1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 283-301.

CERMAN, Ivo, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011 (= Česká historie 27).

CERMAN, Ivo, *La noblesse de Bohême dans l'Europe française. L'énigme du français nobilitaire*, in: Chaline, Olivier – Dumanowski, Jaroslaw – Figeac, Michel (edd.), *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*, Pessac 2009, s. 365-385.

CLOT, Nathalie, *Georges-Adrien Crapelet et la Collection des anciens monumens de l'histoire et de la langue française (1826-1835)*, in: Diu, Isabelle – Parinet, Élisabeth – Vielliard, Françoise (edd.), *Mémoire des chevaliers. Édition, diffusion et réception des*

romans de chevalerie du XIIe au XXe siècle, Reims 2007 (= Études et rencontres de l'École des Chartes 25), s. 107-118.

CONFINO, Michaël, *Histoire et psychologie: A propos de la noblesse russe au XVIIIe siècle*, Annales. Économies, Sociétés, Civilisation 22/6, s. 1163-1205.

ČUBAR'JAN, Alexandr O. - LIECHTENHAN, Francise-Dominique (edd.), *Francuzy v naučnej i intelektual'noj žizni Rossii XVIII-XX vv.*, Moskva 2010.

CHALINE, Olivier – DUMANOWSKI, Jaroslaw – FIGEAC, Michel (edd.), *Le Rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*, Pessac 2009.

CHARLE, Christophe, *Méthodes historiques et méthodes littéraire, pur un usage croisé*, Romantisme. Revue du dix-neuvièmes siècle 143 (Histoire culturelle/Histoire littéraire), 2009, s. 13-30.

DARNTON, Robert, *The Business of Enlightenment: A publishing history of the Encyclopédie, 1775-1800*, Cambridge 1979.

DARNTON, Robert, *The great cat massacre: And other episodes in french cultural history*, New York 1985.

DELCOURT, Thierry, *Du Tristan de Tressan à la Nouvelle Bibliothèque Bleue d'Alfred Delvau, les avatars du Tristan en prose*, in: Diu, Isabelle – Parinet, Elisabeth – Vielliard, François (edd.), *Mémoire des chevaliers: édition, diffusion et réception des romans de chevalerie du XVIIe au XXIe siècle*, Paris-Genève 2007, s. 131-170.

DMITRIEVA, Katia, *Les conversions au catholicisme en Russie au XIXe siècle : ruptures historiques et culturelles*, Revue des études slaves 67, 1995, s. 311- 336.

DONNELS O'MALLEY, Lurana, *Sighs from Empresses and actresses: Women ant Theatre in the Eighteenth Century*, in: Rosslyn, Wendy – Tossi, Alessandra (edd.), *Women in Russian Culture and Society, 1700- 1825*, Basingstoke 2007, s. 9-23.

- FAIVRE, Antoine, *L'esotérisme au XVIIIe siècle en France et Allemagne*, Paris 1973.
- FUMAROLI, Marc, *Quand l'Europe parlait français*, Paris 2003.
- FURET, François, *Člověk romantismu*, in: Furet, François (ed.), *Člověk romantismu a jeho svět*, Praha 2010, s. 5-20.
- FURET, François, *Francouzská revoluce I. Od Turgota k Napoleonovi (1770-1814)*, Praha 2004.
- FURET, François, *Francouzská revoluce II. Od Ludvíka XVIII. po Julese Ferryho (1815-1880)*, Praha 2007.
- GHENNADY, Grigorii Nikolaevich, *Les écrivains franco-russes. Bibliographie des ouvrages français, publiés par des Russes*, Dresde 1874.
- GORBATOV, Inna, *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment: Montesquieu, Rousseau, Diderot and Grimm*, Palo Alto 2006.
- GORBATOV, Inna, *Formation du concept de sentimentalisme dans la littérature russe: L'influence de J.-J. Rousseau sur l'oeuvre de N. M. Karamzine*, New York 1991.
- GRETCHANAIA, Elena, *Ekaterina Romanovna Dachkova* [online], Siefar. Société Internationale pour l'Étude des Femmes de l'Ancien Régime. Dictionnaire, 2003.
Dostupné z WWW:
<http://www.siefar.org/dictionnaire/fr/Ekaterina_Romanovna_Dachkova>, poslední revize 20. 7. 2014.
- GRETCHANAIA, Elena, *« Je vous parlerai la langue de l'Europe... ». La Francophonie en Russie (XVIIIe-XIXe siècles)*, Bruxelles 2012.

GREČANAJA, Elena, *Kogda Rossija govorila po-francuzski: russkaja literatura na francuzskom jazyke (XVIII – pervaja polovina XIX veka)*, Moskva 2010.

GRETCHANAIA, Elena, *Les écrits autobiographiques des femmes russes du 18e siècle rédigés en français*, Dix-huitième siècle 36, 2004, s. 131-154.

GRETCHANAIA, Elena, *L'exil et la patrie dans la correspondance des émigrés français en Russie (la princesse de Tarente, Xavier de Maistre, le marquis de Lambert, Ferdinand Christin)*, in: Baudin, Rodolphe - Bernard-Griffiths, Simone - Croisille, Christian – Gretchanaia, Elena (edd.), *Exil et épistolaire aux XVIIIe et XIXe siècles : Des éditions aux inédits*, Clermont-Ferrand 2007 (= Cahiers d'études sur les correspondances des XIXe et XXe siècles 16), s. 157-178.

GRETCHANAIA, Elena, „*Nous voudrions que les femmes s'occupent de la littérature*“: *Traduction des romancières françaises en Russie autour de 1800*, in: Gillier, Anke - Montoya, Alicia C. - van Dijk, Suzan (edd.), *Women Writing Back/Writing Women Back. Transnational Perspectives from the Late Middle Ages to the Dawn of the Modern Era*, Leiden 2010 (= Intersections. Yearbook for Early Modern Studies 14), s. 347-374.

GRETCHANAIA, Elena, *Sept lettres inédites de la princesse de Tarente à la comtesse Golovina*, in: Baudin, Rodolphe - Bernard-Griffiths, Simone - Croisille, Christian – Gretchanaia, Elena (edd.), *Exil et épistolaire aux XVIIIe et XIXe siècles : Des éditions aux inédits*, Clermont-Ferrand 2007 (= Cahiers d'études sur les correspondances des XIXe et XXe siècles 16), s. 179-190.

GRETCHANAIA, Elena - STROEV, Alexandr – VIOLLET, Catherine (edd.), *La francophonie européenne aux XVIIIe-XIXe siècles. Perspectives littéraires, historiques et culturelles*, Bruxelles 2012.

GREČANAJA, Elena – VIOLLET, Catherine (edd.), *Avtobiografičeskaja praktika v Rossii i vo Francii*, Moskva 2006

GRETCHANAIA, Elena – VIOLLET, Catherine (edd.), *Diaristes et épistolière russes (fin XVIIIe- début XIXe siècle) : reflets de l'histoire* [online], Genre & Histoire 9, 2011, dostupné z WWW: <<http://genrehistoire.revues.org/index1396.html>>, poslední revize 2. 8. 2014.

GREČANAJA, Elena – VIOLLET, Catherine (edd.), *Literaturnoje vzaimodějstvije Rossii i Francii v religioznom kontekste epochi (1797-1825)*, Moskva 2002.

GRETCHANAIA, Elena - VIOLLET, Catherine, « *Si tu lis jamais ce journal...* »: *Diaristes russes francophones. 1780-1854*, Paris 2008.

HABIBOVÁ, Claude, *Francouzská galantnost*, Praha 2009.

HERMAN, Jan, *Le mensonge romanesque: paramètres pour l'étude du roman épistolaire en France*, Leuven 1989.

HASKINS-GONTHIER, Ursula – SANDRIER, Alain (edd.), *Multilinguisme et multiculturalité dans l'Europe des Lumières (Actes du Séminaire international des jeunes dix-huitiémistes 2004) / Multilingualism and Multiculturalism in Enlightenment Europe (Proceedings of The International Seminar for Young Eighteenth-Century Scholars 2004)*, Paris 2007.

HAUMANT, Émile, *La culture française en Russie (1700 – 1900)*, Paris 1910.

HOLÝ, Martin, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělání české šlechty na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010.

HRBATA, Zdeněk - PROCHÁZKA, Martin, *Romantismus a romantismy: pojmy, proudy, kontexty*, Praha 2005.

JONARD, Norbert, *La France et l'Italie au siècle des Lumières. Essai sur les échanges intellectuels*, Paris 1994.

KLJUČEVSKIJ, Vasilij O., *Evgenij Onegin i jeho predki*, Sočinenija 7, 1959, s. 403-422.

KORNILOV, Alexandr A., *Modern Russian History I*, Cambridge 2009.

KROUPA, Jiří, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810*, Brno 2006.

LACOSTE, Jean, *Les généalogies de la morale, Romantisme 142* (La question morale au XIXe siècle), 2008, s. 4.

LENDEROVÁ, Milena, „*A ptáš se, knížko má...*“ *Ženské deníky 19. století*, Praha /Kroměříž 2008.

LENDEROVÁ, Milena, *Sociální a kulturní funkce francouzštiny ve společnosti českých zemí v období „mezi časy“*, in: Tinková, Daniela – Lorman, Jaroslav (edd.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha/Casablanca 2009, s. 236-247.

LEONARD, Carol S., *Reform and Regicide: The Reign of Peter III of Russia*, Bloomington 1993.

LEY, Francis, *Madame de Krüdener 1764-1824. Romantisme et Sainte Alliance*, Paris 1994.

LILTI, Antoine, *Le monde des salons. Sociabilité et mondalité à Paris au XVIIIe siècle*, Paris 2005.

LOTMAN, Jurij, *Russkaja literatura na francuzskom jazyke*, in: Týž – Vladimir Rosenzweig (edd.), *Russkaja literatura na francuzskom jazyke: francuzskije teksty russkich pisatelej XVIII-XIX vekov/La littérature russe d'expression française: textes français d'écrivains russes XVIIIe-XIXe siècles*, Wien 1994 (= Wiener Slawistischer Almanach 36), s. 10-53.

MADARIAGA, Isabel de, *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia*, London, New York 1998.

MARTIN, Marie, *Maria Féodorovna 1759-1820 en son temps. Contribution à l'histoire de la Russie et de l'Europe*, Paris 2004.

MAŠEK, Petr, *Šlechtické rody v zemích koruny české od Bílé Hory po současnost I.(A-M)*, Praha 2008.

MAZON, André, *Pierre-Charles Levesque. Humaniste, historien et moraliste*, *Revue des études slave* 42/1, 1963, s. 7-66.

MEZEROVÁ, Veronika, *Žena a ženská kultura v morálním týdeníku Theresie und Eleonore*, České Budějovice 2012 (= Diplomová práce HÚ FF JU).

MÉZIN, Anne, *Une vue générale sur l'immigration française en Russie au XVIIIe siècle*, in: Poussou, Jean-Pierre - Mézin, Anne – Perret-Gentil, Yves (edd.), *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, Paris 2004, s. 658-674.

MÉZIN, Anne - RJÉOUTSKI, Vladislav, *Les Français en Russie au siècle des Lumières. Dictionnaire des Français, Suisses, Wallons et autres francophones en Russie de Pierre le Grand à Paul Ier-II*, Ferney-Voltaire 2011.

MONRET, Daniel, *Le sentiment de la nature en France de J.-J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre*, Paris 1907.

MURPHY, Emilie, *Récits de voyage rédigés en français par des femmes russes (1777-1850)*, in: Gretchanaia, Elena – Stroeve, Alexandr – Viollet, Cathrine (edd.), *La francophonie européenne aux XVIIIe-XIXe siècles. Perspectives littéraires, historiques et culturelles*, Bruxelles 2012, s. 221-235.

MUSILOVÁ, Martina, *Contes, romans et journaux inédits de la princesse Alexandrine von Dietrichstein, née comtesse Chouvalova*, in: Gretchanaia, Elena – Stroev, Alexandre – Viollet, Catherine (edd.), *La francophonie européenne aux XVIIIe-XIXe siècles. Perspectives littéraires, historiques et culturelles*, Bruxelles 2012, s. 158-171.

MUSILOVÁ, Martina, *Le cycle de l'amour écrit par la princesse Alexandrine de Dietrichstein, née comtesse de Schouwaloff: Amour allemand, Amour italien, Amour russe, Amour suisse*, České Budějovice 2011 (= bakalářská práce ÚR FF JU v Českých Budějovicích).

NIQUEUX, Michel, *Typologie des récits de conversion au catholicisme (première moitié du XIXe siècle)*, in: Niqueux, Michel (ed.), *Journée d'étude « Religion et Nation »: Des rapports du spirituel et du temporel dans la Russie des XIXe-XXIe siècles* [online], Lyon 2010. Dostupné z WWW :<<http://institut-est-ouest.ens-lyon.fr/spip.php?article287&lang=fr>>, poslední revize 5. 2. 2014.

OZOUFOVÁ, Mona, *Co prozrazuje román: 19. století – mezi starým režimem a revolucí*, Brno 2010.

PAQUIN, Éric, *Le récit épistolaire féminin au tournant des Lumières et au début du XIXe siècle (1793-1837): adaptation et renouvellement d'une forme narrative*, Montréal 1998 (= Dissertation thesis, University of Montréal).

PAVLATOVÁ, Ludmila, *Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století*, *Studie k sociálním dějinám* 7, 1997, s. 59-64.

PERROT, Michelle, *En marge: célibataires et solitaires*, Ariès, Philippe – Duby, Georges (edd.), *Histoire de la vie privée. De la Révolution à la Grande Guerre IV*, Paris 1987, s. 265-304.

PIMENOVA, Ludmila A., *Les Allemands en Russie au XVIIIe siècle (essai de synthèse)*, in: Poussou, Jean-Pierre - Mézin, Anne – Perret-Gentil, Yves (edd.), *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, Paris 2004, s. 679-698.

- PLANTÉ, Christine, *La petite soeur de Balzac, essai sur la femme auteur*, Paris 1989.
- POMEAU, René, *L'Europe des Lumières. Cosmopolitisme et unité européenne au XVIIIe siècle*, Paris 1991.
- POSPELOV, Gennadij – ŠABLIOVSKIJ, Pavel – ZERČANINOV, Alexandr (edd.), *Dějiny ruské literatury I. Od nejstarších dob do počátku XIX. století*, Praha 1947.
- POUSSOU, Jean-Pierre - MÉZIN, Anne – PERRET-GENTIL, Yves (edd.), *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, Paris 2004.
- RAEFF, Marc, *Origins of the Russian Intelligentsia. The Eighteenth-Century Nobility*, New York 1966.
- RAVIER, André, *Moudrý člověk a světec František Saleský*, Kostelní Vydří 1998.
- RÉAU, Louis, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris 1951.
- REZNIKOW, Stéphane, *Frankofilství a česká identita (1848-1914)*, Praha 2007, s. 31-41.
- RJÉOUTSKI, Vladislav, *Image de la Russie en Europe: Ivan Chouvalov et son réseau français*, in: A. Stroev (ed.), *L'image de l'Étranger: les Français en Russie et les Russes en France*, Paris 2010, s. 41-64.
- RJÉOUTSKI, Vladislav, *La langue française en Russie au siècle des Lumières : éléments pour une histoire sociale*[online], in: Haskins-Gonthier, Ursula – Sandrier, Alain (edd.), *Multilinguisme et multiculturalité dans l'Europe des Lumières. Multilingualism and Multiculturalism in Enlightenment Europe*, Paris 2007, s. 1-18 (v tištěné verzi s. 101-126).
- Dostupné z WWW:
<http://hal.inria.fr/docs/00/27/32/16/PDF/Rjeoutski_Champion.pdf>, poslední revize 8. 1. 2014.

RJÉOUTSKI, Vladislav, *La presse francophone éditée en Russie au siècle des Lumières. Projet de recherche franco-russe*, European Journal 2, 2010, s. 1-4.

RJÉOUTSKI, Vladislav, *Les écoles étrangères dans la société russe à l'époque des Lumières*, č. 3, 2005 (= Cahiers du monde russe 46), s. 473-528.

RJÉOUTSKI, Vladislav, *Les pensions éducatives françaises St. Pétersbourg dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, Echos du Collège. Bulletin du Collège Universitaire Français de St. Pétersbourg 2, 2001, s. 39-48.

RJÉOUTSKI, Vladislav – LIECHTENHAN, Francise-Dominique (edd.), *Les Français dans l'éducation en Russie*, Paris 2012.

SHELDRAKE, Philip, *Spiritualita a historie. Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*, Brno 2003 (= Spiritualita 2),

SLABÁKOVÁ, Radmila, „*Il est Höchst Zeit*“ aneb *Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století*, in: Bláhová, Kateřina (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře v 19. století*, Praha 2002, s. 104-114.

SOLODJANKINA, Olga J., *Widows from European countries working as governesses in Russia in the eighteenth and nineteenth centuries*, Women's History Review 63, 2010, s. 19.

STANESCO, Michel, *Moyen Age vivant et conscience historique chez Louis de Marchangy*, in: Diu, Isabelle – Parinet, Elisabeth – Vielliard, François (edd.), *Mémoire des chevaliers: édition, diffusion et réception des romans de chevalerie du XVIIe au XXe siècle*, Paris-Genève 2007, s. 119-130.

STEIN, Charles, *Vigée-Lebrun (VLB) master painting list* [online], 2014.

Dostupné z WWW: <<http://www.lowmileage.com/VLB/VLB.html>>, poslední revize 1. 7. 2014.

STROEV, Alexandr, *Friedrich Melchior Grimm et ses correspondants d'après ses papiers conservés dans les archives russes*, in: Georges Dulac (ed.), *La Culture française et les archives russes. Une image de l'Europe au XVIIIe siècle*, Ferney 2004, s. 55-81.

STROEV, Alexandr, *Les aventuriers des Lumières*, Paris 1997.

STROEV, Alexandr, *Les filleuls de Voltaire*, in: Bessière, Jean – Maar, Judit, *Histoire de la littérature et jeux d'échange entre centre et périphéries: Les identités relatives des littératures*, Paris 2010, s. 181-190.

STROEV, Alexandr, *Le réseau des connaissances et des correspondants russes du prince Charles-Joseph de Ligne*, in: Vercruyssen, Jerom (ed.), *Nouvelles Annales Prince de Ligne XVIII*, Bruxelles 2009, s. 7-65.

STROEV, Alexandr, *Un pèlerinage imaginaire au Ferney russe*, in: Jacob, François (ed.), *La Russie dans l'Europe*, Genève 2010 (= *Mémoires et documents sur Voltaire* 1), s. 145-153.

ŠTOVIČEK, Ivan A KOLEKTIV, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. - 20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s. 66-67.

ŠVANKMAJER, Milan, *Kateřina II.*, Praha 1970.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století*, Praha 2007.

TOSSI, Alessandra, *Women and Literature, Women in Literature: Female Authors of Fiction in the Early Nineteenth Century*, in: Rosslyn, Wendy – Tossi, Alessandra (edd.), *Women in Russian Culture and Society, 1700- 1825*, Basingstoke 2007, s. 39-62.

TOSSI, Alessandra, *Zanaïda Aleksandrovna Volkonskaïa*, in: Clément, Murielle Lucie (ed.), *Écrivains franco-russes*, Amstredam- New York 2008, s. 15-30.

TOVAČOVSKY, Jaroslav, *Rodové vztahy Valdštejnů, Nosticů a Dietrichsteinů s ruskou šlechtou*, *Heraldika a genealogie* 3-4, 1997, s. 199- 228.

TRNKOVÁ, Michaela, *Šlechtic mezi barokem a osvícenstvím. Vývoj šlechtického ideálu v Čechách v 18. století*, České Budějovice 2013 (= Diplomová práce Historického ústavu FF JU).

TROYAT, Henri, *Kateřina Veliká*, Praha 2008.

TROYAT, Henri, *Terribles tsarines*, Paris 1998.

VERSINI, Laurent, *Le roman épistolaire*, Paris 1979.

VIATTE, Auguste, *Le catholicisme ches les romantiques*, Paris 1922.

WHITTAKEN, Cynthia H., *The Ideology of Sergei Uvarov: An Interpretative Essay*, *Russian Review* 37/2, 1978, s. 158-176.

WURZBACH, Constant von, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, III, Wien 1858.

ZABOROV, Piotr, *Russkaja literatura i Vol'ter. XVIII - pervaja tret' XIX veka*, Moskva 1978.

ZELLWEGER, Rudolf, *Les débuts du roman rustique: Suisse, Allemagne, France*, Genève 1978.

7. Seznam použitých zkratek

HÚ FF JU	Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
ÚR FF JU	Ústav romanistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
MZA	Moravský zemský archiv
RA	Rodinný archiv
Romantisme	Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle
Siefar	Société Intenationale pour l'étude des Femmes de l'Ancien Régime

8. Přílohy

8.1. Výběrová edice

8.1.1. Rozbor pramene

Součástí této práce je výběrová edice dosud nevydaného literárního díla kněžny Alexandry z Dietrichsteina. Jedná se o krátkou povídku s názvem *Mémoires de Romina Grobis (Paměti Velkého Kocoura)*, která reprezentuje moralistní skladbu autorčiny literární tvorby. Rukopis je uložen v Rodinném archivu Dietrichsteinů v Moravském zemském archivu v Brně, kde je kněžnině literární pozůstalosti vyhrazen jeden karton.

Text v rozsahu okolo osmi a půl tisíce slov je napsán na osmi jednotlivých listech papíru, které nejsou číslované. Je psán úhledným humanistickým písmem, za použití černého inkoustu. Jen interlineární opravy a poznámky jsou kvůli malému a rozkolísanému písmu často nečitelné. Text se nachází vždy jen z jedné strany. Má jak vnitřní členění do odstavců, tak vnější členění na předmluvu a dvě kapitoly.

Jazykem textu je francouzština. Konstrukce vět je velmi často jednoduchá a působí až naivním dojmem. To však nemusí být dáno jazykovými schopnostmi autorky, ale jejím záměrem a osobním literárním stylem. Text se drží dobových pravidel gramatiky, přestože občasné gramatické chyby se ve spisu vyskytují. Ani z lexikálního hlediska nepůsobí užitá francouzština archaicky.

U spisu není uvedeno jméno autora. Avšak díky porovnání rukopisu s osobními prameny kněžny Alexandry z Dietrichsteina psanými její vlastní rukou víme, že se jedná o autograf. Spis je vlastnoručním opisem, neobsahuje totiž mnoho znatelných korektur. Prvotní neboli pracovní text se nedochoval.⁵¹³

Stejně jako u ostatních literárních textů kněžny, nemůžeme kvůli absenci datace určit, kdy přesně byl text napsán. Ale vzhledem k tomu, že odkazuje na skutečné dění až do roku 1830, byl napsán pravděpodobně na začátku třicátých let 19. století.

⁵¹³ Pracovní verze literárních spisů kněžny z Dietrichsteina se dochovaly pro novelu *Láska ruská* a román v dopisech *Láska rakouská*. Vyznačují se širokým linkováním, které umožňovalo autorce opravovat a doplňovat text tak, aby zůstal stále čitelný. MZA Brno, RA Dietrichstein, kart. 854.

8.1.2. Ediční poznámka

Pro přepis textu je užitá transliterace, na základě obecných zásad pro přepis francouzských textů.⁵¹⁴ Písmena jsou ponechána v původní podobě, například je zachováno užívání *c*, zaměněné za *s*, ve slovech, kde nebrání porozumění. Akcenty se píší podle současných pravidel pravopisu, pouze je podle dobového způsobu psaní zachováno užívání trémy nad *i* (například ve slově *d'aïlleurs*). Pokud je tvrdá samohláska vyjádřena užitím dvou souhlásek za ní (*deffendre* místo *déffendre*), je slovo ponecháno v původní podobě. Velká a malá písmena jsou psaná podle současných pravidel pravopisu. Pouze u rodových jmen zvířat, která v povídce mají přenesený význam jako označení šlechtického nebo královského rodu, jsou užitá velká písmena. Irtenpunkce se přizpůsobuje dnešnímu způsobu užívání a nesrozumitelná rozvinutá souvětí jsou rozčleněna. Autorské zásahy v textu jsou označeny hranatými závorkami [], interlineární vpisky se nacházejí ve složených závorkách { } a přeškrtnutá slova ve špičatých < >. Číslo stran jsou uvedena ve svislých lomítkách v podobě |strana|.

⁵¹⁴ Ivan ŠTOVÍČEK A KOLEKTIV, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. - 20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s. 66-67.

8.1.3. Mémoires de Romina Grobis

[1] Mémoires de Romina Grobis

Préface.

Je suis le chat d'un libraire. Très bien nourri, très bien traité et n'ayant par conséquent nul besoin de vendre ma plume.

Un jour que je me trouvais dans la boutique de mon maître, il y vient un homme bien mis qui <lui demanda> désirait un livre amusant.

« Voulés-vous des mémoires? » lui demanda le libraire.

« O ! Bon Dieu ! » s'écria l'étranger, « je viens d'en lire une douzaine, et c'est pour me remettre un peu de l'ennui, qu'ils m'ont fait éprouver, que je viens vous demander une nourriture plus agréable et plus solide. Voyés ! Vos mémoires m'ont fait maigrir de moitié. Aussi ai-je juré de n'être plus leur dupe. »

« Que voulés-vous ! » reprit monsieur Vilemin, « On ne veut aujourd'hui que des mémoires, on n'écrit que des mémoires, vrais on apocrifés [!] n'importe. Il y en a même une fabrique Rue xxx N^o= xxx. Mon magasin en est tapissé et j'en vends tous les jours à foison. »

« Mais d'où vient donc cet amour des mémoires ? »

« Pouvés-vous le demander ? Y-a-t-il un moyen plus sur de contenter sa vanité et sa méchanceté que d'imprimer beaucoup de bien de soi-même et beaucoup de mal des autres ? Y-a-t-il un moyen plus sur pour calomnier ses ennemis et ses compétiteurs ? Pour détruire les réputations les mieux fondées ? Pour faire prendre au public des vessies pour des lanternes, et pour s'enrichir aux dépens des convenances, de la charité et de la bonne foi ? Encore s'ils étaient tous bien écrit ! mais puisque vous n'en voulés pas, je vous avouerai franchement qu'il y en a qui seraient dignes de mon chat. »

Je me sentis si vivement offensé de cette phrase que je me mis à miauler de toute ma force.

« Oh ! Oh ! Romina Grobis ! » dit monsieur Vilemin en riant. « On dirait que tu m'as compris ! Ai-je eu le malheur [2] de blesser ton amour propre ? »

Je hérissai mon poil et miaulai encore davantage.

« Eh ! bien mon ami, » continua-t-il, « montre nous ton talent, tu enrichiras ma boutique. Tiens ! Voilà de l'encre, une plume et du papier. »

Je me jettai aussi-tôt sur ce qu'il me présentait et sans lui donner le tem[p]s de me l'arracher, je courus le cacher dans un coin du grenier où j'étais bien sûr que personne ne pourrait le trouver. Je sortis ensuite par la lucarne et me mis à promener le long du toit en gromelant entre mes dents ! La chatte, ma femme, vient m'y trouver.

« Qu'as-tu donc ? » me demandat-elle. « Je ne t'ai jamais vu l'oeuil aussi enflamé, le poil si hérissé et la contenance aussi fière. »

« Ah ! Minette, » m'écriai-je, « le croirais-tu ! Nôtre maître vient de m'offencer mortellement. Il me croit incapable d'écrire des mémoires ! Écrire comme un chat, dit-on. Donc les chats écrivent et j'écrirai. N'avons nous pas d'ailleurs la liberté de la presse ! Et ne puis-je pas voler les caractères de mon maître ? N'ai-je pas des pattes pour les barbouiller et les presser ? Et ne pouras-tu pas m'aider dans cette opération ? Oui, je veux écrire et dire tout ce que je pense puisque chacun a ce pouvoir, et que la loi qui deffend aux foux de crier des sottises dans les rues, leur permet de les imprimer tout à leur aise. »

« Oui, mais on les punit ensuite. »

« Oui, mais le mal est fait. L'auteur est à l'amande et le livre court le monde. Ne vois-tu pas, Minette, que tout ceci n'est qu'une comédie, fille d'un reste de respect humain ? »

« Voudrais-tu donc, Romina Grobis, enchaîner les langues et les plumes et tenir la pensée captive ? »

« Ah ! Minette, Minette ! On voit bien à tes discours que tu passes ta journée chés la portière où tu entends lire le journal du qui parle de tenir la pensée, la langue ou la plume captive ? Qui songe à cela plus qu'aux lettres de cachet ! Mais n'y aurait-il pas un terme mitoyen entre la tyranie et la licence ? Et ne pourrait-on |3| pas deffendre d'imprimer des pamphlets et des personalities ? »

« Tu permettrais donc ces critiques sorcieuses sur les opérations du gouvernement, mon ami ? »

« Et pourquoi pas ? Les critiques sorcieuses instruisent, cor[r]igent, en tombent d'elles-mêmes lorsqu'elles frappent à faux. Les moqueries, au contraire, deconsidèrent les choses et les personnes les plus respectables, entretie[n]nent l'esprit de révolte et de licence, et conduisent au bouleversement de tous les principes. Mais j'oublie en te parlant que mon papier pourrait être mangé par les rats, ce qui serait moins triste cependant, que

si mes mémoires y étaient déjà consignés, sort qui du reste leur serait commun avec tout d'autres. Vas faire la garde, Minette, et laisse moi réfléchir. »

Chapitre premier.

Je descends en droite ligne du fameux Romina Grobis dont La fontaine⁵¹⁵ a célébré les exploits militaires, qui descendait en droite ligne du chat de Noé, qui descendait en droite ligne d'un chat qui sortit avec Adam du Paradis terrestre en poursuivant une souris qui s'en était échappée. Les armes de ma famille qui représentent cette même souris, mangée par ce même chat, prouvent incontestablement l'antiquité de ma race. Ma mère Mioline était de celle des nobles Angoras, et nulle mésaliance n'a jamais terni l'éclat de mon illustre sang. Mon père ayant perdu ses soixante sept enfants avant ma naissance, et n'ayant que moi pour appui de sa vieillesse, réunit sur moi seul, tout son espoir et toutes ses affections. On avait peur que je ne naquisse avec un museau de singe, ma mère ayant été fort éfrayée par un animal de cette espèce. Quel fut donc le ravissement de mes parents à ma naissance en voyant les traits de mon visage parfaitement semblables à ceux de ma mère, et mon poil annonçant que je serais un superbe Angora. En effet, je suis le plus beau chat du globe. Mon long poil a la blancheur et l'éclat de la neige et la douceur de la soie. Mes pattes sont de velours noir [!]. Ma queue semble un panache de plumes noires et |4| blanches. Mes oreilles sont parfaitement pointues, mes yeux ont l'éclat de l'escarboucle, mon sourire est gracieux, et mes moustaches sont si longues, qu'elles semblent des rayons lumineux. J'ai de l'esprit de la raison, du sentiment, de la grace, ma conversation est des plus piquantes, et nulle chatte ne peut me voir sans en perdre la tête. Mes tendres parents non contents de

⁵¹⁵ Jean de La Fontaine (1621-1695) byl francouzský bajkář. Postava kocoura Raminagrobis neboli Rominagrobis se objevuje ve třech jeho bajkách: *Le Chat, la Belette et le petit Lapin, La Ligue des Rats, Le vieux Chat et la jeune Souris*. Jméno je složeninou ze starofrancouzských slov *rominer*, dnes *ruminer* („přemýšlet“) a *grobis* („velký a/nebo vážený kocour“). La Fontaine však není autorem termínu. Jméno Rominagrobis pro označení kočičího prince („*le prince des chats*“) před ním užil Vincent Voiture (1597-1648) v dopise 154 „*A Madame l'Abesse...pour la remercier d'un chat qu'elle luy avoit envoyé.*“ (1668). Postavu starého a moudrého básníka pod jménem Raminagrobis nalezneme také ve *Třetí knize* (1546) pentalogie *Gargantua a Pantagruel* od François Rabelaise (1483 nebo 1494-1554), v kapitolách 21-23. V českém překladu například François RABELAIS, *Gargantua a Pantagruel I-III*, Praha 1962, s. 431-439.

m'avoir enseigné des sciences utiles, telles, que celles d'attraper les souris, les rats et les oiseaux, de voler du fromage et des sucreries, voulurent encore orner ma personne de talents agréables. Je sais miauler en cadence, faire le mort, faire le soldat, danser sur la corde et comprends [!] parfaitement le langage des hommes et des bêtes. Enfin, je suis une véritable perfection, et je vous le dis tout de suite afin de n'être pas obligé comme dans les autres mémoires que j'ai entendu lire à mon maître, de disseminer tout cela dans le cours de l'ouvrage et d'amener des situations forcées et imaginaires pour vous l'apprendre. Je sais bien que l'on ne croit aux éloges que l'on se donne à soi-même, mais que voulés-vous ! Comme les autres je me trouve charmant et comme eux je désire que vous le trouviés aussi. Soyés en donc persuadés, je vous prie, et qu'il n'en soit plus question.

Chapitre seconde.

J'avais à peine quatre mois que mon éducation était finie. Mon père voulut alors me faire connaître le monde. Il me fit parcourir avec lui tous les toits de Paris et par là me donna une juste idée de la grandeur de cette capitale. Nous visitâmes aussi plusieurs greniers et fimes la connaissance des chats les plus instruits de la France. L'un d'eux qui se nomme, Moustico le Gris, grand voyageur, dit à mon père qu'il me serait très utile de faire quelque course en pays lointain.

« Je pars, ajoutat-il, dans quelque jours [!] avec mon maître sur le [5] bateau à vapeur ou . Nous allons visiter des isles de l'Amérique. Nous revenons dans six mois, et si vous voulés me confier Romina Grobis, je vous promets de vous le ramener le chat le plus accompli qui soit sur la terre. A cette proposition qui m'enflâma d'espérance et de joie, mon Pere parut étonné et combattu. Il sentait combien ce voyage pouvait m'être avantageux, mais sa tendresse paternelle et la crainte qu'il avait d'afliger. Miolina ma mère, combattaient [!] le désir qu'il avait d'y donner son assentiment. Il sentait d'ailleurs que ses amis pourraient le blâmer d'exposer aux dangers de la mer, l'unique rejetton d'une illustre famille. Je vous épargne l'ennui des discours qui suivirent, les pleurs et les craintes de ma mère et nos adieux. Bref, je partis.

La traversée fut assés heureuse pendant les premiers jours, mais au bout de ce tem[p]s, une horrible tempête nous obligea de relâcter [!] dans une isle qui paraissait <déserte> sauvage. Cette tempête dura si long tem[p]s que le maître du bateau

et les passagers ne purent se remettre en route qu'au bout de huit jours. Pendant ce tem[p]s, Mustico le Gris et moi, résolûmes de parcourir le pays en chassant les lézars. Un jour, que nous nous internâmes davantage dans les montagnes, nous aperçûmes un gros chat noir perché sur un arbre. A notre aproche il descendit avec précipitation, veint à nous et nous abordait avec grâce et civilité, nous demanda qui nous étions, d'où nous venions et ce que nous désirions. Nous le lui aprîmes.

« Soyés les bien venus, » nous dit-il, « dans le premier empire, royaume et république du monde. Permettés moi, comme collègue, de vous offrir l'hospitalité. »

Il nous conduisit alors dans une petite grotte tapissée de verdure, nous presenta la chatte, sa femme, et les chattons, ses enfants, et nous offrit un repas composé de rats sauvages, de marons, de lézars et de noisettes. Il nous conduisit ensuite à une fontaine lorsque nous fûmes désalterés, il nous invita à nous assoir avec lui sur le gazon, et là commença la conversation la plus interressante. Nous parlâmes d'abord des usages de l'Europe. Nous le priâmes ensuite de satisfaire notre curiosité sur son pays, et de nous expliquer le mode de son gouvernement.

« Nous ne le savons pas bien nous même. » nous répondit-il. « Nous essayons de tout. C'était d'abord l'apathie, puis la désolation, puis le despotisme, puis une espèce d'ordre, puis la contradiction, [puis] la [6] confusion et je crois que nous en resterons là, car toutes les espèces étant mêlée [!] ensemble parmi nous, et formant sans cesse une pyramide où chacun grimpe l'en sur l'autre et dégringole quand il est à haut, chacun a l'espérance de gouverner à sa fantaisie. Or, il faut que vous sachiés que nous sommes tous rois, quoiqu'il n'y en aye qu'un seul qui en porte le titre. Souvent il tombe comme les autres, et nous l'écrasons tous de notre poid. »

« C'est un singulier état de choses ! » dit Mustico.

« C'est la suite naturelle de ce qui est arrivé, » reprit notre hôte. « Or voici comment tout cela a été amené.

Nous avons un roi, et c'était un Barbet.⁵¹⁶ Doux, bon, docile et qui voulait le bien de son peuple. Son armée était composée de lions, ses temples desservis par des agneaux, sa cour et sa noblesse était formée de Barbets, bons comme lui, mais elle l'était aussi de paons, d'oies, et de dindons. Le tiers état, était composé d'aigles, de quelque [!] bons chiens et chats, mais on y voyait aussi des tygres, des renards, des vipères et de rats. Quand au peuple, c'était des moutons, mais d'une espèce particulière.

⁵¹⁶ Barbet je francouzské psemeno psa.

Ils étaient tous avoegles, et suivaient par conséquent toutes les voix qui les appelaient. Or ! Le roi Barbet s'apercevant au cris des aigles que des abus s'étaient introduits dans son royaume; que les paons allaient arracher un à un les poils des moutons pour en faire des ornements à leurs queues; que les oies, profitant de leur avoeglement, s'emparaient de leur nourriture et s'engraïssaient à leurs dépends; et que les dindons, sans savoir pourquoi, étourdissaient de leur ramage et écrasaient de leur poid tous les animeaux plus petits qu'eux, prit la résolution de rétablir un ordre parfait dans ses états. Il assembla à cet effet le tiers état et la noblesse, et c'est alors que le règne du désordre commença.

Les aigles dirent des vérités, les bons Barbets les comprirent, mais les paons, les oies et les dindons commencèrent un tintamare de l'autre monde, en même tem[p]s les vipères se mirent à répondre leur venin contre le roi et la noblesse, [7] les renards séduisirent les lions, les rats rongèrent les bâses du trône, et les tigres se dechainant tout à coup mirent en pièce les agneaux et les bons Barbets et le bon roi lui-même. {Beaucoup de volaille prit et beaucoup se sauva à tour d'aïles.} Les moutons suivaient les sif[f]lements, les cris, les hurlements, donnant de la tête à tort et à travers, et bêclant [!] de toute leur force.

Enfin ! Après des massacres, des horreurs et des malheurs sans nombre, nous nous mimes sous la domination d'un grand Lion étranger,⁵¹⁷ fameux par ses exploits militaires. Il rétablit la paix parmi nous, et porta la guerre au dehors. Tout aurait été à merveille alors. Mais l'empereur Lion avait malheureusement une manie. Il ne se trouvait pas assés grand. Il voulut s'enfler et marcher sur des échasses et peu à peu en fit faire de si hautes, qu'il finit par en tomber et se casser le cou. Alors, ce ne fut qu'un cris [!] pour rapeller la famille des Barbets. On les reçut avec enthousiasme. Ils étaient bons, ils firent le bien, mais, par malheur, quelques oies et quelque [!] dindons s'étaient glissés parmi eux de leur suite, et dès que ces individus commencèrent à hausser la voi[x], les vipèrent [!] se mirent à sifler et les tygres à hurler. Tout était [en] contradiction. Les uns exigeaient trop, les autres accordaient trop peu. Enfin ! Un des plus grands dindons, (que Dieu lui pardonne) voyant la licence passer les bornes, prétendit faire un coup d'état. Ah ! Quel tapage s'en suivit ! Si vous aviés entendu les siflements, les miaules, les aboiements, les hurlements et les bêclements qui s'élevèrent dans les airs, vous en auriés encore les oreilles étourdies.

⁵¹⁷ Zde je ponecháno velké písmeno, neboť se jedná o jednu konkrétní osobu.

On se battit, on se tua, les Barbets s'enfuirent, les oies s'envolèrent et, au beau milieu de tout ce tintamare, on nous donna, sans savoir comment, un Roi, parut de la race Barberuce. Il est doux, il nous lèche tous, il baisse la queue quand nous grinceons des dents ; mais il ne sait ni pourquoi il est là, ni ce qu'il doit y faire. Quand à nous autres [!], nous voulons blanc, nous voulons noir, nous voulons seulement pour vouloir, et nous voulons tous les jours autre chose. Voilà, messieurs, où nous en sommes. Que pensés vous de cet état de choses ? »

« Que vous avés fait des sottises et que vous les payés, » répondit Moustico le Gris. « Les Barbets étaient bons et sages. Il faisaient [!] régner par conséquent la paix, les arts, le commerce et l'agriculture dans votre royaume. Fallait-il pour un dindon qui cria en bouleverser toute l'économie politique ? Ne pouviés-vous réprimer d'un côté le despotisme et de l'autre la licence ? Exiger le revoir [8] des dindons, garder votre roi, ou l'un de ses descendants ? Lui former un conseil de régence ? Menacer et punir d'un banissement perpétuel celui de ses conseillers qui porterait la moindre atteinte à votre Charte ? Envoyer au travaux publics [!] ceux qui amenteraient [!] le peuple contre le gouvernement ? Mitiger l'autorité du conseil en soumettant en partie ses décisions à des chambres bien formées ? Il me semble que vous vous enflâmes comme la poudre à canon, mais que la réflexion vous est étrangère. Avec cela, mon très honorable chat, vous bâtirés toujours sur le sable. »

« Vous avés raison, » dit le chat noir en baissant la tête, « mais ce qui est fait, est fait. »

« Serviteur, » reprit Moustico. « Je vous suis très reconnaissant de votre bon accueil ; mais j'aime mieux mon vaisseau et les tempêtes qui le menacent, que votre royaume, où tout le monde et [!] roi et où le roi n'est rien. »

En revenant à bord nous mimes à la voile et après avoir parcouru différents pays que je décrirai dans la suite de ces mémoires, nous débarquâmes à Paris, où je ne fis qu'un saut de la barque sur le quai, du quai sur le mur, et du mur dans une lucarne d'où j'entendis le doux miaulis [!] de mon père et de ma mère. Je me jettai dans leurs pattes, et après nous être bien léchés, nous nous promîmes de ne plus nous quitter de la vie.

Fin.

8.2.Obrazová příloha

8.2.1. Seznam vyobrazení

- I. Kněžna Alexandra z Dietrichsteina na obraze od Vincenze Camucciniho z počátku 30. let 19. Století, zámek Mikulov, sbírka Mercedes Dietrichsteinové.
- II. Potrét Ivana Ivanoviče Šuvalova od Vigée-Lebrun z let 1795-1797 [převzato z Charles STEIN, Vigée Le Brun (VLB) master painting list[online], dostupné z WWW :<<http://www.lowmileage.com/VLB/VLB.html>>, poslední revize 8. 7. 2014].
- III. Portrét Andreje Petroviče Šuvalova (1744-1789) od Jeana Baptisty Greuze z let 1776-1781 [převzato z [ANONYM], Andreï Petrovitch Chouvalov [online], dostupné z WWW :<http://fr.wikipedia.org/wiki/Andre%C3%AF_Petrovitch_Chouvalov>, poslední revize 8. 7. 2014].
- IV. Ukázka strany spisu *Mé vzpomínky* Alexandry Dietrichsteinové o hádce Andreje Šuvalova s Kateřinou II.[převzato z MZA Brno, RA Dietrichstein, kart. 583, fol.122v, *Mé vzpomínky*].
- V. Ukázka titulní strany novely *Láska ruská* [převzato z MZA Brno, RA Dietrichstein, kart. 584, nefoliováno, *Láska ruská*].
- VI. Ukázka první strany kapitoly O náboženství ze spisu *Umění sebevýchovy* [převzato z MZA Brno, RA Dietrichstein, kart. 585, fol. 73r, *Umění sebevýchovy*].
- VII. *Le premier baiser de l'Amour*, ilustrace k sentimentálnímu románu J.-J. Rousseaua *Julie, ou La Nouvelle Héloïse* od Pierra Paula Prud'hona z let 1792-1799 [převzato z Clade BURGELIN, *Le premier baiser de l'Amour (J.-J. Rousseau, Julie ou La Nouvelle Héloïse)*[online], Blog Rousseau 2012, 2010, dostupné z WWW :<<http://www.arald.org/rousseau/index.php?image/galerie/Oeuvres/1erbaiserdamour>>, poslední revize 8. 7. 2014].
- VIII. *Promenade de Julie et Saint-Preux sur le lac de Genève*, obraz Charlese Édouarda Le Prince z roku 1824 [převzato z Clade BURGELIN, *Promenade de Julie et Staint-Preux sur le lac de Genève* [online], Blog Rousseau 2012, 2010, dostupné z WWW :<http://www.arald.org/rousseau/index.php?image/galerie/Lieux/Julie_Leprince&gallery=Lieux_rousseau>, poslední revize 8. 7. 2014].

8.2.2. Vyobrazení

Vyobrazení č. I. Portrét Alexandry z Dietrichsteina (1775-1847), rozené Šuvalovové od Vincenza Camucciniho kolem roku 1830.

Vyobrazení č. II. Portrét Ivana Ivanoviče Šuvalova (1727-1797) od malíčky Vigée Le Brun z let 1795-1797.

Vyobrazení č. III. Portrét Andreje Petroviče Šuvalova (1744-1789) od Jeana Baptisty Greuze z let 1776-1781.

Dame d'Hennau on de portrait,
grand cordon de Ste Catherine et
amie intime de l'Impératrice,
elle devoit par consequent aller
presque tous les jours à la cour et
qu'elle devoit lorsqu'Elisabeth étoit présente
vouloit lui parler, elle l'envoyoit
chercher dans sa propre chambre, elle
étoit fait faire une robe qui se
bouchoit avec trois boucles de diamants
et une perouge couverte aujors de
diamants, et dans ces cas elle vouloit
vite et vite sa robe, jectoit son bonnet
de coton, mettoit sa perouge, prenoit
ses gants blancs et son éventail et
de marmiton étoit transformée en
Dame de Cour en un instant.

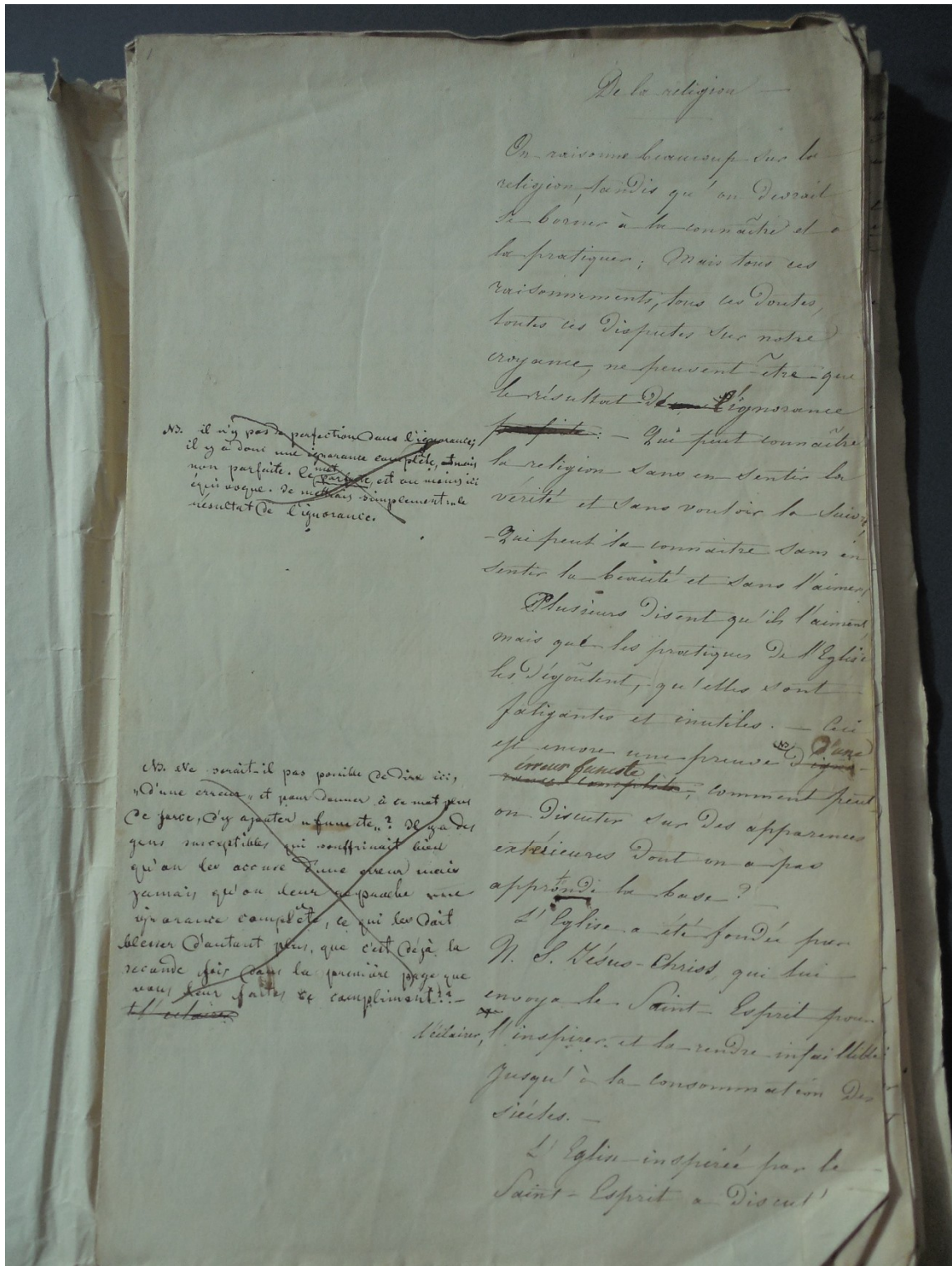
Un jour elle devoit à l'Impératrice que
la bâtille de son palais de Lasso selo
avançoit trop lentement et fit Paris avec
la Majesté qu'elle se faisoit bâtir une
maison de Campagne dans laquelle
elle lui offriroit un goute dans quinze
jours. De fait au bout de ce temps l'Impératrice
vint à sa Campagne suole et depuis
de Peterhoff fut très étonnée d'y trouver
un petit Chateau (constrait en planches et poutres)
élegamment meublé et peint en dedans en
outre avec les ornemens de portes
et fenestres de corniches et des lamelles dorées.
J'ai encore vu ce petit Chateau, mais
comme il étoit presque pourri j'ai daigné
faire acheter à mon grand regret.

Vyobrazení č. IV. Ukázka ze spisu *Mé vzpomínky*, kde Alexandra Dietrichsteinová vypráví o hádce mezi hrabětem Andrejem Šuvalovem a Kateřinou II.

Amour Russe.

C'était la veille des ^{Noël.} Fêtes. Le Boyard Alexis
 s'introduit dans son Palais, tenant par la main le
 jeune et bel Igor, ^{fils de son ami le plus intime}
 et l'espérance de la Russie. Veins! lui disait-il,
 viens voir ma Tatiana, elle brille comme le rubis,
 elle est fraîche comme la rose, et si tu l'aimes
 elle est à toi. Veins! l'obscurité nous favorise,
 cachés derrière une porte grillée, nous la verrons
 sans être vus. Le cœur d'Igor battait avec force
 pendant le discours du vieillard. Il savait que
 Tatiana ~~était la plus belle des~~ ^{était la plus belle des}
 filles de Moscou et que le Boyard Yaroslav son
 Père ~~lui destinait un mariage~~ ^{s'occupait d'un mariage}. Igor âgé de vingt
 trois ans n'avait jamais aimé. Quel trouble lui
 dut-il pas éprouver dans cet instant! Le vieillard
 et lui traversèrent deux cours, monterent un petit
 escalier de robe et passèrent par plusieurs appartements
 se trouvant enfin vis à vis d'une belle grille dorée
 qui laissait voir derrière elle, une salle ^{superbe} richement
 meublée et magnifiquement éclairée, où de jeunes
 filles folâtraient et riaient, tandis que deux bonnes
 épousées dans un coin ^{se livraient} se livraient de leurs plaisirs et

Vyobrazení č. V. Titulní strana novely *Láska ruská* od Alexandry z Dietrichsteina.

De la religion

On raisonne beaucoup sur la religion, tandis qu'on devrait se borner à la connaître et à la pratiquer; Mais tous ces raisonnements, tous les doutes, toutes les disputes sur notre croyance, ne peuvent être que le résultat de l'ignorance

~~fautive~~ - Qui peut connaître la religion sans en sentir la vérité et sans vouloir la suivre - Qui peut la connaître sans en sentir la beauté et sans l'aimer

Plusieurs disent qu'ils l'aiment, mais que les pratiques de l'Eglise les dégoûtent, qu'elles sont fatigantes et inutiles.

Ces ~~erreurs fautive~~ ^{erreurs fautive} sont encore une preuve ^{de l'aveuglement} comment peut-on discuter sur des apparences extérieures dont on a pas approfondi la base?

L'Eglise a été fondée par N. S. Jésus-Christ qui lui envoie le Saint-Esprit pour l'inspirer et la rendre infai-
jusqu'à la consommation des siècles.

L'Eglise inspirée par le Saint-Esprit a dit

Ms. il n'y pas de perfection dans l'ignorance; il y a donc une ignorance complète, mais non parfaite. Ce mot est au moins ici équivoque. De même simplement le résultat de l'ignorance.

~~On s'en serait-il pas permis de dire ici, d'une erreur, et pour donner à ce mot plus de force, d'y ajouter infirmité? Il y a des gens susceptibles qui souffrent tant qu'on les accuse d'une erreur mais jamais qu'on leur reproche une ignorance complète, ce qui les fait mélever d'autant plus, que c'est déjà la seconde fois dans la première page que nous leur faisons ce compliment.~~

Vyobrazení č. VI. První strana kapitoly O náboženství ze spisu Umění sebevýchovy.

Vyobrazení č. VII. *Le premier baiser de l'Amour*, ilustrace Pierra Paula Prud'hona k románu J.-J. Rousseaua *Julie, ou La Nouvelle Héloïse* z let 1792-1799.

Vyobrazení č. 8. *Promenade de Julie et Saint-Preux sur le lac de Genève*, obraz
Charlese Édouarda Le Prince z roku 1824.